

SLAVICA SLOVACA

ROČNÍK 44 • 2009 **1**

SLAVISTIKA

CENA 1,99 € (60 Sk)

VYDAVATEĽSTVO MATICE SLOVENSKEJ

S L A V I C A ORGÁN SLAVISTICKÉHO ÚSTAVU JÁNA STANISLAVA SAV
S L O V A C A A MATICE SLOVENSKEJ

Hlavný redaktor: Ján Doruľa

Redakčná rada:

Mojmír Benža, Vincent Blanár, Mária Dobríková, Ján Doruľa,
Júlia Dudášová-Kriššáková, Adriana Ferenčíková, Emil Horák,
Ján Lukačka, Ivo Pospíšil, Zuzana Profantová, Imrich Sedlák,
Vincent Sedlák, Peter Žeňuch

Výkonná redaktorka: Katarína Žeňuchová

Technický redaktor: Juraj Molčányi

Adresa redakcie:

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 813 64 Bratislava

OBSAH

ŠTÚDIE

P. ŽIGO: <i>Slovanský jazykový atlas</i> – vzťah jazyka a historicko-spoločenských fenoménov z areálového hľadiska (Životnému jubileu Jana Basaru).....	5
J. KRŠKO: Praslovanské apelatíva ako motivanty hydroným povodia Váhu.....	13
M. PUKANEC: Etymológia mena <i>Svarog</i> a niektoré indické a iránske paralely.....	24
B. ДИМОВ: Славянски следи в записаната на грамофонни плочи музика от България	31
J. DORUĽA: Slovansko-slovenský vlastenec Ján Kollár.....	46

ROZHLADY

D. PIVK: Jezikovni prenos pri učenju slovenščine na Slovaškem.....	69
V. BLANÁR: Poznámka k referenčnej a systémovej identifikácii	75

SPRÁVY A RECENZIE

J. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: Životné jubileum jazykovedkyne Zuzany Hanudelovej	77
A. BRANDNER: Osmdesiatiny profesora Stanislava Žaži.....	78
T. LEWASZKIEWICZ: Prof. dr Zenon Sobierajski (1917-2007)	79
A. ŠKOVIEROVÁ: Správa z vedeckej konferencie Klasický filológ v úlohe prekladateľa.....	80
J. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: Významné vedecké podujatie v Moskve	82
A. ŠKOVIERA: Konštantínove listy – nové periodikum pre oblasť cyrilo-metodských výskumov	83
V. BLANÁR: DOBRÍKOVÁ, M.: Vlastné meno ako komponent slovenských a bulharských frazém (na pozadí asymetrie frazeologických koncepcií).....	83
P. ŽIGO: ШТЕС, М.: Циркeвнá слованчина в 21. сторoчi.	84
P. ŽEŇUCH: Slavista Jiří Polívka v kontexte literatúry a folklóru.	85
Z. TANESKI: Dôležitý vklad do slovensko-chorvátskych literárnych a kultúrnych vzťahov KULIHOVÁ, A.: Miroslav Krleža na Slovensku (Analýza vybraných prekladov).	86
L. MAJCHRÁKOVÁ: Studia etymologica Brunensia. 3.	87
P. ŽIGO: ВЕНДИНА, Т. И.: Из кирилло-мефодиевского наследия в языке русской культуры.....	88
Ľ. KRÁLIK: STEINKE, K. – YLLI, XH.: Die slavischen Minderheiten in Albanien (SMA).....	90
P. ŽEŇUCH: Zo správ o činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV za rok 2008.....	92
P. ŽEŇUCH: Plenárne zasadnutie Slovenského komitétu slavistov.....	95

SLAVICA SLOVACA

ROČNÍK 44 • 2009 **1**

ŠTÚDIE

PAVOL ŽIGO*

Slovanský jazykový atlas – vzťah jazyka a historicko-spoločenských fenoménov z areálového hľadiska¹ (Životnému jubileu Jana Basaru)

ŽIGO, P.: *Slavic Linguistic Atlas – a Historical and Cultural Phenomena in the Areal Aspects*. Slavica Slovaca, 44, 2009, No. 1, pp. 5-12. (Bratislava)

Researches in the historical linguistic and dialectology were from a long time ago and always will remain a part and mean of national identification, especially in time when the searching for national identity has got a support in the natural, uncontrolled language development and when it respects a past experience. Semantic analysis of vocabulary in dialects of particular Slavonic languages after a complex area elaboration – for instance in the Slavic Linguistic Atlas project – gives a testimony to differentiation as well as integration features of examined items with surrounding language environment. On several illustrative examples, such as *dedina* („village“), *strom* („tree“), *hora* („forest“), the author points out the constants that are permanent identifying features of Slovak language and that, in course of natural development from a supra-dialect sphere in the pre-standard period, have become constituent parts of the contemporary standard Slovak.

Slavistic, natural development of the language, areal linguistic, etymology of the words *dedina* / *ves* / *selo* / *derevňa* (= village).

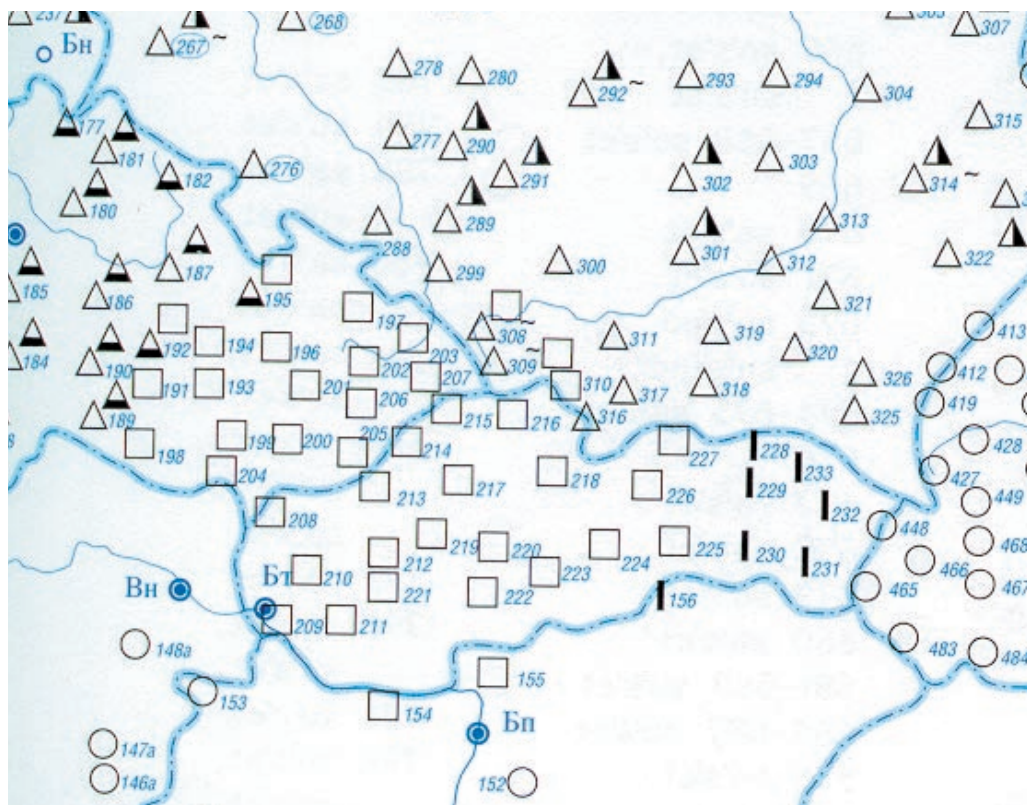
Areálová lingvistiká, lingvistická geografia, porovnávacia slovanská jazykoveda a dialektológia je prostriedkom identifikácie konvergentných či divergentných tendencií vo vývine jazykov, interpretuje a usúvzťahuje jednotlivé prvky staršieho obdobia vývinu jazyka a poukazuje na spoločenské fenomény odrážajúce jeho prirodzený vývin. Významným projektom, v ktorom sa publikujú výsledky a syntetizujúce poznatky porovnávacieho výskumu nárečí všetkých slovanských jazykov, sú jednotlivé zväzky Slovanského jazykového atlasu (podrobnejšie o ňom pozri P. Žigo, 2005, 2006). V jednom z nedávno publikovaných zväzkov lexikálno-slovotvornej série tohto projektu (*Slovanský jazykový atlas*. Zv. 8. Varšava 2003, s. 27) je uverejnená mapa, na ktorej jej autor J. Basara spracoval v 850 výskumných bodoch nárečí všetkých slovanských jazykov podľa Вопросника Общеславянского лингвистического атласа (ďalej *Dotazník*, 1965, jav označený L 1994) „pomenovanie neveľkej vidieckej obývanej lokality.“ Prv než poukážeme na hĺbkovú podstatu problému, pripomenieme konštatovanie významného slovenského dialektológa J. Štolca (1908-1981), ktorý vo svojej štúdii *Lingvistická geografia a medzislovné jazykové vzťahy* (1973, s. 83) uviedol: „Lingvistická geografia iba svojím spôsobom zobrazuje to, čo v skutočnosti existuje.“ Kartografické zobrazenie sledovaného javu v dialektológii teda nie je cieľom, ale prostriedkom na vyčerpávajúci opis či syntézu sledovaného javu. Úplné postihnutie problematiky si popri plošnom zobrazení vyžaduje slovný komentár či štúdiu

* Prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc., Filozofická fakulta UK, Gondova 2, 818 01 Bratislava 1.

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 1/0140/09.

k východiskovej nárečovej mape. V samostatnej časti legendy k citovanej mape sa v rámci projektu *Slovanský jazykový atlas* popri nárečových podobách uvádzajú na orientáciu aj spisovné podoby sledovaného javu vo všetkých slovanských jazykoch. V našom prípade pri označení „pomenovanie neveľkej vidieckej obývanej lokality“ teda ide o slová *vas* v slovinčine, podoba *ves* je v češtine, v hornej lužickej srbčine sú to podoby *wjes*, *wjeska*, v dolnej lužickej srbčine *wjas*, v poľštine *wieś*, *wioska*, v časti bieloruštiny je to *vioska*; podoba *selo* je v srbčine, chorvátčine, macedónčine, bulharčine a ukrajinčine, v bieloruštine ide o hláskoslovnú podobu *sialo*, v ruštine sú podoby *selo* aj *derevňa*. Len v slovenčine sa používa slovo *dedina*... Pravú podstatu tohto konštatovania odhalí kartografické spracovanie prirodzeného vývinu jazyka v nárečiach a doplnenie problematiky o komentár všeobecnohistorickej aj jazykovednohistorickej povahy. Na jeho začiatku je práve spomínaná nárečová mapa zobrazujúca v retrospektíve východisko skúmaného javu, t. j. konštatovanie, že podoba *dedina* sa pri pomenovaní menšej vidieckej obývanej lokality vyskytuje len v moravských nárečiach a v časti slovenských nárečí (na obrázku zobrazené štvoruholníkovými symbolmi).

Obr.1

Pri interpretácii plošného zobrazenia sledovaného javu vzniká otázka, o aký slovanský kontext, resp. areál v retrospektíve ide? Prečo sa podoba *dedina* podnes vyskytuje práve na území rozvinutých spoločenských formácií 9. storočia, t. j. na území Moravy a Nitrianskeho kniežatstva? Nejde nám v žiadnom prípade o tvrdenie, že by na ostatných slovanských územiach v tom čase neboli bývali rozvinuté spoločenské formácie. Slovo *dedina* je však dôkazom ich odlišnej vnútornej organizácie, iného spôsobu osídľovania územia, získavania poľnohospodárskej pôdy, vlády nad ňou, či svedectvom odlišnej správy majetku.

Štúdium pôvodných významov slov, ktorými sa v nárečiach slovanských jazykov diferencuje pomenovanie „pomenovanie veľkej vidieckej obývanej lokality,“ nás privádza k poznaniu, že slovo *dedina* sa na území pôvodnej Veľkej Moravy oddávna používalo na pomenovanie zádruchy. Bol to starý slovanský spoločenský útvar rozšírený na celom území Slovanov, spočívajúci na spoločnom vlastníctve pôdy niekoľkých rodín, ktoré mali jedného predka. Zádruha je teda dôkazom toho, že pôdu získavala, kultivovala a obrábala patriarchálna veľkorodina, občina, a že v skutočnosti išlo o nedeliteľný majetok. Podľa historickojazykovednej literatúry tento spôsob vlády na území Čiech zanikal od 10. storočia (porov. Machek 1957, s. 581). Na Slovensku sa doznievanie zádržného vlastníctva odrazilo koncom 14. stor. ako motivačný faktor miestneho názvu *Nedelište* v pôvodnom význame „nehnuteľný majetok nedeliteľný medzi dedičov po smrti najstaršieho z rodu“ (1393 *Nedeliste*, VSOS 2, s. 289). V srbčine a chorvátčine sa zádržný spôsob vlastníctva nehnuteľností zachoval v spojení *zadržna kuća* = dom v spoločnom vlastníctve. Slovo *zádruha*, resp. jeho deriváty, nie sú z predpisovného obdobia slovenčiny známe (porov. *Historický slovník slovenského jazyka*, zv. 7, s. 30). *Etimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov* (red. O. N. Trubačov, 1977, zv. 4, s. 225, tam aj citované pramene zo všetkých slovanských nárečí) uvádza, že slovo *dedina* malo pôvodne v starej srbčine, starej chorvátčine aj v starej slovinčine význam „dedičstvo“ a tento význam bol charakteristický aj pre starú češtinu (dedičný majetok, pôda; fundi paterni, rura paterna, fundus haereditarius, haereditas). V neskoršom období vývinu češtiny sa pri slove *dedina* uvádza význam „obrábaná pôda, pole, zem,“ resp. „jedno z dôležitých polí, nachádzajúce sa neďaleko dvora.“ V dolnej lužickej srbčine sa toto slovo používalo vo význame „dedičná vláda nad včelstvami,“ v starej poľštine a v bulharčine vo význame „dedičný majetok, pôda,“ v starej poľštine aj „tradičný dedičný zvyk,“ resp. v starej ruštine sa mu pripisoval význam „dedičné právo,“ v súčasných ruských nárečiach je známy význam „pôvod po meči.“ Staršia slovanská historická lexikografia uvádza pri slove *dedina* v starých hlaholských aj cyrilských pamiatkach význam „dedičstvo,“ „otčina,“ „domovina“ (Miklošič, 1862, s. 186), E. Berneker (1924, s. 191) uvádza pri tomto heslovom slove výzamy „dedičstvo,“ „dedičný majetok,“ „majetok,“ „pôda“ a v súvislosti so starou hornou nemčinou poukazuje na sémantické responzie s významom „otčina,“ „otcovské hospodárstvo.“ V starej slovenčine teda pri slove *dedina* nešlo len o pomenovanie obývaného územia, ale navyše o pomenovanie takého obývaného majetku, ktorým pôvodne vládol najstarší z rodu, t. j. *ded*. Odtiaľ sa význam neskôr rozšíril na rodový majetok, t. j. na nehnuteľný pozemkový majetok. Zaujímavá je v tomto prípade diferenciácia významu slov *statok* a *majetok*. Slovo *statok* pôvodne znamenalo „majetok“ a na pomenovanie nehnuteľných častí majetku (hospodárskych budov) sa zachovalo v češtine podnes (v spojeniach typu *sloužil na statku*, v nedávnej minulosti pomenovanie štátneho vlastníctva pôdy – *státní statek*). V slovenskom historickom kontexte sa slovo *statok* lexikalizovalo vo význame hnuťelný majetok, resp. *stádo*, *črieda* (pozri *Atlas slovenského jazyka*, zv. 4, s. 106; *Slovanský jazykový atlas* 2000a, s. 74-75, autor A. Habovštiak), nehnuteľný majetok sa naproti tomu v slovenčine pomenúva slovom *majetok*. *Dedina* tak pôvodne znamenala pomenovanie majetku obývanej lokality spolu s obrábanou pôdou, ktorá bola jej súčasťou. Spoločné vlastníctvo tohto majetku sa umocňovalo rodovým princípom založeným na spoločnom predkovi a prechode majetku na jeho potomkov. Odtiaľ pochádza aj význam slova *dedič*, ktorým bol pôvodne taký vnuk deda, ktorý stratil otca alebo obidvoch rodičov, bol závislý od žijúceho deda a považoval sa za jeho následníka. Sloveso *dediť* znamenalo „získať dedovu pôvodnú moc, vládu nad majetkom“ (Machek 1957, s. 82). Svedectvom pôvodnej motivácie vzniku slova *dedina* sú aj doklady z predpisovného obdobia slovenčiny. *Słownik prasłowiański* (Tom III. *davъnъ – dobrati*, s. 109-110) odkazuje pri hesle *dědina* na význam „niečo odkázaného do vlastníctva po predkoch,“ „dedičná pôda,“ „dedičný rodový majetok“ a z hľadiska distribúcie v jednotlivých slovanských jazykoch od najstarších čias pripisuje tomuto slovu v moravských nárečiach význam „ves,“ „osada,“ v slovenských nárečiach význam „dedičná rodová usadlosť“ (haereditas, patria). V súvislosti s významom „dedina“ v nespisovných útvaroch slovenského jazyka – v predpisovnom období a v slovenských nárečiach – uvádzame príklady z Historického slov-

níka slovenského jazyka (zv. 1, s. 238), kde sú tri významy slova *dedina*: 1. roľnícka, sedliacka osada; jej obyvatelia; 2. zhromaždenie všetkých plnoprávných občanov dediny; jej predstaviteľstvo; 3. majetok, grunt po dedovi; príslušenstvo usadlosti. Práve tretí význam, ktorý sa zachoval len v pamiatkach zo 16. storočia, svedčí o pôvodnom význame slova – o nehnuteľnom majetku, v rámci ktorého došlo k rozšíreniu významu o pomenovanie roľníckej, sedliackej osady a jej obyvateľov (význam 1) a v konkrétnej situácii aj o zhromaždenie všetkých plnoprávných občanov lokality (význam 2). Ako vidno z historického pramenného materiálu, slovo *dedina* vo význame majetku, pôdy po predkoch už v 16. storočí ustúpilo derivovaným podobám *dedovizeň*, *dedovizna*, *dedizna*, ktoré sa v tom čase používali vo význame „nehnuteľný majetok zdedený po predkoch“ (HSSJ 1, s. 239). Základným významom slova *dedina* tak už v tomto čase bolo pomenovanie nevelkej vidieckej roľníckej, sedliackej osady a jej obyvateľov.

Dôkazom ústupu a postupného zanikania prvotného významu slova *dedina* (= majetok, grunt po dedovi; príslušenstvo usadlosti) a zvyšujúcej sa frekvencie dvoch nových významov (1. roľnícka, sedliacka osada, obec, jej obyvatelia; 2. zhromaždenie všetkých plnoprávných občanov) je výskyt tohto slova v slovenských nárečiach. V Slovníku slovenských nárečí (zv. 1, s. 301) sa toto slovo na celom území stredoslovenských a západoslovenských nárečí a v spišských nárečiach podnes používa vo význame 1. „roľnícka osada,“ „obec,“ 2. „obyvatelia dediny,“ „dedinčania.“ Apelatívum *dedina* by bolo treba zhodnotiť aj ako motivačný prvok propriálnej sféry. V staršej slovenskej ojkonymii (do 16. stor.) sa miestne názvy typu *Dedina* nevyskytujú. Najmä preto, že v čase ich vzniku význam apelatíva *dedina* neobsahoval významové prvky, ktoré by spĺňali kritériá propriálizácie (vidiecke osady existovali popri sebe a apelatívum neobsahovalo s ohľadom na okolité prostredie sémanticky relevantné diferenciacné znaky). Najstaršou stopou koreňa *ded-* v ojkonymii je záznam *Niget* (1113, VSOS 2, s. 288), t. j. doklad o obci *Neded*, pri ktorej ide o motiváciu s významom „nededičný, nededitelný majetok.“ Podobná situácia je aj pri názve *Nededza*, doloženom v podobe *Nedecz*, *Nedecze* (1383, VSOS 2, s. 289). Podoba *Dedina* sa objavuje až v r. 1557 v súvislosti s dnešnou Zemianskou Dedinou (od r. 1808 zapísaná ako Zemská Dedina, VSOS 3, s. 345), neskorší výskyt podôb *Dedinka* je až z r. 1808 (1227 Kurt, 1808 Dedinka, 1920 Fajnurt, 1945 Dedinka-Fajnurt, 1948 Dedinka, VSOS 1, s. 307), ostatné názvy sú umelo utvorené v rámci zlučovania či zmeny názvov (jedna lokalita *Dedinky* vznikla spojením pôvodných obcí *Imrichovce* a *Štefanovce*, *Nová Dedinka* spojením obcí *Dedinky pri Dunaji* (názov vznikol r. 1948) a *Nová Ves pri Dunaji* (1326 *Pomsa*, 1397 *Pomsahaza*, 1773 *Nowa Wes*, 1920 *Dunajská Nová Ves*, 1927 *Nová Ves pri Dunaji*; VSOS 2, s. 321, súčasťou Lubiny je miestna časť *Dedinka*; VSOS 2, s. 193).

Aký rozdiel je medzi slovami *dedina* a *ves* (v ďalších podobách *vas*, *wjes*, *wjeska*, *wjas*, *wieś*, *vioska*)? Slovom *ves* sa pomenúvala lokalita obývaná príslušníkmi toho istého rodu, bydlisko rodu spoločného prapredka (dnešné podoby vznikli z pôvodnej podoby **vьsь*, najprv **vič-i*; gr. **oik-* (odtiaľ pojem *ojkonymum* = pomenovanie obývanej lokality); tento základ je blízky aj slovu *dom*, lat. *vīcus* = skupina domov, ves, mestská štvrť; pôvodný indoeurópsky koreň **ueik-* = vstúpiť, prísť, prísťahovať sa; pozri Machek 1957, s. 562; Vasmer, 1, 305). Slovom *ves* sa tak označovalo územie, ktoré bolo osídlené prísťahovalcami pochádzajúcimi z jedného rodu. Táto pôvodná organizácia vsí na slovenskom jazykovom území zanikla so zánikom rodového zriadenia. Zaujímavé je, že etymologické slovníky jednotlivých slovanských jazykov pri význame slova *ves* neuvádzajú žiadne vlastnícke vzťahy obyvateľstva k nehnuteľnému či hnuteľnému majetku. Typologickým znakom miestnych názvov zo slovenského jazykového územia (platí to aj o ostatných jazykoch) motivovaných podstatným menom *ves* je, že sa nevyskytujú v jednoslovnej podobe, ale spolu s prívlastkom, ktorý vyjadruje pôvodný vzťah územia k rodu alebo územiu (typ *Malá Ves*, *Veľká Ves*, *Slovenská Ves*, *Uhorská Ves*, *Záhorská Ves*, *Spišská Stará Ves*, *Spišská Nová Ves*, resp. v deminutívnej podobe zloženého názvu typu *Vieska*: *Beckovská Vieska*, *Gregorova Vieska*, *Ladomerská Vieska*...; porov. Bezlej 1959-1960, s. 188 a n.). Ďalším typologickým znakom názvov motivovaných všeobecným podstatným menom *ves* je, že sa na našom jazykovom území objavujú až od 13. storočia. Výnimkou či najstarším záznamom vlast-

ného mena motivovaného týmto slovom je pomenovanie zaniknutej turčianskej lokality *Vešťany*, zaznamenananej v známej Kolomanovej listine z r. 1113 v podobe *Wesscan* (pozri Beňko, 1996, s. 37, 59 a n.; rekonštruovanú podobu **Vešťany* predpokladáme na základe analogickej pravidelnej starej hláskoslovnej zmeny, porov. záznam *Pescan* = *Piešťany* v tej istej listine). Z jazykového hľadiska takýto vznik názvu potvrdzuje aj tzv. topoformant *-any*, ktorý sa používal na pomenovanie lokalít, t. j. neživých objektov. Ich pomenovania sa odvíjali od prípony *-ania*, ktorou sa vyjadroval pôvod živých bytostí, obyvateľov, niekedy aj ich povolanie, príp. sa ním postihoval charakteristický prírodný znak. Pri lokalite *Vešťany* treba predpokladať, že vznik jej názvu bol motivovaný pomenovaním obyvateľstva, ktoré si túto novú lokalitu založilo presídlením z takého iného územia, na ktorom sa podstatné meno *ves* na pomenovanie obývanej lokality bežne používalo (obyvatelia presídlení z pôvodnej vsi, viesky, t. j. obyvateľský názov *Vešťania*; miesto nimi založenej novej lokality *Vešťany*; podoba *Viešťany* v listine z r. 1113 nie je pravdepodobná, pretože dvojhlásky vznikli u nás až neskôr, až na prelome 12.-13. stor.). Tento pomenovací proces od najstarších čias dokazujú vzťahy medzi obyvateľskými menami a názvami osád typu *Sľažania* – obyvateľstvo pôvodom zo Sliezska > *Sľažany*: miesto nimi obývané, ich lokalita v novom prostredí; *Moravania* – obyvateľstvo pôvodom z Moravy > *Moravany*: miesto nimi obývané, ich lokalita v novom prostredí; *Nitrania* – obyvateľstvo pôvodom z Nitry, od Nitry > *Nitrany*: miesto nimi obývané, ich lokalita v novom prostredí; *Piešťania*: obyvateľstvo žijúce na území vyznačujúcom sa zvlhľadom na svoje okolie výskytom piesčitých brehov > *Piešťany* atď.

Do významovej skupiny slov *dedina* a *ves* patrí aj slovo *selo*, vyskytujúce sa u južných a východných Slovanov (na obr. 1 sa interpretuje kruhovými symbolmi). Slovo *selo* sa v staroslovien-ských pamiatkach používalo vo význame „pôda“, „pozemok“, „majetok“ (Miklošič, o. c., s. 836), pôvodne sa ním pomenúvala poľnohospodárska pôda, „oranisko“, „oračina“, „zorané pole“, resp. činnosť spätá s kultiváciou zeme, zastar. „oračka“, „oranie“ (Vasmer 1, 501; 3, 596). Západoslo-vanská podoba tohto slova so zachovanou skupinou *-dl-*, t. j. *sedlo* < **sed-*, pôvodne znamenala „obývané miesto“, „dvory“, „obytné aj hospodárske stavby“, „pole“, „zem“ (v starej slovinčine *selo* „pôda“, „obydlie“, „mestečko“, „dedina“, v súčasných slovinských nárečiach sa slovom *selo* označuje osada, gazdovstvo, sedliacky grunt, pozemok, príbytok; Skok 2003, s. 647), v moravských a českých nárečiach *selo* „oraná pôda“, odtiaľ „sedlák“, „poľnohospodár“, v moravských ná-rečiach *selka* „žena sedliaka“, „poľnohospodára“ (Český jazykový atlas, z. 3, s. 50). Slovo *selo* vo význame „majetok“ má svoje miesto aj v staršej slovenčine. Upozornil na to presvedčivo J. Doruľa (1972, 1973), ktorý poukázal aj na významový vzťah slov *podselný* – *podvorný* – *pod-gruntovný* pri vyjadrovaní vlastníckeho vzťahu k nehnuteľnému majetku slovami, ktoré sa tvorili rovnakým slovotvorným postupom. Ide o spojenia typu *podselny grunt* (o. c., s. 84), *podselne tale neb lúky* (tamže, s. 85), *podgruntovny dom* (tamže), *podvorne dyelnycze* (tamže, s. 86). Najstarším dôkazom významu slova *selo* na pomenovanie majetku v našom kultúrnom kontexte je známa staroslovienska pamiatka *Zakon sŏdъnyъ lъdъmъ* (v preklade *Súdny zákonník pre svet-ských ľudí*), v ktorej sa píše: *Jako vъsjako selo vъ nѣmъ, že trѣby byvajqъ ili prisęgy poganъsky, da oъdajetъ sę vъ božii chramъ sъ vъsѣmъ imѣnyjemъ*. Systémovú povahu apelatíva *selo* a jeho derivátov dokazuje častý výskyt ojkoným, motivovaných týmto apelatívom (1332 *Omnes Sancti de Zolio*, 1340 *Selcze*, okr. Banská Bystrica; 1303 *Zelche*, 1427 *Seyliche*, okr. Poltár; 1303 *Zelche*, 1427 *Seyliche*, okr. Modrý Kameň; 1303 *Zelche*, 1402 *Zelch*, okr. Krupina, atď. pozri Vlastivedný slovník obcí na Slovensku, zv. 3, s. 17-18).

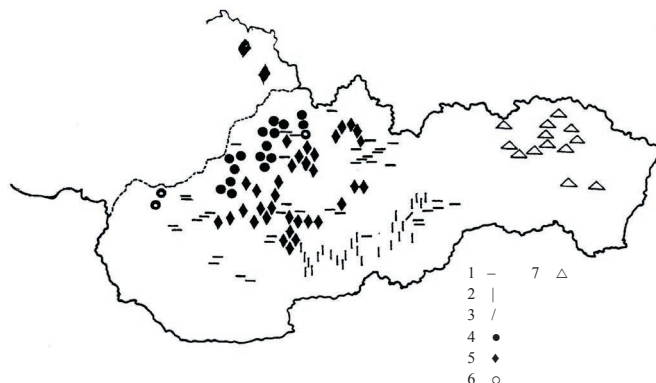
Opisovanú významovú skupinu areálovo diferencovaných slov uzatvára slovo *derevňa* (< **dъrvъňa*), vyskytujúce sa u východných Slovanov. Etymológiu tohto slova netreba hľadať v hláskovo pribuznej podobe slova *drevo*, ale vo východiskovej podobe **dъrvъňa*, ktorým sa pomenúval spôsob získavania poľnohospodárskej pôdy. Pôvodné slovo **dъrvъňa* znamenalo „oranisko“, „oračinu“, „zorané pole“, zastar. aj činnosť – „oračku“, „oranie“, neskôr sa význam od pomenovania pôdy rozšíril aj na príahlé hospodárske objekty, sedliacky dvor, odtiaľ na celý laz s pozemkom, t. j. s parcelami obrábanej pôdy a nakoniec sa ustálil vo význame „osada“ (lit. *dirvą* = zorané pole, niva, resp. aj úhor, lot. *druva* = zorané pole, v ruských nárečiach sa zachovalo sloveso *роздеpъmъ*

= rozorať, resp. substantívum *dop* = klčovisko, panenská pôda, novina; podoba *valal*, vyskytujúca sa vo východoslovenských nárečiach, má pôvod v maďarskej podobe *falú*, lat. villa; maďarčine geneticky príbuzné podoby rovnakého významu sú vo finčine *palva-*, v mansijčine *pawəl*, vo východojakutských nárečiach je podoba *puŕel*; podrobnejšie pozri F. Sima, 1969, s. 24 a n.).

Pri pomenovaniach neveľkej vidieckej obývanej lokality nemožno obísť apelatívum *lehota* ako jeden z neskorších motivačných prvkov propriálnej sféry, najmä ojkonymie. Podstatné meno *lehota* sa pôvodne používalo vo význame „úľava“, „voľnosť“, „oslobodenie od platenia daní“ (porov. Machek, 1957, s. 266), najmä v súvislosti s oslobodením nového osadníka od platenia daní pánovi do istého času. Odtiaľ sa význam rozšíril na obývanú lokalitu s takýmito osadníkmi. Výskyt pomenovaní motivovaných týmto apelatívom v slovenskej apelatívnej aj propriálnej sfére, aj v porovnaní s východoslovenským apelatívom *voľa* v tom istom význame, podrobne spracoval M. Majtán (Majtán, 1969, s. 255 a n., resp. Majtán, 1996, s. 30, 72, 80). Keďže apelatívum *lehota* sa v predpisovnej ani spisovnej slovenčine na pomenovanie neveľkej vidieckej obývanej lokality vo všeobecnosti nepoužívalo a vždy išlo o jednotlivé vybrané lokality (porov. *Historický slovník slovenského jazyka*, zv. 2, s. 204, *Slovník slovenských nárečí*, zv. 2, s. 44), uvádzame na ilustráciu areálovú distribúciu ojkónym (miestnych názvov) motivovaných apelatívami *lehota* a *voľa* z práce M. Majtána (1996, pozri obr. 2) s odkazom na jeho citované práce a monografiu R. Krajčoviča (2005).

Slovenské toponymá so slovami *lehota* a *voľa*: 1. lehota, 2. ľahota, 3. ľahota, 4. lihotá, 5. hlota, hľota, 6. Velhotky, 7. voľa

Obr. 2

V rade pomenovaní neveľkej vidieckej obývanej lokality, resp. najmenej hospodársko-administratívnej jednotky, sa nachádzajú aj slová *obec*, *občina*. Spoločným pôvodom týchto slov je východiskové apelatívum **obъtъ* vo význame „spoločné vlastníctvo“, „pomenovanie toho, čo patrí všetkým“ (porov. Machek 1957, s. 331). Odtiaľ sa význam rozšíril a v predpisovnej slovenčine používal na pomenovanie 1. stavovského, pracovného, záujmového, cirkevného spoločenstva, 2. prostého ľudu, nižších spoločenských vrstiev, 3. širšieho výboru mestskej, dedinskej alebo cechovej samosprávy, 4. územného okruhu mestskej alebo dedinskej samosprávy, 5. najmenej hospodársko-administratívnej jednotky, dediny, 6. ríše alebo štátu, 7. spoločného vlastníctva, toho, čo patrí všetkým, 8. všeobecnosti (pozri HSSJ 3, s. 12). Pôvodný význam motivačného slova **obъtъ* je analogický s latinskými výrazmi *amb-i-t-i-us*, resp. *circu(m)-i-t-i-us* vo význame „rozsah majetku, moci“, „životný priestor nejakej pospolitosti“ (porov. s výrazom *com-itia*, odtiaľ *comitatus*).

Dôkazom toho, že nejde o náhodný jav, je množstvo ďalších slov s podobným areálovým výskytom. Z prietorových dôvodov uvidíme krátke príklady, napr. slovo, ktorým sa pomenúva

mnohoročná drevnatá rastlina (jav L333 Dotazníka spracovaný v Slovanskom jazykovom atlase, 2000b, s. 28-29, autor mapy J. Siatkowski). V jednotlivých slovanských jazykoch sa na pomenovanie tohto prvku flóry používajú podoby odvodené zo starého praslovanského základu **dervo* (z neho vznikli podoby *drevo*, *derevo* = strom, plurál pôvodne *drъva*; významová príbuznosť tohto koreňa súvisí s v litovskou podobou *dervą* = borový porast; porov. Machek 1957). Slovenské, moravské a české nárečia sa však pomenovaním mnohoročnej drevnatej rastliny od ostatných slovanských jazykov líšia tým, že ju pomenúvajú slovom *strom*. V tomto slove ide o starý slovný základ, pri ktorom nejde o primárne apelatívum, ale o postverbale (derivát od slovesa *stromiti*; porov. Machek 1957, s. 477; k tomuto koreňu sa vzťahuje aj slovo *strmý*). Ako ďalší analogický príklad osobitného postavenia časti slovenskej lexiky v slovanskom kontexte z retrospektívneho pohľadu možno uviesť slovo, ktorým sa pomenúva súvislý drevnatý porast (jav L375 Dotazníka spracovaný v Slovanskom jazykovom atlase, 2000b, s. 48-49, autori mapy S. Remetić, S. Baotić). V slovanských nárečiach sa – na rozdiel od nárečí ostatných slovanských jazykov – na toto pomenovanie používa aj slovo *hora*. Východiskový starý slovanský základ **gor-* pôvodne znamenal „vrch“ (lat. *mons*) a neskôr sa v slovenčine lexikalizoval aj na pomenovanie lesa; motiváciu treba vidieť v tom, že pôvodne boli všetky prístupné hory (vo význame lat. *mons*) porastené lesom. Všeslovanské slovo *les* (v praslovančine **lěsъ*) malo pôvodný význam „listnatý les,“ oproti ktorému existoval slovný základ *bor-* na všeobecné označenie ihličnatých porastov.

Niekoľko ilustračných príkladov presvedčivo poukazuje na identitu slovenského jazyka v slovanskom kontexte prostredníctvom znakov, ktorými sa v prirodzenej podobe národného jazyka v slove *dedina* v porovnaní s nárečiami ostatných slovanských jazykov (okrem moravských nárečí) zachovali najstaršie stopy odlišného spôsobu získavania a kultivovania poľnohospodárskej pôdy, vlády nad ňou či vnútornej správy majetku. Špecifickými prvkami tohto druhu je v slovanských nárečiach v porovnaní s nárečiami ostatných slovanských jazykov pomenovanie súvislého drevnatého porastu slovom *hora* (táto stará paralela so slovenskými nárečiami sa vyskytuje aj v bulharčine v podobe *gora*) oproti podobám *gozd* (slovinčina), *šuma* (chorvátčina, srbčina, macedónčina) či *les* v češtine, ruštine a bieloruštine a hláskových variantoch *las* (poľština), *lěs* aj *gola* v lužickej srbčine, resp. *lis* v ukrajinčine. Integračným znakom slovenčiny v rámci západoslovanského jazykového areálu je zasa slovo *strom*, vyskytujúce sa oproti južnoslovanskému a východoslovanskému areálu – oproti podobám *drevo* (areál slovinských nárečí), *drvo* (chorvátske, srbské, macedónske nárečia), resp. *drvo* (bulharské nárečia) či oproti východoslovanským podobám *dreva* (bieloruské nárečia), *derevo* (ukrajinské a ruské nárečia) – len v slovanských, moravských a českých nárečiach a v časti lužickosrbských nárečí.

Rodová a majetkovoprávna organizácia „neveľkej vidieckej obývanej lokality,“ pomenovanej na území slovanských a moravských nárečí slovom *dedina*, významová analýza tohto slova v retrospektíve a jeho porovnanie s významovo príbuznými slovami v celoslovanskom kontexte sú dôkazmi, potvrdzujúcimi skutočnosť, že význam slova *dedina*, ktorým sa prvotne pomenúvala skultivovaná pôda určená na obrábanie a zároveň spôsob vlády nad touto pôdou a jej prechod na následníkov, bol v porovnaní s lokalitami pomenovanými slovami *ves*, *selo* i *derevňa* na odlišnom, presnejšie špecifikovanom stupni organizácie vlastníckych vzťahov. Sémantická analýza lexiky v nárečiach jednotlivých slovanských jazykov po komplexnom areálovom spracovaní, napríklad aj v spomínanom projekte *Slovanský jazykový atlas*, vydáva svedectvo o diferenciačných aj integračných znakoch sledovaných prvkov významovej roviny s okolitým jazykovým prostredím. Najstaršou vrstvou lexiky a jej sémantickou diferenciáciou petrifikovanou stáročným vývinom si každý národný jazyk – popri množstve znakov v iných jazykových rovinách – zachoval konštanty, ktoré ostávajú jeho trvalými identifikačnými znakmi. K takým patrí aj niekoľko ilustračných príkladov typu *dedina*, *strom*, *hora* zo slovenského jazyka, ktoré sa prirodzeným vývinom dostali od nadnárečovej sféry v predpisovnom období až do súčasného slovenského spisovného jazyka.

Literatúra

- Atlas slovenského jazyka. 4. zv. Lexika. Časť prvá. Mapy. Časť druhá. Úvod–Komentáre–Dotazník–Indexy. Bratislava : Veda 1984. 464 + 368 s.
- BENKO, Ján: Starý Turiec. Martin : Osveta 1996. 278 s.
- BEZLAJ, France: Ves in selo v slovenski onomastiki. Jezik in slovstvo, 1959-1960, roč. 5, s. 204-207.
- BERNEKER, Erich: Slawisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg : Carl Winters Universitätsbuchhandlung 1924. 670 s.
- Český jazykový atlas. Ed. P. Jančák. 3. zv. Praha : Academia 1999. 580 s.
- DORUEA, J.: O slove *selo* v slovenčine. In: Kultúra slova, 1972, roč. 6, č. 9, s. 301-306.
- DORUEA, J.: Podselný–podvorný–pogruntovní. In: Kultúra slova, 1973, roč. 7, č. 3, s. 83-88.
- Etimologičeskij slovar' slavianskich jazykov. Praslavianskij leksičeskij fond. Ed. O. N. Trubačov. Vyp. 4. *čaběnit* – *děla*. Moskva : Izdatel'stvo Nauka 1977. 236 s.
- Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 2. K – N. Ed. Milan Majtán. Bratislava : Veda 1992. 616 s.
- Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 3. O – P (pochytka). Ed. Milan Majtán. Bratislava : Veda 1994. 656 s.
- Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 7. Z – Ž. Dodatky. Ed. Milan Majtán. Bratislava : Veda 2008. 542 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Živé kroniky slovenských dejín odkryté v názvoch obcí a miest. Bratislava : Literárne informačné centrum 2005. 232 s.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha : Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s.
- MAJTÁN, Milan: Lehoty na Slovensku. Príspevok zo západoslovenskej toponymie. In Slavistické štúdie jazykovedné. Ed. Vincent Blanár. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1969, s. 255-261.
- MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava : Veda 1996. 192 s.
- MIKLOSICH, Franz: Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum. Emendatum Auctum. Vindobonae : Guilelmus Braumueller 1862-1865. 1172 s.
- SIMA, František: Východoslovenské *valal*. In: Jazykovedné štúdie. 10. Štolcov zborník. Ed. Jozef Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1969, s. 24-37.
- SKOK, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga prva. A–J. Ed. M. Deanović, Lj. Jonke. Zagreb : Jugoslovenska Akademija Znanosti i Umjetnosti 1971. 792 s.
- Slovník slovenských nářečí. Zv. 2. L–P (*povzháďar*). Ed. Ivor Ripka. Bratislava : Veda 2006. 1066 s.
- Słownik prasłowiański. Tom III. *давнь-добърати*. Ed. F. Sławski. Wrocław–Warszawa–Kraków : Polska Akademia Nauk 1979. 832 s.
- ŠTOLC, Jozef: Lingvistická geografia a medzislovné jazykové vzťahy. In: Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Lingvistika. Ed. Šimon Ondruš. Praha : Academia 1973, s. 83-92.
- VASMER, Max: Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka. T. 1-4. 2. vyd. Moskva : Progress 1987.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. III. Ed. M. Kropilak. Bratislava : VEDA 1978. 536 s.
- ŽIGO, Pavol: Účasť slovenskej dialektológie na Slovanskom jazykovom atlase. Perspektívy počítačovej podpory projektu. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 1-2, s. 3-15.
- ŽIGO, Pavol: Medzinárodný slavistický projekt *Slovanský jazykový atlas*. In: Studia Academica Slovaca. 35. Ed. Miloš Vojtech, Jozef Mlacek. Bratislava : Stimul 2006, s. 423-434.
- Вопросник *Общеславянского лингвистического атласа*. Moskva : Nauka 1965. 272 s.
- Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Zv. 2. Ed. B. Falińska. Varšava 2000. 192 s. (2000a)
- Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Zv. 3. Ed. A. I. Padlužny. Minsk 2000. 168 s. (2000b)
- Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Zv. 8. Ed. Jan Basara a Janusz Siatkowski. Varšava 2003. 192 s.

Slavic Linguistic Atlas – a Historical and Cultural Phenomena in the Areal Aspects

Pavol Žigo

Researches in the historical linguistic and dialectology were from a long time ago and always will remain a part and mean of national identification, especially in time when the searching for national identity has got a support in the natural, uncontrolled language development and when it respects a past experience. Semantic analysis of vocabulary in dialects of particular Slavonic languages after a complex area elaboration – for instance in the Slavic Linguistic Atlas project – gives a testimony to differentiation as well as integration features of examined items with surrounding language environment. On several illustrative examples, such as *dedina* („village“), *strom* („tree“), *hora* („forest“), the author points out the constants that are permanent identifying features of Slovak language and that, in course of natural development from a supra-dialect sphere in the pre-standard period, have become constituent parts of the contemporary standard Slovak.

JAROMÍR KRŠKO*

Praslovanské apelatíva ako motivanty hydroným povodia Váhu**

KRŠKO, J.: Old Slavonic Appellatives as Motivating Words for Hydronyms of the Váh River Basin. *Slavica Slovaca*, 44, No. 1, pp. 13-23. (Banská Bystrica)

The presented study deals with a usage of secondary (synchronic) motivation of Slovak hydronyms – the hydronyms are motivated by contemporary oikonyms – and primary (diachronic) motivation, which means that the hydronyms are usually motivated by Old Slavonic appellatives.

Onomastic, hydronymy, Váh watershed, oikonymy, Old Slavonic appellatives.

Spracovanie vodných názvov povodia Váhu, najdlhšej a najvýznamnejšej slovenskej rieky, je ďalším krokom pri naplňaní projektu *Hydronymia Slovaciae*, v ktorom ide o komplexné spracovanie historickej i súčasnej slovenskej hydronymie vrátane jej presnej lokalizácie, zozbierania historických dokladov všetkých variantov pomenovaní a analýzu motivácií týchto pomenovaní.

Z doterajších čiastkových výstupov spracovania hydronymie Váhu – ide predovšetkým o monografické spracovanie povodí Turca (Krško, 2003), Oravy (Majtán–Rymut, 2006) a Nitry (Hladký, 2004), ale aj viacerých diplomových prác, – môžeme vybrať mnoho zaujímavých hydroným motivovaných praslovanským lexikálnym základom. Ide predovšetkým o názvy, v ktorých nachádzame doklady na dnes už neexistujúce, resp. zriedkavo sa vyskytujúce apelatíva.

Vodné toky, ale aj stojaté vody, mŕtve ramená a podobne boli odpradáva dôležitými orientačnými bodmi, preto sa v ich názvoch zachovala lexika spoločná všetkým Slovanom. Mnohé praslovanské apelatíva sa v súčasnej slovnej zásobe už nemusia vyskytovať, prípadne niektoré z nich sú dochované len v nárečiach najstaršej generácie. Je zaujímavé, že viaceré praslovanské lexikálne základy nájdeme aj v súčasnej hydronymii, hoci (aktuálnym) motivantom je názov osady (ojkonymum), cez ktorú daný tok preteká, prípadne tam pramení alebo ústi.

Ústrednou riekou skúmaného povodia je rieka Váh (365,6 km). Etymológia tohto názvu nie sú podnes jednoznačné a jasné. Logickejšie argumenty uvádzajú zástancovia predslovanského pôvodu názvu (napr. E. Schwarz, V. Šmilauer, B. Varsík a ďalší), ktorí ho vidia v germánskom *wāg* vo význame „prúd.“ Historik B. Varsík tieto názory podporuje logickým tvrdením, že názvy veľkých vodných tokov musia pochádzať od obyvateľov, ktorí tu žili pred príchodom Slovanov, ktorí tieto názvy prevzali a adaptovali do svojho jazyka. Žiaľ, najstaršie doteraz nájdene zápisy

* Doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD., mim. prof., Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica.

** Príspevok predstavuje časť grantového projektu VEGA č. 1/0447/09 *Analýza synchronnej a diachronickej hydronymie povodia Váhu*.

pochádzajú zo začiatku 12. storočia (1111 flumen *Vvaga*, 1113 aqua *Vvac*), teda z obdobia prítomnosti Slovanov v tomto priestore.¹

Odlišný názor prezentuje najmä Š. Ondruš, ktorý od roku 1972 hľadá pôvod názvu Váh v praslovanejine. Prikláňa sa k dvom možným významovým paralelám. Jednou je pôvod od praslovanského (ďalej psl.) apelatívneho základu *vagъ*, *vaga* vo význame „z hrubého konára vysekaná žrd“,“ teda motivantom by boli ohrady zo žrdí a dosák postavených na brehoch toku. Takúto motiváciu majú podľa Š. Ondruša viaceré vodné toky u východných Slovanov (*Žerd'*, *Žerdeva*, *Batiná*, *Batog*; Ondruš, 2004, s.122), no takto motivované hydronymá opisujú aj O. P. Karpenková (2003, s. 98) a V. P. Šulhač pri pomenovaní *Жердь* (Šulhač, 1998, s. 331), ktorí však uvažujú o motivácii z indoeurópskeho (ďalej ide.) základu **ger-* vo význame „hýbať, kriviť“ („U takomu razi hidronim *Žerdja* mih by tlumačytys'a jak „kryva, zvivysta (rička);“ (Šulhač, 1998, s. 332).

Druhým motivantom názvu rieky Váh by podľa názoru Š. Ondruša mohlo byť psl. slovo *jugъ* v prvotnom význame „svetlo“ pochádzajúce z ide. základov **veg-* : **vog-*, ktoré nachádzame v apelatívach *jug-*, *ug-* i v hydronymách *Ug*, *Už*, *Jug* (Ondruš, 2004, s.122). O. P. Karpenková však názvy *Už*, *Uš/Uša*, *Jug*... dáva do súvislosti s psl. koreňmi **qž-*, **qg-* vo význame „šcos' kryve, zihnute“ (Karpenko, 2003, s. 197). Tak sa dostávame opäť k predošlej motivácii „zahnutý tvar koryta.“

Najväčším ľavostranným prítokom Váhu je rieka Nitra (168,5 km). V. Šmilauer vo svojom Vodopise starého Slovenska (1932) na s. 338 zosumarizoval všetky dovtedajšie etymologické výklady tohto hydronymu, pričom ich rozdelil do troch skupín. Za slovanský pôvod² sa vo viacerých štúdiách vyslovili napr. F. Umlauf (1886) a G. Czirbusz (1908, ten sa vyslovil aj za germánsky pôvod z nem. koreňa **nit-* „stiesnený“,“ *aar* „voda“). Názov odvodzovali od slova **vъn-qtrъ > vnutro*, *nutro* s motiváciou „rieka tečúca vo vnútri, medzi štyrmi riekami.“ T. Tomici (1925) rekonštruoval pôvodný tvar vo forme **Nitorna*, *Nutorna*. J. Červinka (1928) v názve Nitra videl slovanský pôvod, ale samo východiskové meno pokladal za nejasné; dával ho do súvislosti s osobným menom *Nitrabor* a s baltoslovanským apelatívom *nitra* „zástava.“

Už dlhšie sa pôvodom názvu *Nitra* zaoberá Š. Ondruš (z novších štúdií napr. 2000, s. 9-16; 2002, s. 56-60), ktorý predpokladá, že je indoeurópskeho, resp. praslovanského pôvodu a vznikol zo slovesného základu *neiti* ako *r*-ový derivát s významom „kresať“ (1. „kresať, sekať stromy, porasty“,“ 2. „nietiť oheň“). Takto motivované hydronymum podopiera aj ďalším etymologickým výkladom blízkeho oronyma *Tribeč* (z psl. **terb-*, po metatéze *trăb-* : *treb-* : *tereb-* „miesto, kde sa vyrúbe porast“,“ príp. zo stsl. *trăba* „obeta“,“ teda „miesto, kde sa koná obeta rezaním alebo aj pálením [zvierat]“). Rozdielne sémantické východiská slovesného základu *neiti* (1. „kresať, sekať“ alebo 2. „nietiť, žiarit“ oheň“) sa podľa neho navzájom nevylučujú, pretože (aj) v povodí Nitry sa nachádza pohorie Žiar (< apel. *žiar* – miesto vzniknuté vypálením porastu). K výkladu Š. Ondruša sa prikláňa aj J. Hladký v monografii *Hydronymia povodia Nitry* (2004, s. 147). Podľa Š. Ondruša rovnakú motiváciu majú „východoslovanské zemepisné mená *Nitino* na Volyni, *Nitiši* a *Nitišku* pri Vitebsku, *Nitkino* pri Novgorode, *Niťaž* pri Smolensku“ (Ondruš, 2002, s. 57).

B. Varsik (1990), podobne ako iní bádatelia, predpokladá, že pri názve *Nitra* ide o predslovanský základ (podobne ako pri názvoch *Dunaj*, *Morava*, *Hron*). Ondrušovu teóriu spochybňuje najmä tým, že listiny do 9. až 11. storočia sú v prevažnej miere falzá.

¹ V tomto ohľade sme na tom lepšie pri historických dokladoch na rieku Hron, pretože prvý najstarší zápis pochádza z obdobia rokov 166-180 z pera rímskeho cisára Marca Aurélia v podobe *Granoua* (Krško, 2008, s. 78-80).

² Už z názvu štúdie vyplýva, že budeme venovať pozornosť predovšetkým výkladom hľadajúcim slovanské východiská. Len výnimočne poukážeme aj na iné interpretácie, predovšetkým u slovenských jazykovedcov.

K najnovším teóriám o predslovanskom pôvode hydronyma *Nitra* patrí teória R. Krajčoviča (2005, s. 18-20), podľa ktorej názov rieky (aj lokality) *Nitra* odráža napätú symbiózu včasnოსlovansko-kvádsku z prelomu 4. a 5. storočia. Vo svojom výklade sa opiera o podoby predslovanských germánskych názvov mesta (*Neiter*; *Neuter*; *Neutra*), ktoré museli vzniknúť len z latinsko-rímskeho spojenia *Neui-iter*, pričom *iter* znamená „cesta, pochod“, ale aj „tok, rieka“ s prívlastkom *novi-us* s významom „to, čo je za hranicou.“ Podľa R. Krajčoviča išlo o orientačno-informačný názov pre rímske légie a skrátenú podobu *Neuiter* prevzali naši predkovia od zvyšku rímskych osadníkov, ktorí zostali v oblasti po stiahnutí sa rímskych légii. „V prostredí staroslovenských osadníkov prevzaté slovné spojenie *Neuiter* sa po zániku medzisamohláskového *-u-* zmenilo na *Neiter* a z tejto podoby po zákonitej zmene psl. slabík na slabiky otvorené, t. j. so samohláskou na konci slabiky v spojení *Nei-* sa zmenilo na *Ni-* a *-ter* na *-tra*.“ (Krajčovič, 2005, s. 20).

Z doterajšej analýzy súčasnej slovenskej hydronymie vyplýva, že 80-90% hydroným motivovaných ojkonýmom vzniklo v motivačnom smere ojkonýmum > hydronýmum. Opačný proces motivácie je v súčasnosti vzácny, no pre poznanie praslovanských východísk je podstatný, pretože práve tieto hydronymá obsahujú pôvodné psl. apelatíva viažuce sa na vodu, vodné stavby a pod. a v minulosti sa tieto hydronymá stali základným motivantom ojkoným. Nielen historickými dokladmi, ale aj analýzou motivujúceho apelatíva sa musí presne zväziť, čo tvorí východisko, teda či najskôr vzniklo hydronýmum, ktoré motivovalo ojkonýmum, alebo či to bolo naopak. Pri viacerých ojkonýmách dehydronymického pôvodu musíme vychádzať nielen z jazykových poznatkov, ale musíme brať do úvahy aj psychosociálne poznatky, resp. využívať poznatky paleopsychológie, ktorá sa pokúša odhaľovať vnímanie sveta v časoch dávno minulých. R. Šrámek pri výkladoch o vzniku mesta ako onymického objektu tvrdí, že si musíme „nejprve podrobnejšie všimnúť spôsobu, jakými mesta vznikala, tedy jejich počáteční geneze. Nejde nám pritom ani o zřetel archeologické, ani o konkrétní historické události, ale o model postupu, jakým se z původního sídla stalo město. Tato okolnost je mimojazykové povahy a představuje prenominační fázi vzniku urbonyma, neboli je úzce spjata s propriálně pojmenovacím aktem vedoucím k pojmenování «města.» Na samém počátku studia urbonymie tedy stojí bádání nad modelem geneze města.“ (Šrámek, 2009, s. 3).

R. Šrámek hovorí o viacerých genetických východiskách pri vzniku mesta. Podľa neho môže mesto vzniknúť „na zelené louce“, predchodcom mesta môže byť iné mesto; môže vzniknúť z iného objektu, pri ktorom je založené mesto; splynutím rozličných objektov; zánikom iného sídla, na ktorého mieste vznikne sídlo so statusom mesta (Šrámek, 2009). Pri hydronymách ide o spôsob vzniku mesta (osady) pri vodnom toku. Vhodným príkladom je názov *Blatnica*. Zo synchronného pohľadu motiváciou hydroným *Blatnica*, *Blatnický potok*, *Blatničianka* je ojkonýmum *Blatnica*. Pri štruktúrnej analýze vychádzame z apelatíva *blato* (< psl. **bolto*) a hydroformantov *-(n)ica*, *-ký*, *-ianka*. Ak využijeme poznatky paleopsychológie, osadu ani v minulosti, ani v súčasnosti by nezaložili v blatistom, mokrom teréne. Prvotný názov *Blatnica* teda označoval vodný tok s blatistým brehom, ktorý následne motivoval názov obce pri jeho toku. Za dominantný onymický bod (z hľadiska spoločenského významu) sa však postupne pokladala osada a nie vodný tok. Tak dochádza k napätiu medzi ojkonymickou a hydronymickou sústavou (vzniká onymická homonymia; pozri Krško, 2002, s. 150). Tento medzipropriálne fundujúci vzťah dvoch proprií rozličných onymických sústav sa v onomastike označuje termínom *transonymizácia*. Aby sa predišlo onymickej homonymii, menej dôležitý onymický objekt (v tomto prípade vodný tok) sa premenuje. Vznikol tak variant *Blatničianka*, ktorým sa vyjadruje podriadenosť voči obci *Blatnica*³ a formant *-ianka* toto pomenovanie zaraďuje do hydronymickej sústavy.

³ Podriadenosť voči motivujúcemu ojkonýmu je vyjadrená aj modelom „adjektívny tvar názvu osady + apelatívum *potok*“ – *Blatnický potok*, *Istebnianský potok*, *Revišňanský potok*...

Podobne ako pri názvoch typu *Blatnica* to bolo aj pri hydronyme *Ipolitica*, ktoré bolo podľa informátorov motivované zaniknutou osadou *Ipolit*. Motivácia názvu však bola opačná, to znamená, že ojkonymum vzniklo podľa hydronyma *Ipolitica*, ktoré vzniklo z pôvodných apelatívnych koreňov **upel' : *upol'*, resp. **jupeľ' : *jupol'*. Podľa Š. Ondruša maďarčina zmenila slovenské slová začínajúce sa na *ju-* na *i-* (*junoš > inaš...*; Ondruš, Š. 2000, s. 13), preto z pôvodnej slovanskej podoby **Jupoltica* vznikla podoba *Ipolitica*. Takú istú motiváciu mala aj slovenská rieka *Ipeľ* (< **Jupel'*). V tomto hydronymickom „hniezde“ sa zároveň nachádza ďalší psl. koreň **pelt-* : **plt-* vo význame „mokro, mokrina, voda.“ Z tohto koreňa vzniklo napr. na Slovensku pomenovanie osady *Poltár* (v povodí spomenutého *Ipeľa*). Ale z týchto psl. koreňov vznikli aj ďalšie hydronymá – *Poltava*, *Poltavec*, *Poltavka* na Ukrajine a pod.

Motivácia stavbami, ktorými naši predkovia chránili pevnosť brehov, prípadne ich zvyšovali proti vylievaniu toku v čase záplav, býva častá pri menších tokoch. Pravostranný prítok Oravy pomenovaný *Orvišník* (spolu s ďalšími variantmi *Orvišná*, *Orvišné*, *Orvišný potok*, *Revišná*, *Revišné*, *Revišník*, *Revišnianka*, *Revišianka*, *Revišiansky potok*, *Revišniarsky potok* (Majtán–Rymut, 2006, s. 92) je síce motivovaný ojkonymom *Revišné/Orvišné*; motiváciou názvu bolo psl. apelatívum *ŗvišče* „ochranná priekopa.“ Za prvotne pomenovaný onymický objekt však môžeme pokladať vodný tok, okolo ktorého boli vybudované ochranné priekopy proti záplavám. Apelatívum *ŗvišče* sémanticky súvisí s psl. slovesom *ŗvati* „trhať, vytrhávať, strhávať, biť sa“ (dnešné slovenské expresívne *ruvať sa*), priekopa vznikala vytrhávaním podložia (kameňov, koreňov a pod.).

Iný druh vodnej stavby sa stal motivujúcim základom hydronyma *Istebnianka* (povodie Oravy) a jeho variantov *Istebná*, *Istebné*, *Istebník*, *Istebniarsky potok* (Majtán–Rymut, 2006, s. 48). Východiskom týchto hydroným bolo psl. apelatívum **istǫba*; išlo o pevné kolové (zrubové) stavby na ochranu riečnych brehov. V synchronnej hydronymii sa však ako motivant názvu *Istebnianka* uvádza ojkonymum *Istebné*. Hydronymum *Istebnica/Istobnica* bol pôvodný názov dnešného potoka *Trebianka* v povodí Nitry (1113 *fluvius Istobenize*, 1246 *fluuo Ztebnyche*, 1312 *fuuo Sthnebeneche*, 1332 *Sthnebeneche*; Hladký, 2004, s. 199). R. Krajčovič (1980) ho rekonštruuje do podoby **Istobnicā* a predpokladá jeho motiváciu psl. východiskovým apelatívom **istobn-icā* (< adj. **istobn-* (< psl. **istǫbn-*) < apel. **istǫba* s významom „zrubová stavba vyplnená zemou“ alebo aj „spevnený breh rieky, hať.“ Rozkolísanosť podoby *Istebnica/Istobnica* zároveň dokladá oblasť kontaktu západoslovanského a nezápadoslovanského etnika s odlišnou striednicou (e/o) za ǫ.

Horúce pramene boli motivantom dnes už zaniknutého potoka *Vrútky* v povodí Turca, podľa ktorého sa neskôr pomenovala osada Vrútky. Hydronymum *Vrútky* vzniklo z plurálovej podoby psl. apelatíva **vǫrǫ tǫkǫ > vrútok* označujúce vriaci prameň. Horúca voda motivovala v povodí Turca aj názvy *Vřica* a *Vřič*. Obidva názvy vznikli z psl. slovesa *vǫrěti*. Hydronymum *Vřica* neskôr motivovalo ojkonymum *Vřicko*.⁴

Pomenovanie 24 kilometrov dlhého pravostranného prítoku Váhu *Varinka* je v súčasnosti motivované ojkonymom *Varín* (prvá písomná zmienka o osade je z roku 1254 *Warna*; Kropilák, 1978, s. 229). No aj v tomto pomenovaní ide o prvotne pomenované hydronymum, ktoré vzniklo z psl. apelatíva *varǫ*. Motiváciou nemusela byť horúca, ale spenená voda, ktorá pripomínala variacu sa vodu.

Teplota vody bola výrazným motivačným činiteľom u Slovanov. Teplé pramene sa označovali psl. apelatívom **teplica* (< psl. adjektívum **teplǫ*). V povodí Váhu sme zaznamenali názvy *Teplica* (významný pravostranný prítok Turca, synchronne motivovaný (opäť) ojkonymom *Turčianske Teplice*), *Teplá*, *Teplý potok*, *Teplianka*, *Tepliansky potok*, *Teplička*. Studená

⁴ Adjektívny tvar neutra tohto ojkonyma presne dochováva absolútne rytmické krátenie typické pre turčianske nárečie.

voda motivovala názvy *Studená*, *Studený potok*, *Studenec*, *Studenský potok*, *Studená studňa* – z adj. *studený* (< psl. **studenъ*). Príliš studená (mrazivá) voda sa ako motivant uplatnila v názvoch *Mraznica*, *Mrazový potok*, ktoré vznikli z apelatívneho základu *mráz-* (< psl. **morzъ*).

V horskom prostredí s veľkým spádom sa vyskytujú hydronymá *Bystrá*, *Bystrica*, *Bystrička* (povodie Turca, Oravy, Kysuce, Rajčianky, Nitry), ktoré vznikli z psl. apelatíva **bystrica* označujúceho prudkú horskú riečku. V. P. Šulhač v súvislosti s takto motivovanými hydronymami pripomína, že názvy *Bystrica* sú charakteristické pre celý slovanský svet (Šulhač, 1998, s. 56). V dnešných slovenských nárečiach má adjektívum *bystrý* (< psl. **bystrъ(jь)*) význam „rýchlo sa pohybujúci dopredu, rýchlo tečúci (o rieke, potoku)“. Sekundárny význam psl. slova **bystrъ* je „čistý“ (pozri Králik, 1997). V súvislosti s našimi úvahami o primárnej motivácii hydronyma psl. apelatívom alebo o sekundárnej motivácii ojkonymom je zaujímavý názor Ľ. Králika, že „nie je vylúčené, že pri časti miestnych názvov typu *Bystrá*, *Bystré* možno predpokladať aj pôvodnú sémantiku typu *Svetlá nad Sázavou*“ (Králik, 1997, s. 18). Potvrdenie domnienky Ľ. Králika by totiž viedlo k tomu, že psl. východisko **bystrъ* sa v minulosti uplatňovalo vo všeobecnosti na označenie svetlého (< čistého) miesta, nielen na označenie čistej, priehľadnej vody.

Rýchly, prudký spád vody motivoval aj hydronymum *Skoroň* (povodie Oravy), ktoré vzniklo z psl. adjektíva **skorъ* „skorý, rýchly, bystrý“ alebo z psl. apelatíva **skorenъ* (Šulhač, 1998, s. 247) označujúceho prudkú vodu. Sémanticky toto hydronymum zodpovedá vyššie spomenutým názvom *Bystrica*, *Bystrá* a pod.

Takmer 26 kilometrový pravostranný prítok Bebravy *Livina* bol motivovaný veľkým množstvom vody (najmä v čase topiaceho sa snehu), hoci V. Šmilauer (1932, s. 341) s neurčitou predpokladal pôv. tvar *Hlivina* (< *hliviet* < psl. **glivěti* vo význame „byť nečinný“), motiváciou teda bola pomaly tečúca voda v ústí rieky. S touto interpretáciou nesúhlasil B. Varsík (1990, s. 47), ktorý argumentoval tým, že pri prevzatí názvu Maďarmi v 10.-11. storočí by sa bola utvorila maďarská podoba s pôvodnou psl. hláskou g. R. Krajčovič (1980, s. 220) predpokladá existenciu apelatíva *livina* ako deverbatívum od *livati* s významom „riečka s väčším množstvom vody, často sa vyliievajúca“. B. Varsík pripúšťa, že v názve mohlo ísť o starý slovanský základ **liv-*, ktorého význam dnes nepoznáme (1990, s. 47). Existenciu tohto psl. koreňa potvrdzuje V. P. Šulhač (1998, s. 157-158), ktorý vychádza z psl. základu **livъnъ(jь)* a uvádza ďalšie slovanské názvy *Lívne*, *Livnyj*, *Livna*, *Livno*, pričom tvrdí, že základ **livъnъ(jь)* je -*ъn-* derivátom z **livъ(jь)* s významom „lejúci sa, tečúci (o daždi)“.

Pravostranný (pôvodne priamo ústiaci⁵) prítok Váhu pri liptovskej obci Bobrovník má názov *Sestrč*. Historické doklady poukazujú na starobylosť tohto toku a teda aj jeho významu (1299 *Sesterche*, 1463 *Sesthercz*, 1880 *Sestrec*...). V. Šmilauer pokladal jeho motiváciu za nejasnú. Odvolávajúc sa však na ruskú riekku Sestru, uvažuje o motivácii psl. základom **ser-* vo význame „tiecť, plynúť, bežať“. Tento základ má paralelu v staroindickom *sáratī* s významom „tiecť“ (pozri Machek, 1968, s. 571).

Opačným prípadom sú pomenovania *Neteč*, *Neteča*, ktoré boli motivované psl. slovom **neteĭka* a označujú tok charakteristický tým, že voda v ňom veľmi slabo tečie, alebo občas úplne vysychá (tak aj Šulhač, 1998, s. 180). Vysychanie vody charakterizujú aj názvy *Suchá*, *Suchý potok*, *Suchý jarok*, prípadne adjektívum *suchý* (< psl. adj. **suchъ*) bližšie charakterizuje časť pomenovaného potoka, ktorý sa vyznačuje vysychaním koryta (*Suchá Vrica*, *Suchá Hradečnica*, *Suchá Chmeľnica*...).

⁵ V minulosti tento tok ústil priamo do Váhu, v súčasnosti vteká do vodnej nádrže Liptovská Mara.

Názov významného pravostranného prítoku Váhu *Orava* vznikol z psl. základu **or-* a slovesa **orati* vo význame „kričať, revať“ a suf. *-ava* typického pre staršie názvy slovenských hydroným (pozri k tomu napr. Závodný, 2008). Do sémantického okruhu hydroným motivovaných revom vody patrí aj hydronymum *Revúca* vyskytujúce sa nielen v povodí Váhu, ale aj vo viacerých slovenských povodiach. Pri slovenskom hydronyme *Revúca* možno upustiť od hľadania motivácie psl. slovesami **ryti*, **ryjǫ* (< **rou-*, **reu-/rū-*) vo význame „ryť, vyrývať“, ako o tom uvažuje V. P. Šulhač (1998, s. 234) pri názvoch niektorých ukrajinských hydroným.

Podľa J. Hladkého výrazný zvuk vody motivoval aj pomenovanie *Hlomniansky potok*, hoci motiváciou synchronného názvu je terénny názov *Hlomné* (< z apel. *hlom*, *hlmoz* < psl. apel. základu **glomъ* – „lomož, prenikavý zvuk“ – „se zesilovací príponou *oz*“ – Machek, 1968, s. 339). J. Hladký zdôrazňuje, že „vylúčiť sa však nedá, že prvotný bol práve vodný názov (nemôžno presne určiť, či názov motivoval zvuk vody alebo vetra).“ (Hladký, 2004, s. 81-82).

Zvuk tečúcej vody motivoval aj hydronymum *Klokôtká*, ktoré vzniklo z psl. **klokotъ* – od **klokotati* „vydávať žblnkavý zvuk pri tvorení bublín a pohybe hladiny, bublať“.

Mokrú, blatistú prostredie v okolí vodných tokov motivovalo názvy viacerých hydroným aj v povodí Váhu. Hydronymá *Kalník*, *Kalné*, *Kaluž*, *Kalužná* sémanticky vychádzajú z psl. apelatív **kalъ*, **kaluža* vo význame bahnitú miesto so špinavou, mútnou vodou. Do tohto sémantického hniezda by sme mohli zaradiť aj názvy *Lúžňanka*, *Lúžtek* motivované psl. apelatívom **lqgъ*, **lugъ* – vlhké miesto porastené vlhkomilnými listnatými stromami.

Hydronymá *Mútnik*, *Mútnanka*, *Mútne* boli motivované psl. slovesom **mqiti* (> adj. **mqitъnъ(jъ)*) s významom zakalený, nie priehľadný. Ide o rozšírený typ (porovnaj aj Šulhač, 1998, s. 174, ktorý uverejňuje doklady na ukrajinské, ruské, srbské a poľské hydronymá). Medzi takto motivované názvy môžeme zaradiť aj hydronymum *Muráň*, hoci sa nenachádza v povodí Váhu (doteraz sme ho zaznamenali v povodí Hrona a povodí Slanej). Doteraz sa uvažovalo o motivácii okolitým skalnatým terénom, teda od slova *múr*. Š. Ondruš však motiváciu názvu dáva do súvislosti so základom *mur-* vo význame mokrina, bahno. Oporu nachádzame aj v ruských a ukrajinských apelatívach *mur*, *murava* a ich deminutívnych podobách *muravka*, *muravoňka*, *muravočka* vo význame tráva rastúca na bahnitých lúkach (tak aj Smaľ, 2008, s. 174). Môžeme teda uvažovať o psl. apelative **murъ* (< ide. *meu-*, *mou-*, *mu-*; k tomu Ondruš, 2000, s. 69). O. L. Smaľ uvádza, že takto nazývaná tráva rastie „na vohkych mîse’ach z porušeným travjaným pokryvom pry dorohach jak burjan“ (Smaľ, 2008, s. 174). Označenie trávy je podľa nášho názoru sekundárne a bolo motivované vlhkým miestom, na ktorom rastie, pretože v opačnom prípade by sa v slovanskej slovnej zásobe apelatívom *murava* označovala tráva vo všeobecnosti a nie len určitý druh trávy rastúci na podmosených miestach. Paralely s ide. koreňom možno napokon nájsť aj v psl. apelative **mulъ* vo význame bahno, nepriehľadná usadenina, čomu zodpovedá dnešné slovenské *múľ*.

Významným ľavostranným prítokom horného Váhu je potok *Rajčianka* s dĺžkou 47,6 km. Prítokom Rajčianky je *Rajecký potok*, ktorého názov bol motivovaný ojkonymom *Rajec*. *Rajský potok* sme zaznamenali aj v povodí Kysuce. *Rajčiansky potok* (s variantom *Rajec*) môžeme nájsť aj v povodí Nitry (Hladký, 2004, s. 168) a v slovenskej (či slovanskej) toponymii by sme určite zaznamenali mnoho toponým so základom *raj-*. V onomastike sa dosiaľ uvažovalo o motivácii psl. apelatívom **rajъ* vo význame miesto večnej blaženosti, prípadne o motivácii osobným menom (porovnaj napr. výklad hydronyma *Rajecznica* (Duma, 1999, s. 86) alebo aj výklady ojkonyma *Ráj* v diele *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* (Hosák–Šrámek, 1980, s. 354-355). S. Rospond uvažoval o motivácii hydronymom s psl. základmi *ri-/rě-*, *roj-* (< z ide. koreňa *rei-/roi-* vo význame tiecť), ktoré sa nachádzajú aj v apelative *rieka* (česky *řeka*, poľsky *rzeka*; citované

podľa Hosák–Šrámek, 1980, s. 354). Najnovšie sa názory onomastikov prikláňajú k výkladu, že psl. apelatívum **rajb* malo aj význam „vlhké, blatisté miesto“ s odvolaním sa na logické závery – obraz biblického raja je spojený s bujnou vegetáciou. Kde inde by mohla rásť takáto vegetácia, ak nie na vlhkom (a teplom) mieste? Takéto lokality naši predkovia určite radi vyhľadávali, pretože tu nachádzali úrodnú pôdu a v okolí bolo dostatok lovej zveri. Tento názor by mohla podporiť aj analýza geomorfologickej stavby takto pomenovaných lokalít v slovanských krajinách.

Aj minerálne zloženie prameňov má praslovanské lexikálne východiská. Vodné toky pomenované napr. *Medokýš* označujú kyslý prameň (< psl. *medokyšb*), tú istú motiváciu má aj názov *Slatina* – z apel. *slatina* „močaristé, barinaté miesto“, aj „minerálny prameň“, ktoré bolo utvorené z psl. **soltvina*, hydronymá *Sliačanka*, *Sliač* boli motivované apel. *sliač* s významom „mokrina, mokrad“, vlhké a vodnaté miesto s prameňmi, „hoci doposiaľ sa nepotvrdili sémantické súvislosti medzi apelatívami *slatina* a *sliač*; „nejasný a nezreteľný je súvis slova *slatina* s osadnými názvami *Sliač*...“ (Majtán, 1996, s. 38). Medzi názvy motivované slanými (mineralizovanými) prameňmi môžeme zaradiť aj hydronymá *Solný potok*, *Slanec*, *Slanica*. Takéto názvy nájdeme v slovanskom svete veľmi často. Medzi onomastikmi sa v minulosti viedli diskusie, či ide o označenie slanej vody (pozri k tomu Varsik, 1990, s. 6). Zaujímavé vysvetlenie prináša R. Krajčovič v súvislosti s hydronymom *Slaná* na juhu Slovenska (pravostranný prítok Tisy ústiaci v Maďarsku). R. Krajčovič nielen hydronymum *Slaná*, ale aj ojkonymá typu *Slanec*, *Slančík*... vysvetľuje existenciou soľnej cesty vedúcej z Veľkej Moravy do Sedmohradska (Krajčovič, 2005, s. 66–71, novšie napr. Krajčovič, 2006, s. 320–325). Soľnou cestou by sa dali vysvetliť aj názvy v povodí Oravy (už v dávnoteke viedla soľná cesta popri Váhu, cez Oravu na sever do poľskej Wieliczky). Vo všeobecnosti možno uvažovať o tom, že hydronymá typu *Slaná* boli motivované minerálnym zriedlom, ktoré pri prameni môže obsahovať minerálne soli.

Dôležitými motivantami slovanských hydroným boli miesta prameňa, spôsob vytekania prameňa a ústie vodného toku. Názvy *Slopotný potok*, *Slopkov*, prípadne *Podslopotná* sú motivované terénymi názvami, v ktorých okolí tieto toky pramenia. Psl. základ **słpъ-/*solpъ-* sa však ako motivant primárne viaže na oblasť vody, pretože jeho význam bol „vodopád, prívál (vln)“ (Machek, 1968, s. 552), psl. sloveso *słpati*, *slěpati*, *slopati* znamenalo „prýštiť, vystrekovať“ (Šmilauer, 1932, s. 457). J. Hladký (2004, s. 245) v povodí Nitry uvádza názov dnes neidentifikovateľného prameňa *Slopná* (1293 *fons Zopna*).

Vodné toky s rozvetveným ústím alebo s pramennou časťou do viacerých tokov sa v povodí Váhu označujú ako *Ráztoka*, *Ráztoky*, *Ráztocký potok*, *Ráztočná*. Názvy vychádzajú z psl. **orz-toka/*orztočъ* (< psl. predpona **orzъ-/*orz-* vo význame „smerujúci od seba“ + psl. apelatívum **točъ*). Vo všeobecnosti slová obsahujúce psl. predponu **orzъ-/*orz-* označujú smerovanie od seba. Tak je tomu pri ústí toku z pohľadu v smere (po prúde) toku, pri prameni je to opačne. V. Machek pri hesle *ráztoka* uvádza: „Název ráztoka je tedy myšlen ze stanoviska člověka hledícího z podhorí (roviny) do hor, tedy v obráceném směru, proti proudu; jako by potok se od něho čím dále do hor roztékal ve slabší stroužky, jako kmen se rozrůstá v jednotlivé větve“ (Machek, 1968, s. 510). Motiváciu roztekajúcou (rozvetvujúcou) sa vodou môžeme pripustiť aj pri názve dnes neidentifikovaného potoka na Orave – *Rázputný potok*, hoci M. Majtán píše o motivácii apelatívom *razputie* „rázcestie“ (Majtán, 2006, s. 110). V takom prípade by musel byť vodný tok motivovaný terénym názvom, v historických dokladoch je však názov zapísaný ako *riv. minor Rasputni potok, vulgo alio modo Medzy Razputny potok* (1321) a *Raspatin potok, Razpuczinpotok* (1351). Predložka *medzi* v ľudovej podobe názvu *Medzy Razputny potok* jasne poukazuje na rozvetvenosť potoka.

Opačné smerovanie viacerých vodných tokov (teda smerom k sebe) dokladá názov dnes neidentifikovateľného potoka *Súteča* pri obci Žirany (1113 *fluvius Zutisca*). V. Šmilauer toto znenie

interpretoval ako *Súteska* (1932, s. 347). Pravdepodobnejšia sa zdá interpretácia R. Krajčoviča (1980, s. 222), ktorý názov interpretuje ako **Súteča* (sú- < psl. **sq-* – spolu, **teč-a* < psl. **tek-ja* k psl. **tekti* – tiecť), čiže riečka vzniknutá sútokom dvoch alebo viacerých tokov.

Okolitý terén, jeho zloženie a tvar motivoval názvy mnohých vodných tokov. Keďže v príspevku venujeme pozornosť praslovanským apelatívam viažucim sa na vodu, tejto skupine motivantov nebudeme venovať veľkú pozornosť. Je však vhodné analyzovať niektoré zaujímavé názvy motivované praslovanskými apelatívami, ktorých základy sa už nevyskytujú v slovenskej slovnej zásobe príliš často. Rekonštruovaná podoba hydronyma **Opočen* (1113 *fluvius Oposcen* – Hladký, 2004, s. 153) pri Opatovciach nad Nitrou dokladá psl. apelatívum **opoka* (< **opuka* < **obpuka*) „drobiaca sa, pukajúca skala.“ V. Machek píše, že toto apelatívum „souvisí s *pukati*: opuka snadno zvětrává, puká, drobí se na menší ploché kameny; *opuka* je z *obpuka* a vyjadruje, že pukání se děje všude na povrchu.“ (Machek, 1968, s. 416).

Hydronymum *Žarnovica* (1254 *Sornouca*, 1258 fl. *Zeroycha*, fl. *Sornovicha*, 1391 fl. *Zarnocha*...), ktoré pomenúva hornú časť potoka Teplica (povodie Turca), bolo podľa V. Šmilauera motivované tým, že sa v jeho koryte vyskytovali kamene slúžiace na výrobu mlynských žarnovov (psl. *žьrны* > *žьrновъ*). O. P. Karpenková (2003, s. 84-85) analyzuje ukrajinské hydronymá *Žerev/Žereva* a ich pôvod vysvetľuje z psl. základu **žerv-* < **žьrv-* (< ide. *ger-*) s významom „viť, krútiť, vrtieť; hýbať, hnúť“ a sémantiku dokladá viacerými dialektizmami z ruštiny, bieloruštiny a ukrajinčiny, kde lexémy „zberihajuť u svojij semantyci ideju krutiňňa, vertiňňa“ (Karpenko, 2003, s. 85). Na základe tejto analýzy môžeme uvažovať o motivácii hydronyma *Žarnovica* krútiacou sa vodou v hornom toku (pomedzi skaly, preliačiny a pod.).

Ľavostranný prítok Turca *Polerieka* (1113 fl. *Polireca*, fl. *Polereca*, 1251 fl. *Polereka*, 1252 fl. *Polereka*) je zapísaný v Zoborských listinách spolu s riekou Turiec v súvislosti s cestou z hornej Nitry do Turca. Toto kompozitum vzniklo z psl. apelatív *pole*, *rěka* a bolo motivované tým, že rieka voľne pretekala poľom, čiže miernou vyvýšeninou zarastenou burinou, krovím a pod.

Názov potoka *Moštenica* vlievajúceho sa do Handlovky (Hladký, 2004, s. 140) vznikol z psl. slovesa *mostiti* (> part. pas. *moščen*, psl. **mostь*), pretože koryto potoka (prípadne močaristé miesto) bolo premostené (močaristé miesto mohlo mať spevnený povrch brvnami). J. Hladký pripúšťa aj možnosť, že na vodnom toku existovala hať (Hladký, 2004, s. 140).

Do okolitého terénu, ktorého apelatívne formy motivovali názvy vodných tokov, zaraďuje V. Šmilauer aj vegetáciu so základným členením na skupinu rastlín vyrastajúcich z vodného dna, na porasty rastúce na brehoch tokov a potom na porasty divo rastúce a na kultúrne rastliny.

Názov 22 kilometrov dlhého pravého prítoku Žitavy *Drevenica* motivicky súvisí z psl. apelatívom **dervo* (> stsl. *drěvo*), ktorého všeobecný význam v psl. období bol „les“ (porovnaj Šmilauer, 1932, s. 477), „strom“ (Machek, 1968, s. 583) a nie organická hmota z kmeňa stromov a krovín. Motiváciou názvu potoka *Drevenica* bolo, že pretekal cez zalesnené územie s množstvom stromov (driev).

Historická podoba názvu potoka *Rohožnica* (1295 *rivulus Rohozniche* – Hladký, 2004, s. 170), dnešného Rohožníckeho potoka, bola utvorená presne podľa princípov tvorenia názvov hydronym, t. j. apelatívny základ + formant *-ica* (resp. *-nica*) uplatňujúci sa najmä v oblasti hydronym (porovnaj názvy *Blatnica*, *Bystrica*, *Chmeľnica*, *Chvojnica*, *Ipoltica*, *Teplica*...). Apelatívny základ tvorilo označenie porastu trstiny, ktoré v psl. malo podoby **rogozь/rogoza*. V. Machek píše, že „v češtině **rogozie* přešlo v *rokosie*, *rákosí*, ale původní podoba je zachována ještě v místních jménech Rohozec, Rohozná, Rohoznice (podobná jména u všech Slovanů, ba i v Albánii).“ (Machek, 1968, s. 515). Názov *Rohozná* nachádzame aj v povodí Hrona (Krško, 2008, s. 198-199).

Pomenovanie pravostranného liptovského prítoku Revúcej *Lúžňanka* (1726 *Lusna riv.*, 1735 *Luznensis riv.*, 1801 *Lusnanka v.*, 1865 *Luzsnanka*) je v súčasnosti motivovaný názvom osady *Liptovská Lužná*. Motívant sa však primárne viaže na oblasť vody – apel. *luh* (< psl. **lŭgъ*, **lugъ*) označovalo „háj, lesík, kroví na pôde zpravidla bažinaté... luh byla asi nížina; pretože sušší úrodné pruhy vzdělávány na role, byly to háje na mokřinách, a tedy asi listnaté (z olší, topolů apod.), popř. jen porostlé křovím nebo i jen rákosím“ (Machek, 1968, s. 343). V. Machek zároveň zdôrazňuje význam tohto apelatíva v slovenčine – „vlhký vysokokmenný les, háj u vody“ (Machek, 1968, s. 343).

Porast divo rastúceho chmeľu (< psl. *chъmelъ*) na brehoch vodného toku motivoval pôvodné označenie Belianskeho potoka *Chmeľnica* (1287 *fluvium Chmelnycha*, *fluvium Hemelniche*, *Swthathmelnycha*, 1287 *Chmelincze*, 1390 *riuuli Hmelnicze*).

Ojkonymum *Chvojnica* je v súčasnosti motivantom hydronyma *Chvojnica*. Topoformant *-ica* však opäť upozorňuje na primárnu motiváciu v oblasti vody. Názov *Chvojnica* bol motivovaný apelatívom *chvoja* „čečina, ihličie“ (< psl. *chvojâ* – pôvodne označovalo akúkoľvek vetvu stromu – Machek, 1968, s. 211; pozri aj Hladký, 2004, s. 93-94).

Stromy rastúce na brehu, resp. porast určitého druhu stromov, ktorým vodný tok preteká, bývajú výrazným motívantom pri slovanských i neslovanských hydronymách. Praslovanskými východiskovými apelatívami v povodí Váhu (často však primárne na pomenovanie porastu, ktoré potom motivovalo hydronymum) boli: *breza* (< psl. **berza*) – *Breza*, *Brezový potok*, *Brezina*, *Breziny*, *Brezianka*, *Breznická voda*; *dub* (< psl. **dŭbъ*) – *Dubnica*, rekonštruovaný názov **Dúbrava* (1232 *rivus Dabra* – Hladký, 2004, s. 72), *Dubovec*, *Dubnička*; *jelša* (< psl. **elъcha*/**olъcha*) – *Jelešnica*, *Jelešina*, *Jeleškový potok*, rekonštruovaná podoba **Jeleška* (1113 *fluvius Gelisca* – Hladký, 2004, s. 101), *Jelšina*, *Jelšovec*, *Jelšovnik*, *Jelšovský potok*, *Jelšové*, *Lejšiny*; *lieska* (psl. **lěska*) – *Lieskový potok*, *Lieštiny*, *Leštiny*, *Leštinský potok*, *Leštinská voda*, *Leštinka*, *Lieskovec*; *lipa* (< psl. **lipa*) – *Lipová*, *Lipový potok*, *Lipník*, *Lipniček*, *Lipovec*; *slivka* (< psl. **sliva*) – *Slivnica*; *tis* (< psl. **tisъ*) – *Tisovnica*, *Tisový potok*, *Tisov*; topoľ (< psl. **topolъ*/**topolja*) – *Topolnica*, *Topolec*; *trstie* (< psl. **trъstъ*) – *Trsteník*, *Trsteniček*, *Trstovka*, *Trstne*, *Trstinový potok*, *Trstenec*, *Trstne*.

Poslednou motivačnou skupinou hydronym povodia Váhu, ktorou sa budeme zaoberať, sú praslovanské apelatíva z oblasti pomenúvania zvierat. Najčastejšou odpoveďou respondentov na otázku, prečo bol názov určitého vodného toku motivovaný pomenovaním zvierat, býva, že tieto zvieratá tu pili vodu, v blízkosti toku mali svoje hniezdiská a pod. To je synchronný pohľad na motiváciu. Takto vznikli aj niektoré nové názvy zapísané najmä v tzv. ozalitových mapách, ktoré slúžia ako pracovné mapy pre vodohospodárov. Naši predkovia však vodné toky pomenúvali priamo podľa názvov zvierat len vtedy, keď základom pomenovania boli názvy vodných zvierat, ktoré sa v danom toku vyskytovali. Názov zároveň upozorňoval, že v tomto potoku môžu ľahšie uloviť ryby, raky..., ktoré tvorili dôležitú súčasť stravy našich predkov. Takto boli v povodí Váhu motivované hydronymá *Rakovec*, *Rakovinský jarok*, *Rakovický potok*, *Rakovica*, *Rakovník* (< psl. **rakъ*);⁶ hydronymá *Bebrava*, *Bobrovec* boli motivované výskytom bobrov (< psl. **bebrъ*/**bobrъ*). Priamu motiváciu výskytom zvierat v okolí toku môžeme pripustiť aj pri názvoch *Svinica* a variantom *Svinica* (doklad z r. 1649 na rieke *Svinica* – Hladký, 2004, s. 190), *Sviniarka*, *Svinský potok*, ktoré boli motivované psl. apelatívom **svin'a*/**svinъja*. Divé svine sa často zdržiavajú v blízkosti pomaly tečúcich tokov a bahnité brehy využívajú na svoju očistu (váňaním sa v bahne).

⁶ Sem môžeme zaradiť aj pravostranný prítok Turca *Rakovo*, ktorý je synchronne motivovaný ojkonymom *Rakovo*, primárna motivácia je však výskyt rakov v jeho vode (Krško, 2003, s. 105).

Hydronymá motivované apelatívom *vlk* (< psl. **vlkъ*) – *Vlkovský potok*, *Vlkov*, rekonštruovaný názov z povodia Nitry – **Vlčec* (1113 fluvius *Vvlscit* – Hladký, 2004, s. 207) nevyjadrujú, že by z týchto potokov pili vlci alebo že by sa zdržiavali v ich okolí, ale metaforicky vyjadrujú dravosť toku.⁷ Pri rekonštruovanom názve *Vlčec* uvažuje V. Šmilauer aj o motivácii označenia nového ramena pôvodného toku (preto ide o názov so sufixom *-ec*). J. Hladký však pripúšťa aj možnosť motivácie „prosté označenie sekundárneho toku (skôr však ramena; porov. apel. *vlk* „mladý, no neúrodný výhonok ovocných drevín; planá odnož““ (Hladký, 2004, s. 207).

Metaforické vyjadrenie sily, nespútanosti vodného toku podľa názvu zvieratá *tur* (< psl. **turъ*) dokladajú hydronymá *Turín*, *Turochov potok* (Majtán–Rymut, 2006, s. 131), *Turie*, *Turík*. Podľa viacerých výkladov motivácie by sme sem mali zaradiť aj rieku Turiec. Motiváciu turom pripúšťa aj najmä V. Šmilauer, ktorý zdôrazňuje poznámku E. Mályusza, že nejde o divokého тура, ale domáceho, teda že rieku pomenovalo pastierske obyvateľstvo. Tejto tradície sa pridávajú aj P. Florek, B. Varsik, Ľ. Sičáková, Š. Ondruš, J. Krško. Zaujímavý názor vyslovuje V. P. Šulhač (1998, s. 304), ktorý pri psl. východisku **Туръсь* pripúšťa motiváciu viacerých hydroným významom „durieť, hnáť“ – „stosovno hidroosnov, to vony mohly buty motyvovanymi vidpovidnymy apelatyvamy, por. napryklad blr. *turéc* „bystriň, švydka tečija na ričci“, spivvidnosne z *turýсь* „turyty, švydko hnaty“, ros. dial. *turítъ* „švydko bihty“, *turítъsja* „pospišaty“ i pod.“ Motiváciu slovesom *durieť* má napr. oravský potok *Duriak* (Majtán–Rymut, 2006, s. 34).

Analýzované názvy hydroným povodia Váhu, ktoré boli motivované praslovanskými apelatívami, potvrdzujú kontinuálne osídlenie oblastí Slovenska a aj v súčasnom jazyku sú takéto názvy živé a miestni obyvatelia ich aktívne používajú. Pestrejší a celistvejší obraz praslovanských apelatívnych východísk – motivantov slovenských vodných tokov – získame po zozbieraní a dôkladnej analýze diachrónej hydronymie všetkých slovenských tokov v rámci projektu *Hydronymia Slovaciae*. Tu sa otvára priestor na komparáciu doteraz analyzovanej hydronymie iných slovanských štátov – Čiech, Poľska, Ukrajiny, Bieloruska, Ruska, Srbska...

Literatúra:

- CZIRBUSZ, G.: A Kárpátok hegyeinek és folyóinak nevei. Nagybecskerek 1908.
ČERVINKA, J. L.: Slované na Moravě a říše Velkomoravská. Brno 1928.
DUMA, J.: Назвы рек левобережного Mazowsza z całym dorzeczem Pilicy. Warszawa : Towarzystwo Naukowe Warszawskie 1999. 199 s.
FLOREK, P.: Turčiansky Sv. Martin v stredoveku. Martin : Matica slovenská 1941. 172 s.
HIKANÍKOVÁ, V.: Hydronymia stredného povodia Váhu (Kraľovany – Nosice). Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici 2005. 140 s.
HLADKÝ, J.: Hydronymia povodia Nitry. 1. vyd. Trnava : Trnavská univerzita – Pedagogická fakulta 2004. 294 s.
HLADKÝ, J.: Praslavianskaja leksika v samoj staroj gidronimii zapadnoj Slovakii. In: Severnoje Pričernomorie: k istokam slavianskoj kultury : IV čtenija pamiaty akademika O. N. Trubačova. Kijev–Moskva : Otdelenie istorii i filologii RAN – Fond im. O. N. Trubačova Slavianskij mir 2006, s. 12-13.
HLADKÝ, J.: O niektorých najstarších hydronymách juhozápadného Slovenska. In: Naukový visnyk Černivec'koho universytetu. Slovjans'kaja filolihija. Ed. B. I. Benčuk et al. Černivci : Vydavnytvo Ruta Černivec'koho universytetu, 2007, s. 135-141.
HOSÁK, L.–ŠRÁMEK, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. II. (M – Ž). Dodatky, doplňky, přehledy. Praha : Academia 1980. 962 s.
CHOVANCOVÁ, Z.: Hydronymia horného toku Váhu. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici 2003. 106 s.
KARPENKO, O. P.: Hidronimikon Central'nogo Polissja. Kyjiv : Instytut ukrajins'koji movy NAN Ukrajiny. 317 s.
KRAJČOVIČ, R.: Z lexiky staršej slovenskej hydronymie v slovanskom kontexte. In. Slavica Slovaca, 1980, roč. 15, č. 3, s. 217-224.

⁷ Viac dokladov na takto motivované názvy sme zaznamenali v povodí Hrona – *Vlčí potok*, *Vlčinec*, *Vlčná*, *Vlčún*, *Vlčný potok* (pozri Krško, 2008, s. 257-258).

- KRAJČOVIČ, R.: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest. 1. vyd. Bratislava : Literárne informačné centrum 2005. 230 s.
- KRAJČOVIČ, R.: Veľkomoravská soľná cesta v Potisí zdokumentovaná historickou toponymiou. In: Acta onomastica, 2006, roč. 47, Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, s. 320-325.
- KRÁLIK, E.: K otázke praslov. **bystřь*, **bьrьzь* 'čistý' a ich derivátov. In: Slavica Slovaca, 1997, roč. 32, č. 1, s. 18-23.
- KROPILÁK, M. a kol.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. III. diel. 1. vydanie. Bratislava : VEDA 1978. 532 s.
- KRŠKO, J.: Mikroštruktúrne vzťahy v onymii. In: Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 3, s. 142-152.
- KRŠKO, J.: Hydronymia povodia Turca. 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2003. 167 s.
- KRŠKO, J.: Hydronymia povodia Hrona. 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2008. 351 s.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha : Academia 1968. 866 s.
- MAJCHRÁK, M.: Hydronymia povodia Kysuce. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici 2005. 97 s. + 1 s. príloha.
- MAJTÁN, M.: Z lexiky slovenskej toponymie. 1. vyd. Bratislava : VEDA, 1996. 191 s.
- MAJTÁN, M.–RYMUT, K.: Hydronymia povodia Oravy. 1. vyd. Bratislava : Veda 2006. 208 s.
- ONDRUŠ, Š.: Odtajnené trezory slov. Zv. 1. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej 2000. 240 s.
- ONDRUŠ, Š.: Genéza zemepisného mena Nitra a osobného mena Svorad. In: Nitra v slovenských dejinách. Ed. Richard Marsina, Alexander Ruttkay. Bratislava 2002, s. 56-64.
- ONDRUŠ, Š.: Odtajnené trezory slov. Zv. 3. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej 2004. 232 s.
- SIČÁKOVÁ, E.: Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej. Prešov : Pedagogická fakulta UPJŠ 1996. 108 s.
- SMAL, O. L.: Mikrotoponimy miesta Kyjeva: ostriv Muromec' i ozero Muravka. In: Studiji z onomastyky ta etymolohiji. Kyjiv : Instytut ukrajins'koji movy NAN Ukrainy 2008, s. 171-177.
- ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha–Bratislava : Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy 1932. 564 s. + 3 s. príloha.
- ŠMILAUER, V.: Příručka slovanské toponomastiky. 1. vyd. Praha : Academia 1970. 216 s.
- ŠRÁMEK, R.: K problematice typologie názvů (českých) měst. Referát prednesený na konferencii *Miasto w perspektywie onomastyki i historii* (Poznań 5.-7. stycznia 2009). 8 s. Rukopis.
- ŠUEHAČ, V. P.: Praslovjans'kyj hidronimnyj fond (frahment rekonstrukcii). Kyjiv : Instytut ukrajins'koji movy NAN Ukrainy 1998. 368 s.
- TOMICI, T.: Słowiańskie rzeki w Europie. Kraków 1925.
- UMLAUFT, F.: Geographisches Namenbuch von Österreich-Ungarn. Wien 1886.
- VARSIK, B.: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.–12. storočí. 1. vyd. Bratislava : Veda 1990. 184 s.
- ZÁVODNÝ, A.: Vzájomná interakcia ojkónym a hydroným z hľadiska motivácie. In: Studiji z onomastyky ta etymolohiji. Ed. V. P. Šulhač. Kyjiv : Nacionalna akademija nauk Ukrainy – Instytut ukrajins'koji movy 2007, s. 104-109.
- ZÁVODNÝ, A.: Distribúcia sufixu -ava v slovenskej hydronymii. In: Logos Onomastyky, 2008, 1(2). Naukovyj žurnal. Donec'k : TOV „Juho-Vostok“ 2008, s. 76-80.

Old Slavonic Appellatives as Motivating Words for Hydronyms of the Váh River Basin

Jaromír Krško

The author analyzes some of the names that occur in river basin of the Váh (especially central rivers – Váh, Nitra). The names were motivated by old Slavonic lexical bases. From a synchronic point of view some watercourses are motivated by the names of the villages. However, from diachronic point of view there is an opposite motivation – a hydronym was created from the Old Slavonic appellative and later the very hydronym motivated the names of the villages surrounding the river. The names Blatnica Ipoltica, Istebnianka, Istebnica, Orvištník, Teplica, Varínka, Vríca etc. were created in this way. In the article the author analyzes also the names motivated by the vegetation, character and temperature of water and so on.

MARTIN PUKANEC*

Etymológia mena *Svarog* a niektoré indické a iránske paralely

PUKANEC, M.: Etymology of the Name *Svarog* and Some Indian and Iranian Parallels. *Slavica Slovaca*, 44, 2009, No. 1, pp. 24-30. (Bratislava)

This paper is an attempt at the etymology of the theonym *Svarog*, based on the old Indo-European morality. The absence of *Svarog* in the pantheon of Vladimir the Great of Kiev is regarded in the broader context of Slavic mythology. Both *Svarog* and *Volos*, absent gods in the pantheon, are considered to be evil gods, i.e. non-warrior gods. The name *Svarog* is then derived from *svariti* and *Svarog* is interpreted as a blacksmith god.

Slavic religion, Hinduism, Zoroastrianism, Scythian religion, Germanic religion, gods and daemons, Indo-European morality, good and evil, will to power, desire for happiness, kings and warriors, craftsmen and farmers, etymology.

Pri skúmaní v oblasti slovanskej mytológie sme, ako je známe, odkázaní na širokospektrálny interdisciplinárny prístup, pretože historických písomných prameňov je nedostatok a tie pramene, ktoré k dispozícii sú, majú viac-menej sprostredkovanú povahu a aj ich spoľahlivosť je sporná. Významným, ba kľúčovým spôsobom sa do tohto skúmania zapája jazykovedná disciplína etymológia. Cieľom predkladaného článku je ukázať niektoré nové prístupy k interpretácii teonyma *Svarog* z hľadiska starej indoeurópskej morálky.

Teonymum *Svarog* sa nachádza v podstate iba v Ipatievskom letopise, ktorý obsahuje slovanský preklad byzantskej kroniky Jána Malalu zo 6. storočia: И бысть по потопѣ и по раздѣленьи языкъ, поча царьствовати первое Местромъ (v gréckom orig. Malalu Μεστρέμ) отъ рода Хамова, по немъ Еремія (Ερμής), по немъ Феоста (Ήφαιστος) иже и Зварога (var. Соварога) нарекоша Егуптяне... Тъи же Февста законъ устави женамъ за единъ мужъ посягати... сего ради прозваша и богъ Сварогъ (τὸν δὲ αὐτὸν Ήφαιστον θεὸν ἐκάλουν)... И посемъ царствова сынъ его именемъ Солнце, его же наречють Дажьбогъ... (Niederle 1924, s. 105). – V preklade širšieho textu od J. Máchala (1995, s. 170-171; do slovenčiny upravil autor tohto príspevku): „Po potope a rozdelení jazykov začal najskôr panovať Mestrom z rodu Chamovho, po ňom Eremija (Hermes), po ňom Feosta (Hefaistos), ktorého i *Zvarogom* (Sovarogom) nazývali Egypťania. Keď tento Feosta v Egypte panoval, spadli kliešte z neba; on bol prvý, ktorý zbrane koval, lebo predtým bili sa ľudia palicami a kamením. Tento Feosta dal zákon, aby ženy jedného muža pojímali a počestne sa správali, cudzoložnice potom kázal trestať. Preto nazvali ho bohom *Svarogom*. Lebo predtým ženy vyvádzali neresti, s kým chceli, a žili výstredne ako dobytok. Keď niektorá porodila dieťa, dala ho tomu, kto jej bol milý... Feost zrušil tento zákon a prikázal, aby muž jednu ženu mal a žena za jedného muža sa vydala. Kto sa proti tomu previ-

* Mgr. Martin Pukanec, PhD., Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty UKF, Štefánikova 67, 949 74 Nitra.

nil, mal byť uvrhnutý do ohnivej pece. Preto menovali ho tiež Egypťania *Svarogom* a uctievali ho. Po ňom kraľoval syn jeho menom *Slnce*, ktorému vraveli *Dažbog*.“

Podľa tejto správy vyhlásili už dávnejšie niektorí slovanskí mytológovia na čele so Ša-fárikom Svaroga za najvyššieho boha nebies a za otca ostatných bohov (pozri Máchal 1995, s. 171-172). Tento názor dnes v podstate zastáva aj Z. Váňa, ktorý tvrdí, že Svarog bol zosobnenie nebeského svetla a tepla, ohňa, ktorý ako nebeský kováč, tvorca všetkých vecí i spoločenských zákonov, akýsi slovanský boh Otec, patril ku staršej generácii bohov zatlačenej neskôr do úzadia, prečo sa aj neobjavuje v kyjevskom panteóne Vladimíra Veľkého. Pokladá ho za boha, ktorý po stvorení sveta ustúpil do úzadia a zotrval v nečinnosti, tzv. deus inertus (pozri Váňa 1990, s. 68). Aj H. Lowmianski tvrdí, že Svarog, čiže Nebo, reprezentuje element indoeurópskeho prototeizmu (pozri Lowmianski 1986, s. 98).

Z. Váňa a H. Lowmianski pokladajú Svaroga za element indoeurópskeho prototeizmu či nečinného boha preto, že sa neobjavuje v kyjevskom panteóne Vladimíra Veľkého. Vladimír postavil na istom vrchu v Kyjeve vo vnútri dvorca modly týchto bohov: Перуна древяна а главу его сребрену а усь златъ и Хърса, Даждьбога и Стрибога и Симарьгла и Мокошь, teda Perúnovu, Chorsovu, Dažbogovu, Stribogovu, Simarglovu a Mokošinu (pozri Niederle 1924, s. 93-94). Táto enumerácia bohov je veľmi dôležitá, pretože pri určení funkcie boha Svaroga musí každý bádateľ vysvetliť dva problémy: 1. absenciu Svaroga v panteóne Vladimíra Veľkého, 2. etymológiu jeho mena. Zodpovedať prvú otázku spôsobom, že Svarog je nejaký deus inertus, ako sa doposiaľ robilo, sa nám zdá pochybné. Takejto hypotéze chýbajú dostatočné argumenty. Otázku absencie Svaroga vo Vladimírovom panteóne v Kyjeve treba pravdepodobne riešiť v širšom kontexte slovanskej mytológie. V tomto panteóne totiž chýba aj iný významný slovanský boh, a to Volos, Veles. Volos, Veles je určite aj napriek jeho neprítomnosti v panteóne Vladimíra Veľkého bohom mimoriadneho postavenia, pretože v textoch starých zmlúv medzi Rusmi a Byzantskou ríšou sa kladie hneď vedľa najvyššieho boha Perúna. Práve tieto texty nám naznačujú príčinu jeho absencie v panteóne.

V jednej rusko-byzantskej zmluve k roku 907 napríklad čítame: (Oleg) и мужи его по рускому закону кляшася оружьемъ своимъ, и Перуномъ, богомъ своимъ, и Волосомъ, скотьемъ богомъ, и утвердиша миръ (Vyprávění o dávných dobách 1989, s. 65). V texte zmluvy sa explicitne uvádza, že Oleg a jeho muži podľa ruského zákona prisahali na svoju zbraň a na *svojho boha* Perúna a aj na *boha dobytku* Volosa a potvrdili mier; implicitne sa tu uvádza, že Volos *nebol* bohom kniežaťa a jeho družiny. Môžeme potom predpokladať, že do Vladimírovho panteónu v Kyjeve k roku 980 sa Volos, Veles nedostal preto, lebo *nebol* bohom aristokracie, bohom vojnovým, ale bol bohom dobytku, bohom hospodárskym.

Slovné spojenie, epiteton constans *boh skotu* v zmluvách môže znamenať „boh prostých ľudí,“ – podnes sa ľudom nadáva *dobytkom* či *lichva* a prostý ľud sa nazýva *stádo*, alebo, čo je asi pravdepodobnejšie, „boh výrobnnej schopnosti.“ Podobne o tom píše napríklad starobylá Rgvéda, keď v trojverší VIII, 16-18 uvádza: *bud'te naklonení brahma* (ब्रह्म, čo sa prekladá ako „intellectual faculty“)..., potom *bud'te naklonení kšatra* (क्षत्र, čo sa prekladá ako „protective faculty“)... a napokon iba *bud'te naklonení kravám*... (pozri Rgvéda Samhitā 1977, s. 3044–3045, 3170). Tieto tri schopnosti, poukazujúce na spoločenské triedy brahmana, kšatrija, vaišja, označujú v prvých dvoch prípadoch abstraktné substantíva, kým v treťom prípade ide o konkrétne substantívum. K takémuto posunu mohlo vari dochádzať aj inde, konkrétne aj u Slovanov.

Delenie bohov na dve skupiny – na bohov „dobrých“ a bohov „zlých“ – je v indoeurópskych mytológiách známe. Takto stoja proti sebe dobrí indickí devovia, iránski ahurovia a germánski ásovia a zlí indickí asurovia, iránski daěvovia a germánski vānovia. Zjednodušená podstata rozdielu medzi Dobrom a Zlom spočíva v tom, že Dobro je vôľa k moci a Zlo túžba po šťastí,

ale ako vidíme aj na zámene indických a iránskych pomenovaní, celé to bude mať určite oveľa komplikovanejšiu genealógiu.

V iránskych náboženských textoch nemáme o ahuroch a daëvoch presné informácie, ale vieme, že daëovia, starí, ale falošní bohovia, sú stúpecami lži a usilujú sa skaziť ľudí, kým ahurovia, praví bohovia, im pomáhajú dosiahnuť najvyššie dobro (pozri Reichelt 1978, s. 24). V starej Aveste sa démoni označujú ako lakomí a bohovia ako štedrí (pozri Kellens, 1994, s. 84). Z Jaštu 5 Avesty vieme, že obetné nápoje božským ahurom nemôžu piť klamári, zbabelci, žiarlivci, ženy, chorí, slepí, hluchí, skazení, ničitelia, lakomci, slabí, hrbatí a podobne (pozri Jašt 5.92–5.93, Avesta 1886–1896).

Povahy indických devov a asurov, ktoré sa označujú ako daivím a āsurīm, vieme rozlíšiť zreteľnejšie, pretože o nich píše Bhagavadgíta. Podľa nej patria medzi vlastnosti devov božské vlastnosti nebojácnosť, sebaovládanie, prostota, nenásilnosť, pravdovravnosť, nezlostnosť, odriekanie, nechamtivosť, miernosť, skromnosť, pevná odhodlanosť, sila, ochota odpúšťať, odvaha, nepoznanie závidi či túžby po pocte, a medzi vlastnosti asurov démonské vlastnosti chamtivosť, pýcha, nadutosť, domýšľavosť, hnev, hrubosť, nevedomosť. Devovia, ako hovorí komentár, si ctia ženy najmä ako matky potomstva, ochraňujú ich a nedávajú im slobodu a svet je podľa nich skutočný a má poriadok. Asurovia ženám slobodu dávajú a tvrdia, že svet je neskutočný, bez boha, vznikol z pohlavnej túžby a nemá nijakú inú príčinu ako telesné chútky. Démoni sú presvedčení, že najvyšším cieľom ľudskej civilizácie je až do konca života uspokojovať zmysly, preto, posadnutí žiadostivosťou a hnevom, bažia po peniazoch na zmyslové pôžitky (pozri Bhagavadgíta 1991, s. 601–623).

Zaujímavou v tejto súvislosti je Machkova originálna etymológia záhadného teonyma *Veles* a jeho variantu *Volos*. Nazdáva sa, že české *veles* je iba prevzaté z ruského *Veles*, mena praslovanského boha dobytky, a rekonštruje praslovanské východisko ako **Velsъ*, čo podľa neho môže byť zo **Selvъ*, ktoré by bolo totožné so staroindickým *Śarva*, iným názvom boha Rudru, rovnako pána dobytky, a avestským *Saurva-* (= *Sarva*). V prasloviančine sa vraj vykonalo prešmyknutie, asi tabuové, *s-v > v-s* (Machek 1971, s. 682).

Machkovej etymológii teonyma *Veles*, *Volos* by sa dalo vytknúť asi iba to, že **Velsъ* by síce dalo ruské *Volos*, nemohlo by však dať *Veles* (spolupôsobila tu zmena *TerT > TereT?*). Jednoznačne v prospech tejto etymológie hovorí to, že avestský *Saurva* bol nielen bohom dobytky, ako uvádza V. Machek, ale aj jedným z iránskych arcidémonov, zlých božstiev, je vlastne, čo je veľmi dôležité, najvyšším spomedzi démonov, ich vládcom, a Rudra patrí medzi indických asurov, teda rovnako démonov, zlých bohov.

Veles nebol uvedený vo Vladimírovom panteóne v Kyjeve a ako „zlý“, tabuizovaný boh mohol mať zmenené meno prešmyknutím hlások. Vychádzajúc z textu o Svarogovi, z faktu, že Svarog nebol medzi bohmi Vladimírovho panteónu, z Machkovej etymológie mena *Veles* a z uvedených indoiránskych paralel by bolo potom možné usudzovať, že teonymum *Svarog* sa skladá z prípony *-ogъ* a koreňa *svar-*, ktorý je akousi tabuovou podobou pôvodného *asur*, čiže Svarog by bol starobylým božstvom, hlavným predstaviteľom jednej skupiny slovanských bohov, asurov, akýmsi „zlým“ slovanským Ahurom (Mazdom). Hlavným predstaviteľom „zlých“ slovanských bohov bol však podľa textov zmlúv *Veles*, no celkovo by takáto interpretácia viac otázok nastoľovala, ako riešila. Navyše je aj z jazykového hľadiska dosť pochybná, možno ju označiť za špekulatívnu.

M. Vasmer uvádza vo svojom slovníku štyri najčastejšie etymológie teonyma *Svarog*: a) k praslovanskému *svarъ* a *svara* vo význame „sváriaci sa, trestajúci“, v staroslovenčine inak „svár, boj“, b) k staroindickému *svárgas* „nebo“, starohornonemeckému *gi-swer* „búrkové mraky“, anglosaskému *sweorc* „temnota, mrak, oblak“ a holandskému *zwerk* „mrak, obloha“.

c) k staroindickému *svarāj-* „samovládca“, latinskému *rēx* „kráľ“, *regere* „veliť“, staroindickému *rājan-* „cisár“, hoci to neprijíma; d) podozrivé sa mu javí aj spájanie so staroindickým, védskym *s(ú)var* „slnko“ a avestským *hvarə* v tom istom význame (pozri Vasmer 1971, s. 569-570).

Všetky štyri uvedené výklady vyvolávajú určitú nedôveru. Spájanie s praslovanským *svarь* a *svara* vo význame „sváriaci sa, trestajúci“ či „svár, boj“ je v podstate nič nehovoriace, pravdepodobne tu pôsobila vymyslená funkcia retranského Svarožica ako boha vojny, pretože bol vraj odetý, ako napokon aj všetci ostatní bohovia, v hrozivej prilbici a brnení (interius autem dii stant manufacti, singulis nominibus insculptis, galeis atque loriceis terribiliter vestiti, quorum primus Zuarasici dicitur; Niederle 1924, s. 133). Význam „nebo“ možno spochybniť, pretože Otcom neba bol s najväčšou pravdepodobnosťou hromovládny Perún. Tretia etymológia je zas menej pravdepodobná z jazykového hľadiska, a prisúdenie významu „slnko“ môže spôsobovať istý zmätok v tom, že slnko malo byť synom Svaroga a volať sa *Dažbog*, nemalo byť Svarogom samým.

Najakceptovateľnejšou je etymológia, ktorá dáva meno *Svarog* do súvislosti so staroindickým *svárgas* „nebo“. Tá totiž utvára najlepšie podmienky na vysvetlenie absencie boha Svaroga vo Vladimirovom panteóne v Kyjeve, čo, ako sme už uviedli, musí každý výklad zobrať do úvahy. Svarog by teda v rámci tejto etymológie reprezentoval element indoeurópskeho prototeizmu, akési božstvo, ktoré po stvorení sveta zostalo nečinné, a preto sa stal neskôr Otcom neba Perún.

V jedinej, už citovanej správe o Svarogovi sa však píše, že Svarogovi kliešte z neba spadli, nezhodil ich teda on sám, a okrem toho sa v nej so Svarogom stotožňuje grécky Hefaistos, ktorý je božským zosobením ohňa, čo planie vo vnútri zeme a vyráza na povrch sopečnými výbuchmi, ohňa, ktorý nemá nič spoločné so slnkom či nebeskými bleskami (Murray 1997, s. 68), nemá nič spoločné s nebom, takže úplne akceptovateľné to potom nie je. Stotožnenie Svaroga s Hefaistom možno pokladať za pomerne závažné, pretože v staroruských textoch zo 14.-15. storočia sa oheň nazýva *svarožič* (pozri úryvky textov u Niederleho 1924, s. 106). Navyše interpretáciu mena *Svarog* nezlučiteľnú s významom „nebo“ podáva už sám Ipatievský letopis. V ňom sa výslovne uvádza, že Svarog mal takéto meno preto, lebo ten, kto sa previnil proti jeho zákonu, aby „muž jednu ženu mal a žena za jedného muža sa vydala“, mal byť uvrhnutý do ohnivej pece.

Meno *Svarog* by sa podľa tohto výkladu mohlo oveľa pravdepodobnejšie ako so staroindickým *svárgas* „nebo“ spájať s praslovanským *variti*, čo je asi kauzativum k *vrěti* „spôsobovať, že niečo vrie“, z indoeurópskeho **uer-* „páliť, horieť“ (pozri Rejzek 2001, s. 700), pričom v prenesenom význame „vyvierať“ sa spája s prýštením vody zo zeme. Pri takejto etymológii by bolo možné Svaroga bez problémov stotožniť s gréckym Hefaistom, bohom práve takého ohňa, ktorý vyviera zo zeme, s kováčstvom, a navyše by bolo spojitelné s trestom pre nepočetné ženy, s ich spálením, akýmisi „zvarením za živa“.

Pochybnosti o tejto textovo najpodloženejšej interpretácii však vyvoláva prípona *-ogъ*, ktorá sa často nepokladá za slovanskú. Preto V. Machek napríklad neuznáva zvyčajnú etymológiu slova *tvaroh* z praslovanského **tvor-iti* + *-ogъ* (porov. Rejzek 2001, s. 685) a uvádza, že „vzhľadom na to, že *-ogъ* nie je u Slovanov jasnou a životnou domácou príponou, nemožno pokladať *tvaroh* za slovo domáce“, a pokladá ho skôr za obmenu ázijských slov, ako je mongolské *tarak* „zrazené mlieko“, džagatajské *torak* „syr“, maďarské *túró* „tvaroh“ (Machek 1971, s. 662), hoci napríklad A. Brückner upozorňuje, že tomu bráni spoluhlásková skupina *tv-* u všetkých Slovanov bez výnimky (pozri Brückner 1970, s. 586). Pri hesle *brloh* zas V. Machek vidí koreň **bьrlъ*, nie však príponu *-ogъ*, pretože „istých prípadov tej domnejšej prípony niet“, takže to slovo chápe ako haplologickú skráteninu z **bьrlo-logъ* alebo z **bьro-logъ*, kde *-logъ* je príbuzné k *ležať* a *-ložit'* (Machek 1971, s. 67). Pri etymológii slova *piroh* z indoeurópskeho *pērā* (grécke *πίρη*, latinské *pera* a slovanské *pěra*; Machek 1971, s. 444, 451) proti obvyklejšiemu slovanskému *pirь* „hos-

tina“ + *ogъ* (pozri Vasmer 1971, s. 265, Rejzek 2001, s. 468) však príponu *-ogъ* nespomína, tak ako napríklad ani pri slove *batoъ* z praslovanského *batogъ* „kyjak, bič“, udajné postverbale od *batati* „biť“ (Machek 1971, s. 48).

Nazdávame sa, že príponu *-ogъ* a potom aj teonymum *Svarog* možno pokladať, aj keď s istou dávkou neistoty, za slovanskú. Ako je *batogъ* „kyjak, bič“ postverbale od slovanského slovesa *batati* „biť“, tak môže byť aj *Svarog* od slovanského slovesa *svariti* „zmeniť pôsobením tepla, zvariť“. Túto etymológiu podporuje, ako sme už uviedli, stotožnenie Svaroga s Hefaistom, jeho spájanie s kováctvom a aj stará interpretácia jeho mena. Významným argumentom v prospech tejto hypotézy je napokon aj panteón skýtskych božstiev, ako ho uvádza Herodotos vo svojich Dejínach, základnom prameni nášho poznania skýtskej kultúry. O spojitosti Skýtov a Slovanov sa živo diskutuje už od čias P. J. Šafárika, ktorý so Slovanmi dokonca stotožňoval Skýtov roľníkov. Všeobecne sa vie, že v juhorských stepiach kočovali už za čias Skýtov i potom neskôr rozličné iránske kmene. Preto sa aj predpokladá istý iránsky podiel na procese slovanskej etnogenézy (porov. napr. Váňa 1990, s. 42).

Herodotos v IV. knihe Dejín, konkrétne v časti IV, 59, uvádza: 59. [1] τὰ μὲν δὴ μέγιστα οὕτω σφι εὖπορα ἐστί, τὰ δὲ λοιπὰ νόμαϊα κατὰ τὰδε σφι διακέεται. θεοὺς μὲν μούνους τούσδε ἰλάσκονται, Ἰστίην μὲν μάλιστα, ἐπὶ δὲ Δία καὶ Γῆν, νομίζοντες τὴν Γῆν τοῦ Διὸς εἶναι γυναῖκα, μετὰ δὲ τούτους, Ἀπόλλωνα τε καὶ οὐρανίην Ἀφροδίτην καὶ Ἡρακλέα καὶ Ἄρεα. τούτους μὲν πάντες Σκύθαι νενομίκασι, οἱ δὲ καλεόμενοι βασιλῆιοι Σκύθαι καὶ τῷ Ποσειδῶνι θύουσι. [2] ὀνομάζεται δὲ σκυθιστὶ Ἰστίη μὲν Ταβιτί, Ζεὺς δὲ ὀρθότατα κατὰ γνώμην γε τὴν ἐμὴν καλεόμενος Παπαῖος, Γῆ δὲ Ἀπί. Ἀπόλλων δὲ Γοιτόσυρος, οὐρανὴ δὲ Ἀφροδίτη Ἀργίμπασα, Ποσειδῶν δὲ Θαγμιασάδας. ἀγάλματα δὲ καὶ βωμοὺς καὶ νηοὺς οὐ νομίζουσι ποιεῖν πλὴν Ἀρεῖ. τοῦτω δὲ νομίζουσι (Herodotos 2007, s. 482-483). [V preklade J. Špaňára (Herodotos 1985, s. 249): „Toto sú najdôležitejšie životné podmienky priaznivé pre Skýtov. S ich obyčajmi je to takto: Uctievať len týchto bohov: Predovšetkým Histiu, potom Dia a Zem; Zem je podľa nich manželkou Diovou. Ďalej uctievať ešte Apolona, nebeskú Afroditu, Herakla a Area. Týchto bohov uctievať všetky skýtske kmene, takzvaní kráľovskí Skýti obeťujú ešte Poseidonovi. Histia sa po skýtsky nazýva Tabiti, Zeus sa podľa mojej mienky celkom správne nazýva Papaaios, Zem Api, Apolon Oitosyros, nebeská Afrodita Argimpasa a Poseidon Tagimasdas. Sochy, oltáre a chrámy im zvyčajne nestavajú, iba Areovi.“]

V Ipatievskom letopise sa hovorí, že Svarog panoval, kráľoval; stotožňoval sa s Hefaistom, bohom ohňa. Zaujímavá je pritom analógia, že aj najvyššie skýtske božstvo *Ταβιτί* sa stotožňuje s božstvom ohňa, s bohyňou Hestiou. Meno *Tabiti* treba s najväčšou pravdepodobnosťou spájať s touto rodinou indických a iránskych slov: so staroindickým *tápati*, *tápyati* „ohrieva, kalí, ohrieva sa, horí“, *tāpāyati* „zahrieva, páli“ a avestským *tāpāyeiti* v tom istom význame, ktoré sú zhodné s latinským *tepēre* „byť teplý“ a praslovanským *topiti* (pozri Machek 1971, s. 647; Vasmer 1973, s. 78). Tabiti by takto bola dokonalá paralela Svaroga, nielen funkčná, ale aj menná.

Nebola by to jediná skýtsko-slovanská funkčná i menná paralela z náboženskej oblasti. Herodotos spomína bezprostredne po Tabiti ešte aj skýtskeho Dia a Zem, ktorým v slovanskom panteóne s najväčšou pravdepodobnosťou funkčne zodpovedajú Perún a Mokoš. Teonymá *Perún* a *Papaaios* sa spojiť nedajú, lebo pri mene *Perún* treba hľadať súvislosť najskôr s avestským označením Plejád *Perūnē* (pozri Ivanov, Toporov 1974, s. 74) alebo s chetitským teonymom *Perunaš*, *peruna* „skala“, a pri mene *Papaaios* zrejme s detským bľabotavým slovom *papa* „otec“, keďže Zeus, Jupiter i ďalší vládovia nebies sa pokladajú za otcov. Mimoriadne zaujímavý rad teónym však predstavuje slovanská *Mokoš*, skýtska bohyňa zeme *Api* a k tomu ešte aj avestská Matka zeme *Arədvī* (*Sūrā Anāhitā*), pretože *Mokoš* sa nepochybne viaže s praslovanským adjektívom *mokrъ* vo

význame „mokrá, vlhká“ (preto úrodná zem) s bežnou slovanskou príponou *-ošb*. Avestské *Aradvī* znamená „Vlhká“ a v Aveste sa *ap-* viackrát vyskytuje vo význame „voda“ (pozri Avesta 1886-1896; napríklad už v úvode Jaštu 5, ktorý je venovaný bohyni Aradvī, sa bohyňa nazýva *Aradvī Anāhitā* „vody“, *āpō*: , l y a t i h Ana , Op A , l y u d v r a), takže aj *Api* je „Mokrá.“

Na záver zhrnieme základné údaje k etymológii mena *Svarog*. Dve zo štyroch etymológií, ktoré uvádza M. Vasmer, nemajú dostatočné zdôvodnenie a textovú oporu, a to spájanie s praslovanským *svarb*, *svara*, pretože nič nenasvedčuje, že *Svarog* bol výhradným bohom vojny či jediným trestajúcim bohom, a so staroindickým, védskym *s(ú)var* a avestským *hvarə* „slnko“, pretože bohom slnka mal byť až *Svarogov* syn *Dažbog*. Spájanie so staroindickým *svarāj-* „samovládca“ má určitý reálny základ, keďže *Svarog* mohol byť vari prvým vládcom slovanských bohov, no je problematické z jazykového hľadiska. Najpravdepodobnejší z týchto štyroch výkladov je ten, ktorý kladie meno *Svarog* k staroindickému *svārgas* „nebo“, hoci na označenie boha *Svaroga* ako boha nebies neexistujú dostatočné dôkazy. Len tento výklad utvára totiž priestor na vysvetlenie absencie boha *Svaroga* vo Vladimírovom panteóne v Kyjeve, čo je *conditio sine qua non* pri určovaní jeho funkcie.

V našom výklade do istej miery uznávame slovanskosť prípony *-ogb* a koreň *svar-* pokladáme za slovanský. Nazdávame sa, že ako je *batogb* postverbale od slovanského *batati*, tak je *Svarog* postverbale od slovanského *svariti*. Túto etymológiu podporujú až štyri dôležité argumenty: stotožnenie *Svaroga* s Hefajstom, bohom pozemského, nie nebeského ohňa, pričom toto stotožnenie je závažné, keďže na Rusi sa ohne volajú *svarožičmi*; spájanie *Svaroga* s kovaním zbraní; stará etymológia jeho mena súvisiaca s trestom za nedodržiavanie ním ustanovenej monoandrie; dokonalá paralela v skýtskom panteóne.

Problém absencie boha *Svaroga* vo Vladimírovom panteóne v Kyjeve riešime tak, že *Svarog* nebol doňho zaradený preto, že nebol bohom vládnucej aristokracie, patrila do inej kategórie bohov ako bohovia panteónu, bol „zlý“ bohom. Napríklad aj v Aveste sa často píše, že zlí, nenávidení daēvovia nemôžu prijímať obety. Môže sa však zdať, že toto vysvetlenie je trochu nelogické. V Ipatievskom letopise sa totiž uvádza, že *Svarog* kraľoval pred svojim synom *Dažbogom*, bohom slnka, a *Dažbog* je jedným z božstiev Vladimírovho panteónu. Kováč síce mohol byť otcom Slnka, veď aj v baltskej mytológii sa zachoval mýtus, že slnko ukul kováč a hodil ho do neba (pozri Gieysztor 1986, s. 130-131), je však otázne, či „zlý“ boh *Svarog* mohol byť otcom „dobrému“ *Dažbogovi*. No aj v germánskej mytológii sa Frey pokladá za jedného z najdôležitejších „dobrých“ ásov, ovláda dážď a slnečný svet a tým úrodu (pozri Snorri 1988, s. 60), ale svojím pôvodom nie je ásom, takže to neprekonateľný problém nepredstavuje.

Toto vysvetlenie naopak disponuje silnými argumentmi. Keďže aj susedia Slovanov delili božstvá na „dobrých“ bohov, teda bohov vládnucej triedy a bojovníkov, a „zlých“ bohov, bohov hospodárov, môžeme takéto delenie predpokladať aj u Slovanov. V zmluvách sa navyše uvádzajú božstvá Perún a Veles a Veles má byť iba bohom dobytky, nie bohom kniežaťa a jeho družiny, a napriek tomu, že je významným, pri prisahách v rámci medzištátnych zmlúv prítomným bohom, nie je zaradený do Vladimírovho panteónu v Kyjeve. Rovnako ako Veles, s ktorým sa viažu také zvyky, ako zaväzovanie jeho brady (завивать, завязать Волосы бороды), čím sa myslí prvé useknuté obilie, bol aj *Svarog* bohom pracujúceho obyvateľstva, teda podľa niekdajšej morálky „zlý“ bohom.

Ak uznáme etymológiu mena *Svarog* zo slovanského *svariti* a ďalšie uvedené argumenty, môžeme v krátkosti uvažovať aj o starej slovanskej morálke. Boh, ktorý koval zbrane a ustanovil poriadok v rodinnej sfére, najmä v závažnej oblasti potomstva, by mal byť podľa všetkých predpokladov bohom „dobrým.“ U Slovanov je tomu, zdá sa, naopak. Dobro totiž nemalo celospoločenskú povahu, jeho povaha bola triedna a zrejme oveľa militantnejšia, ako sú všetky predpoklady.

Literatúra:

- Avesta. The sacred book of the Parsis. I–III. Ed. Karl Friedrich Geldner. Stuttgart : W. Kohlhammer 1886-1896.
- Bhagavadgíta. Taková, jaká je. Praha : The Bhaktivedanta Book Trust 1991. 820 s. BRÜCKNER, Aleksander: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa : Wiedza Powszechna 1970. 808 s.
- GIEYSZTOR, Aleksander: Mitologia Słowian. Warszawa : Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe 1986. 272 s.
- HERODOTOS: Dejiny. Preložil J. Špaňár. Bratislava : Tatran 1985. 624 s.
- HERODOTUS: The Histories. Vol. 1. of 2. Forgotten Books 2007. 611 s.
- ИВАНОВ, В. В., ТОПОЛОВ, В. Н.: Исследования в области славянских древностей. Москва : Наука 1974. 344 s.
- KELLENS, Jean: Le pantheon de l'Avesta ancien. Wiesbaden : Dr. Ludwig Reichert Verlag 1994. 160 s.
- ŁOWMIŃSKI, Henryk: Religia Słowian i jej upadek. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe 1986. 432 s.
- MÁCHAL, Jan: Bájessloví slovanské. Olomouc : Votobia 1995. 217 s.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha : Academia 1971. 868 s.
- MURRAY, Alexander S.: Kdo je kdo v mytologii. Brno : Jota 1997. 298 s.
- NIEDERLE, Lubor: Život starých Slovanů. II. 1. Víra a náboženství. Praha : Bursík & Kohout 1924. 299 s.
- REICHELT, Hans: Awestisches Elementarbuch. Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag 1978. 516 s. ISBN 3-533-00626-3.
- REJZEK, Jiří: Český etymologický slovník. Voznice : Leda 2001. 752 s.
- Rgveda Samhitā with English Translation by Swami Satya Prakash Sarasvati and Satyakam Vidyalkar. Volume IX. Book VIII, Hymns [1-40]. New Delhi : Veda Pratishthana 1977, s. 2809-3176.
- SNORRI STURLUSON: Edda. Sága o Ynglinzích. Praha : Odeon 1988. 192 s.
- VÁŇA, Zdeněk: Svět slovanských bohů a démonů. Praha : Panorama 1990. 280 s.
- VASMER, Max–ФАCMEP, Макс: Этимологический словарь русского языка. Том 3. Муза – сят. Москва : Прогресс 1971. 828 s.
- VASMER, Max–ФАCMEP, Макс: Этимологический словарь русского языка. Том 4. Т – ящур. Москва : Прогресс 1973. 856 s.
- Vyprávění o dávných dobách – Nestorův letopis ruský. In: Staroruská čítanka. O. Kovačičová. Praha : Státní pedagogické nakladatelství 1989, s. 88-119.

Etymology of the Name *Svarog* and Some Indian and Iranian Parallels

Martin Pukanec

The paper deals with the etymology of the Slavic theonym *Svarog*. Along with the etymology of this name, it is necessary to solve the problem of the absence of *Svarog* in the pantheon of Vladimir the Great in Kiev. In the pantheon of Vladimir the Great, there is not mentioned another important Slavic god Volos, by reason of his being an evil god, that is to say a god of farmers. On the basis of this interpretation, *Svarog* is regarded as a non-warrior god as well. The name *Svarog* is then considered to be a composite consisting of Slavic *svar-* (from *svariti* “to change by action of heat; to boil”) and suffix *-ogъ*. This etymology is supported by four important arguments: 1. as the Greek equivalent of *Svarog* Hephaestus has been mentioned, the god of blacksmiths, craftsmen, artisans, and, above all, earth-born fire; 2. *Svarog* has been connected with forging of weapons; 3. the oldest interpretation of his name has associated the name with burning women practicing polyandry; 4. *Svarog* has had an excellent parallel in the Scythian religion (the fire deity Tabiti).

ВЕНЦИСЛАВ ДИМОВ*

Славянски следи в записаната на грамофонни
плочи музика от България

DIMOV, V.: Slavic Traces in the Music from Bulgaria Recorded on Gramophone Plates. *Slavica Slovaca*, 44, 2009, No. 1, pp. 31-45. (Bratislava)

The text follows the traces of Slavic musicians and music in the Bulgarian recorded and media music from the first half of the 20th century. The Slavic musicians (temporary migrants or permanent immigrants in Bulgaria) founded the basics of the general trends of development of Bulgarian musical culture: the urban amateur (Czechs and Croatians) and professional (Czechs and Russians) musicing; art (Czech: saloon, military and philharmonic orchestras) and popular music (Russians: Bulgarianized European and Russian urban music; Serbians: Balkan ethno-pop music).

Recorded music; media music; musical industry; Slavic musicians-immigrants in Bulgaria; „*narodna*”/folklore music; „*shlager*”/popular music; ethno-pop music, art music.

1. Въведение

1.1. Обект, база, подходи и акценти

Предлаганият текст е част от изследване на традиционната / фолклорната и популярната музика в България в медийни формати. Той съсредоточава вниманието си върху славянските следи в българската музикална индустрия, като наблюденията върху записаната музика се подкрепят и с примери от българските радиоразпръскване и преса през периода.

Изследователските акценти са свързани: 1) с участието на музиканти – имигранти славяни (чехи, хървати, сърби, руснаци) в създаването на записаната музика в България – ранни записи на комерсиални грамофонни плочи през първите десетилетия на XX век, 2) славянско присъствие в създаването на българската музикална индустрия и медийна музика – грамофонни плочи със записи в България на славянски (руски, сръбски) музика и музиканти, и славянски треактории в българското радио между 30-те и 50-те години на XX век.

Славянските следи в ранната записана и медийна музика от България очертават ролята на славянските трансгранични контакти в създаването и развитието на българската музикална култура и индустрия. Вниманието е фокусирано върху хибридната медийна музика, свързана най-вече с отправните точки на фолклорното и популярното. Изследването на персоналните аспекти на музикалната история (музикантите) и употребата на записаната музика (функционирането) насочват към изводи за мястото и ролята на музикалното в културните контексти на медии и обществен дискурс, за връзката му с проблемите на културните избори и идентичности.

Терен на изследването са достъпни в настоящия момент каталози на чужди и български грамофонни компании; грамофонни плочи (сбирки от Архив на Институт за изкуствознание, Златен фонд на БНР, лична колекция); съпътстваща информация (архивни материали, спомени, мемоари, преса)¹ Тъй като наличните материали не изчерпват целия масив

* Венцислав Димов, Институт за изкуствознание, Българска академия на науките, ул. Кракра 21, 1000 София.

¹ ДИМОВ, Венцислав: Към изследване на записаната музика в България от първата половина на XX век: архиви и колекции. *Българско музикознание*, 2005, 29, 1, s. 144-172.

от записана музика, а жанрът доклад на научна конференция също налага ограничения, настоящият текст има амбициите не толкова да представи пълна и изчерпателна картина, колкото да очертае някои тенденции в интеркултурните/интернетните взаимодействия на локален медийен терен и в музикалната хибридизация на ранната записана/медийна музика – тенденции, ситуиращи отношенията българско-славянско-балканско в по-общите оси на културни взаимодействия свое-чуждо, традиция-модерност, Изток-Запад, ориенталско-европейско.

В природата на медийната музика са заложили предпоставки за хибридность. Записаната комерсиална музика е хибридна, защото съчетава мейнстрийма на водещи вкусове, моди и комерсиални интереси (космополитно), с местни традиции и пазари (локално). Изследваната записана музика от България е регионално и етно- специфична дори когато е вариант на космополитна художествена или популярна музика. Като популярна в плана на функционирането, медийната музика е хетерогенна и синкретична, защото е масова, градска, междукласова, свързана с акултурация.² Ресурсите на хибридизация при медийната музика се изразяват в стремеж да се преодоляват граници и различия, да се търсят широки аудитории, да се усвоява чуждото, да се разпознава и препотвърждава в нови контексти своето. Заложената хибридность на медийната музика е особено откритома в онзи пласт ранна записана музика от България, която е свързана с хетерогенни и маргинални аудитории, с развлечението и неговите пространства (кръчма, локал, кафене).

Поставянето на комерсиалните записи на фолклорна музика във фокуса на изследователския интерес на етномузикологията за някои е проблематично. „Комерсиални“ в контекста на фолклорната музика звучи като „мръсна“ дума за изследователи и коментатори, които мислят традиционната музика само в категориите „чист“, „автентичен“ фолклор.³ Но сред новите насоки в развитието на етномузикологията от началото на 60-те години на XX век е изследването редом с устните музикални култури и на технологии и записи; на популярна, етническа и медийна музика.⁴ Така ранните записи на грамофонни плочи влизат в проблемното поле на етномузикологията, като част от интереса към ролята на медиите в обществата. Както показва в изследванията си Пека Гроноу,⁵ записаната и медийно разпространяваната музика като част от културната индустрия първо попада в изследователското поле на социология, масмедийни изследвания и изследвания на популярната музика, а по-късно на етномузикологията. Етномузикологията, която изследва музиката като универсален културен феномен във връзка с обществото, има инструментите да изучава музиката в комплексните индустриални общества. Специфичното в случая със записаната и медийна музика като обект на етномузикологията е, че следва да се изследват икономиките на музиката – ролята на производители и потребители, музикалните пазари, музиката като стока и услуга. Ранните комерсиални записи на грамофонни плочи могат да се изследват като извори за историята на локалните музикални култури – документи с ценна информация за музика и изпълнители, за определени контексти на употреба⁶ Сред приложимите подходи тук е изследване и критика на изворите: плочи, архиви, каталози, преса, мемоари.

1.2. За историята на звукозаписа на грамофонни плочи в България

В началото на 1904 са направени първите записи на български изпълнители с български репертоар, тиражирани на грамофонни плочи от Gramophone Company. За това може

² MANUEL, Peter: *Popular Music of the Non-Western World: An Introductory Survey*. New York : Oxford University Press 1988.

³ PENNANEN, Risto Peka: *Kako Koristiti Komercijalne Snimke za Muzicko Istrazivanje: Metodoloski Pribor za Prvu Pomoc*. In: *Muzika. IV. Medunarodni Simpozij Muzika u Drustvu*, Sarajevo : Musicological Society of the FBiH 2005, s. 28-44.

⁴ NETTL, Bruno: *Recent Directions in Ethnomusicology*. In: *Ethnomusicology. An Introduction* (Ed. Helen Myers). London : MacMillan Press 1992, s. 382-383.

⁵ GRONOW, Pekka: *The Recording Industry. An Ethnomusicological Approach*. Tampere : University of Tampere 1996.

⁶ P. Gronow, o. c., s. 81-112; R. P. Pennanen, o. c., s. 29.

да се съди както по публикации в българската преса, така и по информация от архивите на Gramophone Company, според която представителят на компанията Уилям Синклер Дарби посещава София между януари и април 1904 г. и прави записи. Първите музиканти от България, осъществили записи (според документацията и каталозите на Gramophone Company), са: Музиката на Лейбгвардейския полк с капелмайстор Алоис Мацак, Музиката на 1-й конен на Н. Ц. В. полк с капелмайстор Т. Хаджиев, Оркестър *Шоп* с капелмайстор Никифор Кръстев от София, Сръбски оркестър с хор под управлението на г-н Петър Велков от София, певци солисти и дуети. Известно е, че през първото десетилетие на XX век в България идват и записват агентите на Gramophone Company Макс Хампе (1905 в София, 1906 в София и Варна), Чарлз Шуплен (1907 в София), Фредерик Гайзберг (1909 в София) и Франц Хампе (1910 в София)⁷. До края на 20-те години български изпълнители са записвани от големи западни компании (Gramophone, Favorit, Columbia, Pathe, His Masters Voice, Gramola, Parlophon) – отначало в своите градове от емисари на компаниите, след това в звукозаписни студиа в европейски столици (Берлин, Виена, Прага).

През 30-те и първата половина на 40-те години се създава българска музикална индустрия (местни грамофонни компании – Симонавия, Арфа, Лондон Рекорд, Микрофон, Балкан, Зенит, Кристал, Патрия, Лифа, Лира, Одеон и др.; звукозаписни студиа, фабрики за грамофонни плочи), като записаната от местни музиканти музика се увеличава като тиражи и заглавия. Тиражират се главно изпълнения на български музиканти: популярна шлагерна/танцова и фолклорна/народна музика. През този период се създава българското радио – *Родно радио* през 1929, *Радио София* от 1934, което през 1935 става монопол на държавата. Част от излъчваната медийна музика е от записи на грамофонни плочи.

2. Славянски контакти в ранната записана музика от България през първата четвърт на XX век

В края на XIX и през първата половина на XX век в музикалния живот на България (главно на големите градове) се включват активно чужденци – отделни фигури (музиканти, певци, диригенти, учители по музика) или цели формации (женски кафешантански трупи, салонни оркестри, тамбурашки групи, джазови оркестри за модерна танцова музика). По-голямата част от имигриралите или сезонно мигриращите музиканти-чужденци в България имат славянски произход.

2.1. Предистория. Процесът на пренасяне на чуждото в местното има своята предистория. От средата на XIX век съществуват сведения за присъствие на чуждестранни музиканти и формации в развлекателния музикален живот на български градове (по това време в границите на Османската империя), предимно в хотели и кафенета (немкини с кеменчета/цигулки свирят в хотел *Ислях-хане* в Русчук; чешки харфонистки свирят, пеят и танкуват в казиното в Сливен; чешки арфиянки свирят във Варна; в софийски заведения гастролират австрийски оркестри с унгарски и виенски певици)⁸. Женски кафешантански формации продължават да гастролират в български увеселителни заведения и през първото десетилетие на XX век. Изпълняваната от арфианките и кафешантанските певици музика се определя от съвременници като „унгарски, сръбски и румънски мелодии.“⁹ Жени – певачки и танцьорки, често сръбски циганки, са част от циганските банди, веселящи българите по панаири, бирарии и салашии. Според архивни материали за миналото на българските градове, например, през 1909 г. в Пловдив гастролира оркестъра на сръбския

⁷ PERKINS, John F. – KELLY, Alan – WARD, John: On Gramophone Company Matrix Numbers, 1898 to 1921. The Record Collector 23:3-4, 1976:51-90.

⁸ ВЪЛЧИНОВА-ЧЕНДОВА, Елисавета: Градската традиционна инструментална практика и оркестровата култура в България (средата на XIX и края на XX век). София : РИК Пони 2000, s. 37-39, 102.

⁹ КАНАЗИРСКИ-ВЕРИН, Георги: София преди 50 години. София : Българска книга 1947, s. 33.

цигански музикант Вуле Нанич – Вулето, който включва и жени певачки на севдалинки.¹⁰

Кафешантанските музика и танци, според свидетелства на съвременници, стоят най-ниско в йерархията на музиката за развлечение. В началото на XX век те се асоциират с маргинална аудитория, ношен живот, еротика, а самите изпълнителки-чужденки имат репутация на леки жени. Това е една от причините музициращите в България чужденки да не попадат в ранните грамофонни записи. Същото се отнася и за кръчмарските и уличните оркестри, в които по спомени на съвременници са участвали и сръбски свирачи и певци. За музиката на такава банда, свирила в София на Великденски събор в началото на XX в. разказва в спомените си Каназирски-Верин: „Човек се заглушаваше от какафонията на разните музика, оркестри, гърмежи, викове, барабани, песни на румънски и сръбски певачици ...“¹¹

От друга страна, „високите“ пластове на европейската и славянската музикална култура още от XIX в. кореспондира с българската история и култура. Този процес намира най-силно отражение сред славянските дейци на културата от Русия и Чехия във връзка с българското националноосвободително движение. Примери за славянския интерес към българското и православното са музикалните творби, свързани с делото на светите братя Кирил и Методий, възприемани като универсализиращ старата славянска култура духовен мост между Изтока и Запада. Като своеобразно признаване на България за неотделима част от европейския свят и култура се тълкува и мащабната и поразителна инвазия на стотици чужденци в новоосвободена България – повечето от тях славяни. Сред тях се открояват чехите (Константин Иречек, братя Шкорпил, Ярослав Вешин, Ян/Иван Мърквичка, Карел Махан, Йозеф Хохола ...), които поставят началото на модерната българска наука, образование, изобразително изкуство, музикална култура.¹²

Показателен за славянските влияния в новосъздаващата се българска музика е фактът, че първият български химн *Шуми Марица* е възрожденска революционна песен, създадена от българите доброволци в борбата на сръбския народ против османската власт и че има интонационна близост с популярни полски и чешки песни. Много от българските възрожденски и градски песни носят славянски следи в произхода си, родят се със словенски, сръбски, чешки, руски, полски мелодии¹³ [Кауфман, Н., 2002:32, 79-82, 95-102].

Песни на славянските народи (руски, сръбски) и творби на славянски композитори (чешки – Махан, Мацак, Новак, Хавлас; хърватски – Зайц, Новак, Клайч; словенски – Йенко; руски – Бортнянски, Воротников, Калиников, Албрехт, Дерфелд)¹⁴ са сред основните масиви в репертоара на българските хорове и певци още преди появата на звукозаписната индустрия. Голяма част от първите български композитори и изпълнители, които по-късно ще участват в ранните записи на грамофонни плочи от България или ще се включат в създаването на българската звукозаписна индустрия, са получили музикално образование в славянски страни и носят и репертоар и отношение към славянската музикална култура: Добри Христов, Ангел Букорешлиев, Христина Морфова, Константин Михайлов-Стоян, Димитър Попиванов, Петър Райчев, Гюрга Пинджурова и др. Ролята им на посланици на славянското единство илюстрира и българската гордост от признанието им сред други славяни – съвременник пише в мемоарите си: „... не е малко чужда певица да спечели до такава степен публиката, какъвто е случая с маститата Христина Морфова в Прага. Пеейки арията си в историческата пиеса *Либуша*, Морфова така възпламенявала, че цялата публика се възпрявяла и пеела заедно с нея.“¹⁵

¹⁰ ПЕЙЧЕВА, Лозанка: Душата плаче, песен излиза. София : ТерАрт 1999, s. 38.

¹¹ Г. Каназирски-Верин, о. с., s. 21.

¹² ПАЛИЕВА, Анда: Homo Musicus между Балканите и Европа. София : Марс 2006, s. 26-32.

¹³ КАУФМАН, Николай: 1500 български градски песни. том 1. Лирични и любовни (1842-1918). Варна : Славена 2002, s. 32, 79-82, 95-102.

¹⁴ БАЛАРЕВА, Агапия: Хоровото дело в България от средата на XIX в. до 1944 г. София : Издателство на БАН 1992, s. 95-99.

¹⁵ БРЪЗИЦОВ, Христо: Някога в София. София : Български писател 1970, s. 173.

2.2. Салонни оркестри. През 90-те години на XIX век в София и големите български градове започват да пристигат салонни оркестри, музикални групи, улични музиканти от чужбина (Сърбия, Румъния, Чехия, Турция, Италия).¹⁶ Такива оркестри намират работа в откриващите се увеселителни заведения (ресторанти, кафенета, локали, бирарии). Салонните оркестри предлагат на българската аудитория смесен репертоар: увертюри от опери, мелодии от оперети, китки от българска народна музика, български и турски песни, неаполитански канцонети и барколи, турски кючек и маанета, европейска танцова музика (валс, кадрил, полка, чардаш).¹⁷

През първото десетилетие на XX век в София са записани плочи с изпълнения на чужденци, пристигнали в България от славянски страни: оркестъра на Швертнер, сръбски оркестър с хор под управлението на Петър Велков, певица Богдан Вулакович. Вулакович записва сръбските песни *Ой, яворе, яворе* (съпровод на тамбура) и *Любимо те наша дико* (съпровод на пиано) на плоча на немската фирма *Фаворит рекорд* от българската й серия.¹⁸ Салонният оркестър на чеха Швертнер записва предимно българска традиционна музика – хора, песни и китки, повечето от които обработени от чешки композитори – Хохола, Штрос. Сръбският оркестър с хор и български диригент записва за Gramophone Concert Record и български, и южнославянски традиционни песни (*Учи ме майко, карай ме, Певай денем, певай ноцем, Орими се песме, Ти драга си*). (Grammophon 1908:3)

2.3. Тамбурашки оркестри. В края на XIX и началото на XX век в София от хървати, чехи и българи са сформирани тамбурашки оркестри. Инструменталната група *Živila Hrvatska*, съставена от хървати, чехи и българи, работещи в Държавната печатница, свири в бирарията на Мориц Рат. Тамбурашкият оркестър на Софийското типографско дружество свири на семейни и градски тържества, изнася публични концерти в Борисовата градина до Балканската война (1912). Диригент на двете формации е Ротшилд. Има сведения, че в ресторант-пивница *Батемберг* преди известния салонен оркестър на чеха Швертнер, свири тамбурашки оркестър, съставен от чиновници, облечени в народни носии. Репертоарът им включва виенски валсове, военни маршове, народни китки.¹⁹

Тамбурашкият оркестър при I-во Българско тамбурашко дружество е сред първите, записани в София от Gramophone Company върху няколко плочи. Според лондонските архиви на издателската къща (тук е мястото да благодаря на Ристо Пека Пенанен за предоставената информация) Тамбурашкото дружество е записано през 1904 г. с инструменталните пиеси в духа на българската народна музика *Прости, Китка, Шуменско хоро, Свищовско хоро, Пайдушко хоро* и маршовете *Шуми Марица* (национален химн) и *Напред, ти българино!*

2.4. Чешки капелмайстори. Месеци след установяването на новата българска държава през 1878 г. за нуждите на новоизграждащата се българска войска и администрация в България са привлечени чешки музиканти, възпитаници на частната консерватория на Ян Павлис в Прага и на Пражката консерватория. Техният капелмайстор Йозеф Хохола по-късно ще стане капелмайстор на първия български симфоничен оркестър – Гвардейския. Инструменталистите от „новата чешка музикална банда“ по-късно стават първи капелмайстори на новопоявилите се полкови музикални ансамбли в различни български градове (София,

¹⁶ ТОНЧЕВА, Елена: Салонни оркестри. In: Енциклопедия на българската музикална култура. София : Издателство на БАН 1967; КОСТЕНЦЕВА, Райна.. Моят роден град София преди 75 години и после. София : Издателство на Отечествения фронт 1979, s. 126, 252-254.

¹⁷ Е. Тончева, о. с.; Г. Каназирски-Верин, о. с., s. 27, 81; КОСТЕНЦЕВА, Райна.: Моят роден град София преди 75 години и после. София : Издателство на Отечествения фронт 1979, s. 254.

¹⁸ ПЕТРОВ, Любомир: Ранното разпространение на грамофона в Пловдив и селищата от Пловдивския край. In: Годиници на народния етнографски музей Пловдив. Т. 2. Пловдив 1974, s. 129.

¹⁹ КИРАДЖИЕВ, Светлин: София каквато е била 1878-1943 (географски и културно-исторически изследвания). София : Свят 2001, s. 354-355.

Русе, Варна, Сливен, Кюстендил, Пловдив, Стара Загора, Велико Търново, Плевен).²⁰ При изграждането на българската музикална култура те играят роля на посредници между западно/европейско и местно. Според български музиколози на чешките капелмайстори се дължи европейската ориентация и модернизирването на музикалния живот и образование в България; те реализират нови за българския слушател ансамблов звучност и репертоар, изграждат нови музикални възприятия, стават ретранслатори на европейска висока музика както във военните духови оркестри, така и в по-малките градски оркестрови формации.²¹ Чешките музиканти играят роля на учители и музикални просветители в България. Те обучават в свирене на инструмент и нотна грамотност подчинените им музиканти в духовите музикални ансамбли, ангажират се с музикалното образование в средните училища и в първото музикално училище в София (открито през 1904 г.).²²

За хибридният характер на композираната от чешки капелмайстори българска музика красноречив пример е още първата подобна творба – композицията на Швестка *Българска китка* (1881). От запазените свидетелства става ясно, че въпреки името си, китката включва заедно с българските и мотиви от чешки, руски и турски популярни песни от това време. Авторите на такива китки като чужденци не познават селската българска народна музика. Стремейки се да създадат произведения с български (свързан с фолклорната музика) характер, чешките капелмайстори се опират на популярни мотиви от градския музикален фолклор, често с небългарски произход. Показателно за хибридността на композираните от чешки капелмайстори български китки, е констатацията на историка Георги Вълчев, позоваващ се на музиковеда Венелин Кръстев, че китките са конгломерат от градски битови песни, подчинени на музикално мислене, характерно за чешката музика от края на XIX век. Музиката на Лейбгвардейския полк (първият филхармоничен оркестър в България), ръководена от чешкия капелмайстор Алоис Мацак, е записвана в София през 1904-1907 г. Няколко плочи са включени в каталога на Gramophone Company за 1908. Творби на чешки капелмайстори (Мацак, Ханел, Новак) се изпълняват от български военни оркестри и хорове и се записват върху грамофонни плочи и през следващите две десетилетия. Сред записаните от Лейбгвардейския, други военни оркестри и народни хорове пиеси на чешки капелмайстори и композитори са: *Каранфилке моме* от Кауцки, *Я нас, юнаци* и *Царибродско* и *Пайдушко хоро* от Хохола, *Ръченица* и *Дупнишко хоро* и *Виктория вальс* от Мацак (Gramophone Concert Record, 1904); *О, майко моя* от Новак (Columbia, 1929); *Добруджанска седенка* и *Добруджански марш* от Ханел (Odeon; Parlophon).

Музиката на чешките капелмайстори е един от първите и най-ранните примери на музикална хибридизация в комерсиалната записана музика от България. Те правят по свой начин авторски репертоар, който да е близък до вкусовете на публиката. Техните хора, китки и маршове съчетават образи на локалното, фолклорното и етнично българското, с изразни средства на европейското музикално мислене.

2.5. Оперни певци и хорове. В началото на XX век немската грамофонна фирма *Фаворит* тиражира в серията си български грамофонни плочи художествена и религиозна музика – творби на руски композитори, изпълнени от славянски артисти (главно руснаци). В сферата на художествената музика преобладава песенния жанр – най-често арии от опери на руски композитори, изпълнявани от руски певци, някои от които гастролирали и в България (Фьодор Шаляпин, Л. М. Сибиряков, Леонид Собинов). *Фаворит рекорд* (плочите са се разпространявали в Пловдивско, днес се съхраняват в Етнографски музей Пловдив) тиражира за българския пазар изпълнения на Сибиряков: ария на Иван Сусанин из операта *Жизнь за царя* на Глинка (№75096), ария на Варяжкия гост из операта *Садко* на

²⁰ Е. Вълчинова-Чендова, о. с., s. 85-89; ВЪЛЧЕВ, Георги: Капелмайсторският въпрос в българската музикална култура от началото на XX век. In: Интербалкански музикално-културни взаимодействия. София: Музика Viva 2000, s. 183-185.

²¹ Е. Вълчинова-Чендова, о. с., s. 87-89; А. Палиева, о. с., s. 32.

²² Г. Вълчев, о. с., s. 186.

Римски-Корсаков (№75148), ария на княз Гремин из операта *Евгений Онегин* на Чайковски (№75102), ариозо на краля из операта *Йоланта* на Чайковски (№75100). Същата компания издава изпълнения на духовния хор при Лейбгвардейския литовски полк през 1908 г. : *Отче наш* на Чайковски (№79073), *Херувимская №9* от Ломакин (№79093), *Душа моя* от Макаров (№49094) и *Тебе поем* от Арахангелски (№49075) [Петров, 1974:130-131].

2.6. Славянски музикални образи в записи на български артисти. Взаимодействието между българската и славянските музикални култури са двупосочни. Някои от българските артисти намират място и в музикалната индустрия на други славянски страни. Такъв е случаят с певица и режисьора Константин Михайлов-Стоян, един от основоположниците на българския оперен театър. Роден в Бесарабия, но етнически българин, възпитаник на Одеската гимназия и Петербургската консерватория, Михайлов-Стоян изгражда певческата си кариера на руски оперни сцени, но се установява през 1908 г. в България, където оглавява Оперната дружба. Преди ранната си смърт през 1914 г. певецът прави едни от първите записи, които популяризират българските народни песни сред славянството. За чешката компания *Gramola* Михайлов-Стоян, акомпаниран от пианистката Вяра Стоянова, записва песните *Хайде, не плачи мила моме*, *Мануш войвода* (*Gramola*, №10-12404), *Заплакала е вдовица на македонската граница*, *Заплакала е гората* (*Gramola*, №10-12302).

Идеята за славянско единство има своите музикални образи и в някои от най-ранните записи в българската музикална индустрия. Във Варна Стоян Бешков записва песни от руски автори – *Азра* от Рубинщейн и *Сватба* от Даргомижски за *Одеон Рекорд* през 1907 г. Български изпълнители (вероятно група *Шон*) записват през 1907 г. песента *Ай, Босно* на плоча *Одеон Рекорд*. В Пловдив през 1908/1909 г. местната търговска фирма Кулумджиян записва няколко плочи – поредица *Отбор български народни песни*, в които е включена и инструменталната пиеса *Славянски походи* I и II част – музика Ж. Ресль, изпълнява „прочутият духов оркестър *Бека*, управляван от капелмайстора Кр. Дюлгеров, Пловдив“²³

3. Славянски следи в ранните български музикална индустрия и радио

Активната роля на чужденци музиканти в българската звукозаписна индустрия продължава и през втората четвърт на XX век. Местата на чешките капелмайстори като композитори и диригенти вече са заети от български творци, но разширяващите се сфери на популярномузикалното в българската музикална индустрия продължават да са пространство за изява на славянски мигранти. На грамофонни плочи, издавани от български компании, се срещат композиции и аранжimenti на чехите Франц Ханел (цигулар, автор на български китки, свирил в салонни оркестри в Софийски локали), Иван Шмидек (автор на потпури за салонни и военни оркестри), Мечислав Хоерман (диригент на оркестъра на Оперетния театър Одеон). Сръбски певици и оркестри записват балканска народна и шлагерна музика. Песни на южнославянски автори записват български хорове. Руски солови и хорови песни продължават да записват български изпълнители (както е през първото десетилетие на века), но чрез руската имиграция в България през 20-те години започва нова линия в българската музикална индустрия, която е европейска тенденция – плочи с руски песни и романси, на руски и казашки хорове.

3.1. Руски музиканти и музика в България. В българския музикален живот през втората четвърт на XX век се включват много руски музиканти – част от руската емиграция на „белогвардейците“, установили се в България след революцията и гражданската война в Русия през 1917 г. Певци и певици, куплетисти, мъжки и женски хорове правят музикални програми с руска музика в посещавани софийски заведения, образуват вариететни трупи, пеят руски романси.²⁴ Някои от тях участват в записите на популярна музика през 30-те и 40-те години.

²³ Л. Петров, о. с., s. 124-130.

²⁴ Х. Бръзиков, о. с., s. 56-57, 68.

Оркестър *Браетски* записва валсовете *Тоска* и *Разбитая жизнь* (Орфей № 5005). Оркестърът е ръководен от пианиста и композитора Юрий Браетски, установил се през 1923 г. в България. Браетски и музикантите от оркестъра са свирили преди това в джазовия оркестър *Новожилов*, съставен от руснаци, за който се твърди, че е първият сериозен джазов оркестър в България²⁵. Руски музиканти участват в записите на български оркестри за танцова и джазова музика (оркестър на Борис Левиев, Джаз Овчаров, Оркестър на Театър Одеон), които съпровождат певци в записи на грамофонни плочи. Сред композиторите на популярна и танцова музика, записана на грамофонни плочи през 30-те години, е руснакът Альоша Пекарев (шлагерите *Тамара*, *Само ти* и др.).

Върху български грамофонни плочи се записват изпълнения на руски хорове. Един от най-популярните руски (Донказашки) хорове в света, записван от западни грамофонни компании, е *Жаров*. Този хор е сформирен в София от млади руски емигранти, начело със Серж Жаров, започнали певческата си кариера като хор в софийската Руска църква.²⁶ Върху български грамофонни плочи са записани изпълнения на Руски хор на Цветнов *Стенка Разин* (*Волга, Волга, мать родная*) и *Пожалей* – руски народни песни (Орфей, № 1068); *Ей, ухнем, Гайда тройка* (Орфей, № 1069); *Куклата* – руска народна песен, музика Агатов и *Асколдова могила* – руска балада, музика Верщавский (Орфей, № 1070).

За вкусът на българската аудитория към руската музика говори фактът, че както в началото на века, така и през 30-те и 40-те години в България продължават да се издават, продават и слушат плочи на изтъкнати руски композитори и певци. Гостуването на Шаляпин в началото на 30-те години, например, според мемоаристите било посрещнато „с неизмерима възбуда всред публиката, стигнала до екзалтация.“²⁷ Дълго след това се разказвали легенди за мощния му глас и пируване в софийската *Широка механа*.²⁸ Въпреки пронемската ориентация на политическия елит, в България през 30-те и 40-те години продължават да се разпространяват и слушат плочи с руска музика – този вкус на масовата публика се катализира от успехите в България на именитите руски певци като Шаляпин, но и на успехите на руските театър (песента за тюрмата *Солнце всходит и заходит* от пиесата на Максим Горки *На дъното* е завладяла сърцата и ума на целия народ, според съвременник-летописец,²⁹ спорт (възторженият прием на московския *Спартак* в София през 1940 карал Хитлер и през 1942 г. да изтъква сред приближените си на коя страна са българите) и особено кино. В средата на 30-те години съветските филми са на пето място по разпространение в България (след филмите от САЩ, Германия, Франция и Англия),²⁹ но някои от тях (*Веселите момчета*, *На границата*, *Тринадесетия*, *Пътен лист в живота*) печелят голяма популярност сред публиката в големите български градове. Запаяват се маршът и тангото на Дунаевски от *Веселите момчета*, песента на Максим.³⁰

3.2. Сръбски музиканти и музика в България. В началото на 40-те години в България работят сръбски певици, които с български оркестри записват за български грамофонни компании южнославянска народна музика – според етикетите на грамофонните плочи сръбски, македонски и български народни песни, всъщност южнославянски градски песни. Показателни са българските записи на певицата Мица Остоич Плавазвезда/*Mitsa Plavazvezda*, която с оркестри от български музиканти (оркестър на Ал. Лозанов) записва

²⁵ Н. А., БАН, Сб. 19, А. Е. 4.

²⁶ МИРЧЕВ, Петър: Книга за София. Събития, случки, спомени. София : Издателство на Отечествения фронт 1979, s. 353-354.

²⁷ Х. Бръзицов, о. с., s. 55-56; П. Мирчев, о. с., s. 347-348; ГЕОРГИЕВ, Георги: София и софиянци. София : Наука и изкуство 1983, s. 348.

²⁸ Х. Бръзицов, о. с., s. 163.

²⁹ ЯНАКИЕВ, Александър: Синема ВГ. 100 години филмов процес: личности, филми, кина. София : ИК Титра 2003, s. 161.

³⁰ ГЕОРГИЕВА, Борислава: Градските развлечения в миналото. София : Парадигма 2006, s. 233.

смесен балкански репертоар от традиционни песни, част от който (най-вече локалните варианти на популярна и танцова музика) може да се определи като хибридна музика. Тя записва в България (според етикетите на плочите и в каталозите) сръбски песни *Сираще съм, Чеп-чеп* (Орфей, № 1116), *Ой девойко, убила те е тъмнината, Свети слънце, сини ярко* (Орфей, № 1118), *Купи ми мамо топ, Все се кълна* (Орфей, № 1119), македонски песни *Мъгла падна, нане, по полето, Потекла е вода студена* (Орфей, № 1117), български народни (селски и градски) песни *Кате девойче, Белите манастири* (Орфей, № 1123), *На друм легнах, Хайде що ти текна* (Орфей, №1125), *Изгори ме църно* – ръченица, *Връщай коня* (Орфей, №1126), *Берберинке, малкай моме, Девет съм села споходил* (Орфей, № 1127), *Имате ли вино, Иди я мамо, поискай* (Орфей, № 5008). Мица Плавазвезда записва няколко плочи с народни песни и за грамофонна компания *Лира*. В тях сая включени популярни песни, записвани и от български певци: *Отвори ми бело Ленче* и *Отиде мошко в ливаде* (Лира, №10001), *Джинишината* и *Ажгине сугаре* (Лира, №10002), *Гледай Айше* и *На баш бунар* (Лира, №10003), *Тръгна мома за вода* и *Ела моме Стойне да бегаме* (Лира, №10004), *Чакам те Янко* и *Райна княгиня* (Лира, №10005), *Искам да плача* и *Хаджи Минчо от Търново* (Лира, №10006).

Записи за българската компания *Орфей Симонавия* прави и Ната Павлович с българския оркестър на Ради Ангелов – *Ко се она брегом шече* и *У гул бахчи край чемшира*, сръбски народни песни (Орфей, № 1189).

Сръбските изпълнители, подобно на българските, предлагат на аудиторията репертоар, който българската публика харесва и търси: локална етнопопмузика, в която балканското – ориенталско и славянско, е сред най-популярните и комерсиални продукти на местния музикален пазар. Пример за такъв хибриден репертоар с преобладаващи балкански и славянски идиоми са записаните от Мица Плавазвезда песни на български грамофонни плочи *Хаджи Минчо* (Лира, № 10006) – общобалканска, с ориенталски произход градска песен, *Отвори ми, бело Ленче* (Лира, № 10001) – общоюжнославянска, *Ох, шам фъстък* (Орфей, № 1124) – етикетирана като ориенталски слоуфокс, т. е. локален вариант на модерна танцова музика.

3.3. Славянски репертоар в записите на български изпълнители. Българската музикална индустрия през 30-те и 40-те години включва славянски репертоар в основните си жанрови масиви: художествен, популярен и фолклорен.

Много от първите български звезди на народната и шлагерната музика изпълняват редом с българските и южнославянски „народни“ и „популярни“ песни и инструментални мелодии. Флигорнистът Карло Алиев записва на плоча с народни хора (Балкан №42) *Сръбско хоро*, певецът и цигуларят Пею Николов/Будаков записва няколко песни, определяни върху етикетите на плочите като „сръбски“ и „македонски“: *Дилбер Стано* и *Ангелина* (Кристал №30), *Босне* и *Море душо* (Балкан №3382). И двамата цитирани музиканти са ромии. Такава е и първата популярна изпълнителка на ромски песни в българската записана музика Кева. „Репертоарът ѝ се състоеше предимно от румънски и сръбски песни, които тя беше научила в Сърбия и Румъния“³¹ – си спомня съвременник. Сред записаните ѝ шлагери са определяните като сръбски *Имам едно желю, Коцкарино братче, Ой, яворе* (Балкан №328, 330; Лондон рекорд №3381). Сръбски народни песни *Горо ле, горо зелена* и *Седмдесет и два дана* записва и Черната Марга с оркестъра на Ради Ангелов (Орфей Симонавия №1965).

Общото между посочените изпълнители е ромския произход и принадлежността им към „народните музиканти.“ Но има и български певци от „шлагерния“ жанр – изпълнители на западна танцова и местна градска музика, които включват в репертоара си сръбски песни. Такъв е популярният изпълнител на шлагерна музика (танга, слоу-фокси, фокст-

³¹ Р. Костенцева, о. с., с. 46.

роти) Христо Велчев, който записва определяните върху етикетите като сръбски народни песни *Дилбер Стано* и *Мала мома кукуруза брала* (Орфей №5029), *Кога мой други лумпуе* и *Мой живота горък ли си* (Орфей №5030).

На български грамофонни плочи се записва и художествена музика от южнославянски авторски. Макар че през 20-те и 30-те години българските хорове изпълняват главно творби на български композитори на фолклорна основа, в хоровите програми намират място и творби от музикалната класика и романтизма, сред които някои на славянски автори – сръбски, хърватски и словенски, резултат от връзката на български с югославски хорови дейци.³² Сред популяризаторите на художествена музика от балкански композитори в България чрез грамофонни плочи са хорът на Софийската централна синагога с диригент Моше Цадиков, записал песента на сръбския композитор Мокриянац *Козар* (според информацията в *Златен фонд* на БНР – в Австрия през 1927 г.) на плоча *Полидор* (№30044). Българските хорове *Кавал* и *Гусла* продължават да включват в репертоара си характерните за предходния период творби от сръбски, хърватски, словенски, руски, чешки композитори; участват с оперния хор в постановки на Софийската народна опера (*Садко* от Римски-Корсаков, *Княз Игор* на Бородин), части от които се записват на грамофонни плочи.

Творби на руската художествена музика записват известни български оперни певци. Петър Райчев, популярен с концертните си изпълнения на руски романси, записва *Куда, куда вы удались* из операта *Евгений Онегин* на Чайковски (Parlophon B10556, 88114-881-15). Александър Краев записва *Прощай, ты новая деревня* и *Ту-са*, със съпровод на балаалечния оркестър на Л. Беляев (плоча *Вирджиния*, Франция, №5111-5112).

Докато руския репертоар на българските оперни певци записват немски и френски фирми, българската музикална индустрия предпочита руските варианти на космополитни танцови жанрове: фокстрот, танго, романс. Шлагерите с руски образи са сред най-продаваните през 30-те години в България. Такива шлагерни песни записват българските звезди Алберт Пинкас, Георги Шаранков, Аспарух Лешников и др. Руски мелодии и песни записват още през 20-те години популярни в България панаирджийски певци, като Кочо Бомбов и Паруш Парушев – *Казачок* изпълнява на физармоника Парушев (Балкан №3211). Записват се популярни руски песни и романси *Ямщик*, руска песен, пее Алберт Пинкас (Балкан №513). Повечето записи, маркирани с етикета „руско“, обаче, са новосъздадени шлагери: *Моя Марусичка*, фокстрот, пее Р. Рангелов и Н. Генчев (Орфей №1281), *Водка, водка*, фокстрот, пее Зора Златина (Микрофон №4065), *Бублички / Машиа*, фокстрот, пее Зографов/Пинкас (Лондон Рекорд №3301). Някои от тези песни се издават в два и повече варианта: *Наташа*, руски фокстрот, пее Алберт Пинкас (Балкан №327) и *Наташа*, фокстрот, пее Жана Иванова (Микрофон №4066), *Балалайка*, танго, пее Екатерина Ванкова-Коларова (Орфей №1261) и *Балалайка*, танго, пее Зора Златина (Микрофон №4065). Вероятно това са варианти на космополитни шлагери – руската тема е модна и на западния пазар. *Чубчик*, например, съдържат каталозите на западни форми, а в България като *Всеки търси в живота свойто щастие* – Чубчик, го записва шлагерния певец Косьо Лунгов (Орфей №1194). Сред руската шлагерна вълна в българско изпълнение има и творби на български автори: фокстротът *Катюша* по музика и текст на Бабел Маджаров записва Аспарух Лешников, *Край мой роден*, руски фокстрот, музика и текст Йосиф Цанков и тангото *Тамара*, музика Александър Пекарев, текст Димитър Лозанов, записва Георги Шаранков (*Арфа*, №2063). Българската шлагерна музика усвоява и творби на руски автори – едни от първите записи на Асен Овчаров, известен повече като пианист и ръководител на джаз оркестри, са изпълнения на модерна руска танцова музика на акордеон – *Рандеву валс*, музика Иванович и *Вечерен валс*, музика Окордев – соло хармоника Асен Овчаров (Орфей №1243).

Тази част от записаната музика от България, свързвана с руски автори и музиканти

³² А Баларева, о. с., s. 190.

или руски теми и мотиви в репертоара на български изпълнители, е част от масива на модерната популярна музика през 30-те и 40-те години, назовавана в етикетите на плочи и каталози като „шлагерна“ или „танцова.“ Модата на руския шлагер не е само българско явление. Показателно е, че международният каталог на немската компания *Polydor* за България по същото време (началото на 40-те години) включва жанров масив *Руски мелодии и песни* (*Russische melodien und lieder*) – част от продукцията, в която влизат още масивите „танцови шлагери“ (от български изпълнители, на български език), „маршове“, „цигулки“, „танцови шлагери“ (на немски език). В „Руски мелодии и песни“ се предлагат плочи на *Полидор* с романси (*Очи чьорные* и *Люба*, изпълнява оркестър Либшаков) и народни песни (*Чубчик* и *Помню, помню*, изпълнение на оркестъра на Ян Аре). Същият жанров масив присъства и в немския каталог „танцови шлагери,“ заедно с валсове, полки, фокстроти и танга – *Русалка*, руски потпури, оркестър Лившаков. Десетина години по-рано каталогът на *Колумбия* за България предлага в притурката „Последните най-нови шлагери на Колумбия, изпълнени от прочути европейски оркестри и артисти,“ редом с жанровите масиви фокстроти, танга, валсове, маршове, опери, цигулки, немски песни, и руски песни – плочи с изпълнения на Донказашки и Руски хор (*Тройка*, *Ей ухнем*, *Химн на свободна Русия*, *Казашка песен*, *Две китари*) (*Columbia*, 1929, 3-4). Популярни руски романси през първата половина на XX век (*Две китари*, *Тройка*, *Очи чорные*, *Разходка с Петербургската шейна*) са включени в раздела *Забавна музика* и на каталога за България на немската фирма *Телефункен* (*Телефункен*, 1943:8-9). За популярността на руската песен и танцова музика в България говори и фактът, че през първата половина на XX век редица местни нотни издания (*Издателство Просвещение*, София; *Русская музыкальная библиотека*; *Българска лира*, София) предлагат ноти и текстове на руска, украинска музика и руско-цигански романси *Волга*, *Волга* (танго-милонга), музика Борис Колчановски, *Анушка* (танго), музика Емил Черешаров, *Ямицик, не гони лошадей* (русская песня), *Азра* (восточний романс), *Рубинштейн, Но вас все таки люблю* (циганский романс), *Реве та стогне Днiпр широкий* (украинская песня) и др.

Ранната българска звукозаписна илюстрира и продължаващите българо-чешки музикални връзки, вече в звукозаписа. Български певци правят записи в чешки фирми: Георги Шаранков – за чешките *Еста* и *Ултрафон*; Алберт Пинкас записва за *Супрафон* народни песни, обработени от Панчо Владигеров.³³ На български шлагерни певци (Георги Шаранков, записващ за компаниите *Арфа* и *Карузо рекорд*) съпровожда оркестъра на Хари Харден от Прага; на други (Надя Сотирова в записи за *Орфей Симонавия*) – оркестъра на чеха Мечислав.

3.4. Славянски музикални радиомостове. От края на 20-те години музиката на славянски композитори и изпълнители започва да прониква в България по нов медиен канал – радиото. Преди да се появи българското радио (XI. 1929), българските радиослушатели имали възможност да слушат музика от чужди радиостанции, сред които радиата Прага, Бърно, Кошице, Белград, Краков, Катовице – вечерни предавания, в които преобладава художествената музика. Художествена и популярна музика от славянски композитори и изпълнители продължава да звучи по тези достъпни в българския радиоефир станции и през 30-те и 40-те години, а програмите им се публикуват в българската преса (в. *Радио-свят*). От радиопрограмите, публикувани в този вестник, разбираме, че българската аудитория е слушала руски романси по Радио София (31.I.1935), то е предавало сръбска музика (т. нар. Югославянски концерт за Европа, 10. VI. 1938), а Радио Варна е организирано специални предавания с чужди езици и музика, сред които и посветени на славянски народи (за чехи и поляци през курортния сезон на 1936).³⁴

³³ НИКОЛАЕВА-ЙОЦОВА, Събина: Б. д. Георги Шаранков. Златният глас на 30-те години. София, s. 67, 74.

³⁴ ДИМИТРОВ, Веселин: История на радиото в България (краят на XIX в.-1944 г.). Книга втора. София : ИК Витраж 1994, s. 299.

Славянски музикални мостове се изграждат и от български артисти, които гостуват в чуждите радиа – една от ранните реклами на радиомузика във Варна е свързана с концерт на сънародника Славко Попов в Радио Прага, който може да бъде слушан през пролетта на 1930 г. в рекламирани варненски заведения с радиоапарат.³⁵ През втората половина на 30-те години известни български артисти участват в организиран радиообмен, представящ българската музика в различни славянски страни: беседа за българската музика и концерт с творби на Петко Стайнов, Любомир Пипков, Панчо Владигеров, Веселин Стоянов, Андрей Стоянов, Димитър Ненов и Цанко Цанков по Радио Любляна (24. VIII. 1937); радиотурне на Панчо Валдигеров с изпълнения на клавирни концерти в няколко евпорејски радиа, сред които Радио Белград, Радио Варшава, Радио Братислава (XII. 1937); радио-концерт на певица Петър Райчев по Радио Рига (1938); композиторот Любомир Пипков – концерт по Радио Братислава (1938); певицата Таня Начева – концерт в Радио Белград (1939); Народната седморка – оркестърът на Радио София за народна музика – концерти в Радио Белград и Радио Братислава (21. IV. 1940)³⁶

4. Заключение

Масивът записана в България славянска музика в началото на XX век включва фолклорна (песни, инструментални мелодии), военна (маршове), популярна танцова (полки, валсове, романси) и художествена музика (арии от опери). В сферата на художествената музика преобладава песенния жанр – най-често арии от опери на руски композитори, изпълнявани от руски или български певци. В сферата на фолклорната и популярната музика заедно с българските народни се записват и южнославянски песни. Военни, тамбурашки и салонни оркестри с музиканти и диригенти от различни славянски народности записват хора, потпури от българска народна музика и маршове. Изпълнителите са българи и чужденци – славянски имигранти в България (чехи, хървати) или гастроланти артисти (руснаци, сърби). Чужденците – славянски музиканти въвеждат в българската записана музика западни стилове и репертоари (популярни откъси от художествени произведения – увертюри, потпури от оперети; танцова музика; маршове). Те кръстосват западно с местно, своето славянско с българското, като създават смесени (в репертоарно отношение) и хибридни (в стилово отношение) музикални продукти, даващи облик на българската записана музика.

Със своята музикална дейност, регистрирана и върху първите записи на грамофонни плочи в България, славяните-чужденци са сред фигурите, които поставят началото на основни сектори, в които се разгръща музикалният живот в България през целия XX век. В плана на функционирането това са любителско (тамбурашки и камерни оркестри) и професионално музициране. Последното се разгръща във „високи“ (салонни, военни и филхармоничен оркестри) и „ниски“ (кръчмарски банди, трупи от пътуващи музиканти, кафешантански арфианки, певици и танцьорки) публични пространства. В плана на музикалното съдържание хибридизационните процеси с агенти чуждестранни музиканти славяни пронизват сферите на художествена, популярна и фолклорна музика.

Славянските музиканти в България записват българска народна музика, но тя не е селската фолклорна музика. Повечето им творби и изпълнения, определени като народни, са интерпретации на българска фолклорна градска и селска музика със средствата на европейската художествена музика. Първите комозитори, капелмайстори и учители я записват, освен по патриотични причини, заради комерсиалните интереси на издателите – по това време местната аудитория има слаб интерес към западна художествена музика и предпочита локална фолклорна музика. Фолклорът се обработва „по градски“ и „по европейски,“ а чешките капелмайстори и хърватските тамбураши придават на записаната българска фолклорна музика славянски, централно- и южноевропейски дух.

³⁵ В. Димитров, о. с., s. 170-171.

³⁶ В. Димитров, о. с., s. 166-167.

Докато през първата четвърт на XX век в записаната музика от България преобладават славянски музиканти от Средна Европа и Западните Балкани (чехи и хървати), през втората четвърт на XX век в българския звукозапис славянското присъствие е доминирано от руснаци и сърби. Руските музиканти в България катализират развитието на българската грамофонна индустрия, участвайки като инструменталисти и композитори в популярни български оркестри. Заедно с колегите си (българи, евреи) те допринасят за „побългаряването“ на западна популярна шлагерна музика и в създаването на авторските ѝ български съответствия, част от които записват на грамофонни плочи за български компании през 30-те и 40-те години (танга, валсове, романси). Част от тях записват руски песни, познавани и обичани в България. Сръбските музиканти въвеждат в България образци на собствената си градска традиция, които актуализират наследеното от Османските времена споделено балканско музикално наследство и модерно настояще. Заедно с българските народни и шлагерни музиканти (голяма част от които с ромски произход) те оформят локалната (ориентализирана и балканизирана) популярна музика, която е предтеча на днешния етнопопбум.

Отношението към включването на тези чужди музиканти (част от тях от други славянски страни) в музикалния живот на България е амбивалентно. От една страна те са необходими, защото запълват липсваща празнина в българските обществен, културен живот и развлечения. От друга страна, към тях се генерира отрицателно отношение, изразители на което стават представители на българската интелигенция и музиканти. Чешките арфианки и сръбските певачки и танцуващи са заклеймявани заради неморално поведение и недостатъчно естетическа („блудкава“, „кафешантанска“) музика. Български музиканти повеждат борба срещу чуждите салонни оркестри заради репертоара, съставен от чужди булевардни песни, често с порнографско съдържание и развращаващо изпълнение,³⁷ но зад тези мотиви се крие и синдрома на „гнездящия ориентализъм“,³⁸ репродуциращ западноевропейския в балкански и славянски ориентализми. От друга страна, чешките капелмайстори са обвинявани, че не пресътворяват по правилен начин най-голямата ценност за българите – народната музика, както и че не вплитат духа ѝ в създаващата се българска художествена музика.³⁹

Доколко славянските следи в записаната музика се вписват в орбитите на българското усвояване на световното? Видно е, че славянското като частен случай на другото, следва полюсното възприемане на „чуждото“ в българската култура – по-скоро положително към западноевропейско и по-скоро отрицателно към турско-ориенталското.⁴⁰ Отношенията към музиката и музикантите, славянски гости в България, не са механично отражение на развиващите се в българското общество славянофилство и -фобство. Те са по-показателни за българската авторефлексия на собствените развойни процеси в културата. Колкото са по-полезни в момента за културния развой и в частност, за местната музикална индустрия, толкова по-нужни, търсени и ценени са славянските музиканти и музикални идиоми в България през първата половина на XX век.

Процеси от оня ден, които изкушават към паралел със случващото се в днешни дни. Славянските следи в съвременната етнопопмузика от България са всъщност югославянски, т. е. балкански – своеобразен местен културен отговор на глобализацията и генерализирания цивилизационен избор. Славянските следи в етнофюжъна и World music носят и този синдром на балканското като отстояване на различна европейска идентичност, и търсенето на транс- и интерславянски музикални образи на собствената идентичност – дали езически или християнски, но все мистични и оразличаващи се чрез актуализира-

³⁷ Е. Тоньева, о. с., s. 114.

³⁸ BAKIC-HAYDEN, Milica: Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia. Slavic Review 60/4:917-931. Champaign : University of Illinois Press 1995.

³⁹ Г. Вълчев, о. с., s. 189.

⁴⁰ ДАСКАЛОВ, Румен: Въведение 2. Национално-културната ни идентичност: начин на изграждане. In: Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност. София : Просвета 1994, s. 45-47.

ното фолклорно от клишетата на мейнстрийма. Като че ли в началото на XX век е по-лесно да намерим еднозначна метафорична илюстрация на славянските маршрути в записаната музика чрез заглавие на музикален продукт. Ако търсим образ на дирята не като сянка, а като маршрут и движение, можем да го намерим в плочата *Славянски походи* (руски автор, български изпълнители, чужденци го правят за българския пазар). В началото на XXI век метафорите на славянските музикални пътища и кръстопътища стават все по-сложни и нееднозначни. Вместо векторното *Славянски походи* – цикличното *Изтокът среща Изтока* (поляците от Кроке, заедно с англичанина Нейджъл Кенеди пресътворяват за глобалния пазар южнославянски – български и македонски изходни идиоми). Или образа на летящата от миналото към днешното, от Изтока към Запада душа на музиката и музика на душата в проекта *Лети, лети моя тъга* – среща на руснака Сергей Старостин, азиатци-те-тувинци *Хун-хур-ту* и български гласове *Ангелите*, менажирани от немски музикален продуцент. Колко ли още метафорични заглавия на интер- и транславянски музикални проекти можем да намерим? Славянските музикални и музиканти имат „Своя дрога“ (както се нарича албумът на полската група с българо-балкански пристрастия *Саракина*) в пренаселения с пътници към славата и успеха трафик на световната музикална индустрия и още преди век пътеките в ограничения български периметър го подсказват.

ЛИТЕРАТУРА

BAKIC-HAYDEN, Milica: Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review* 60/4:917-931. Champaign : University of Illinois Press 1995.

БАЛАРЕВА, Агапия: Хоровото дело в България от средата на XIX в. до 1944 г. София : Издателство на БАН 1992.

БРЪЗИЦОВ, Христо: Някога в София. София : Български писател 1970.

ДАСКАЛОВ, Румен: Въведение 2. Национално-културната ни идентичност: начин на изграждане. In: *Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност*. София : Просвета 1994, 27-48.

ДИМИТРОВ, Веселин: История на радиото в България (краят на XIX в.-1944 г.). Книга първа. София : ИК Витраж 1994; История на радиото в България (краят на XIX в.-1944 г.). Книга втора. София: ИК Витраж 1994.

ДИМОВ, Венцислав: Етнопопбулът. София : Българско музиковедие. Изследвания 2001.

ДИМОВ, Венцислав: Към изследване на записаната музика в България от първата половина на XX век: архиви и колекции. *Българско музиковедие*, 2005, 29/1, s. 144-172.

ГЕОРГИЕВ, Георги: София и софиянци. София : Наука и изкуство 1983.

ГЕОРГИЕВА, Борислава: Градските развлечения в миналото. София : Парадигма 2006.

GRONOW, Pekka: The Recording Industry. An Ethnomusical Approach. Tampere : University of Tampere 1996.

ЯНАКИЕВ, Александър: Синема BG. 100 години филмов процес: личности, филми, кина. София : ИК Титра 2003.

КАНАЗИРСКИ-ВЕРИН, Георги: София преди 50 години. София : Българска книга 1947.

КАУФМАН, Николай: 1500 български градски песни. том 1. Лирични и любовни (1842-1918). Варна : Славена 2002.

КИРАДЖИЕВ, Светлин: София каквато е била 1878-1943 (географски и културно-исторически изследвания). София : Свят 2001.

КОСТЕНЦЕВА, Райна: Моят роден град София преди 75 години и после. София : Издателство на Отечествения фронт 1979.

MALM, Krister: The Music Industry. In: *Ethnomusicology. An Introduction* (Ed. Helen Myers). London : MacMillan Press 1992, 349-364.

MANUEL, Peter: Popular Music of the Non-Western World: An Introductory Survey. New York : Oxford University Press 1988.

МИРЧЕВ, Петър: Книга за София. Събития, случки, спомени. София : Издателство на Отечествения фронт 1979.

NETTL, Bruno: Recent Directions in Ethnomusicology. In: *Ethnomusicology. An Introduction* (Ed. Helen Myers). London : MacMillan Press 1992, 375-399.

НИКОЛАЕВА-ЙОЦОВА, Събина: Б. д. Георги Шаранков. Златният глас на 30-те години. София.

ПАЛИЕВА, Анда: Homo Musicus между Балканите и Европа. София : Марс.

ПЕЙЧЕВА, Лозанка. 1999. Душата плаче, песен излиза. София : ТерАрт 2006.

PENNANEN, Risto Peka: Kako Koristiti Komercijalne Snimke za Muzicko Istrazivanje: Metodoloski Pribor za Prvu Pomoć. In: *Muzika. IV. Međunarodni Simpozij Muzika u Društvu*, Sarajevo : Musicological Society of the FBiH 2005, 28-44.

PERKINS, John F. – KELLY, Alan – WARD, John: On Gramophone Company Matrix Numbers, 1898 to 1921. *The Record Collector* 23:3-4, 1976, 51-90.

ПЕТРОВ, Любомир: Ранното разпространение на грамофона в Пловдив и селищата от Пловдивския край. In: *Годишник на народния етнографски музей Пловдив, Т. 2*. Пловдив 1974, s. 99-137.

PIETERSE, Jan Nederveen: Globalization as Hybridization. In: Media and Cultural Studies, Meenakshi Gigi Durham and Douglas M. Kellner, eds. Malden–Oxford–Carlton : Blackwell Publishing 2006, s. 658-680.

ТОНЧЕВА, Елена: Салонни оркестри. In: Енциклопедия на българската музикална култура. София : Издателство на БАН 1967, s. 114-115.

ВЪЛЧЕВ, Георги: Капелмайсторският въпрос в българската музикална култура от началото на XX век. In: Интербалкански музикално-културни взаимодействия. София : Музика Viva 2000, s. 182-191.

ВЪЛЧИНОВА-ЧЕНДОВА, Елисавета: Градската традиционна инструментална практика и оркестровата култура в България (средата на XIX и края на XX век). София : РИК Пони 2000.

ИЗТОЧНИЦИ

Grammophon. Временен лист на български. Нови грамофоновни двойни плочи за май-декември 1908 на Международните грамофоновни фабрики Лондон–Парис–Берлин. Генерално представителство и фабричен склад за България. М. Вебер, Русе и София.

Грамофонни плочи *Балкан*. София, 1943 (каталог).

Календарче сборник на най-новите шлагерни и народни песни. София, б. д. (Лондон Рекърдс и Кристал).

Каталог грамофонни плочи *Балкан* и *Polydor*. София, б. д.

Каталог грамофонни плочи *Микрофон* и *Орфей*. София, б. д.

Каталог на Колумбия. Грамофонни плочи. София, 1929.

Н. А., БАН, Сб. 19, А. Е. 4. Научен Архив БАН, Сбирка 19, Архив Мильо Басан (Ръкописи): История на българската музикална естрада (Начало и развой на естрадната, забавна и танцова музика в България; Портрети на известни изпълнители: Стоян Миленков, Атанас Сотиров, Сергей Бартенев, Ангел Сладкаров и др.). Ръкопис. София, 1972.

Радио Електрик. Календарче и сборник на най-новите шлагерни и народни песни. Рекламен магазин *Радио Електрик*. София, б. д.

Сборник на най-новите шлагери и народни песни. София, б. д. (*Лондон Рекърд, Кристал и Флама*).

Телефункенъ. Грамофонни плочи. София, 1943.

Slavic Traces in the Music from Bulgaria Recorded on Gramophone Plates

Ventsislav Dimov

The offered text concentrates on the Slavic traces in the Bulgarian musical industry during the first half of the 20th century. The observations on the recorded music are supported by examples from the Bulgarian radio broadcasting and press. The sources for the research were gramophone plates and catalogues, archive (memories, memoirs, newspapers, photos) materials. The research accents are related to: 1) the participation of musicians – immigrant Slavs (Czechs, Croats, Serbians, Russians) in the creation of the recorded music in Bulgaria – early recordings of commercial gramophone plates during the first decades of the 20th century; 2) the Slavic presence (Russian, Serbian musicians) in the creation of the Bulgarian musical industry and media music during the 1930s and 1940s of the 20th century.

During the first decade of the 20th century, plate records were made with performances of foreigners who had come to Bulgaria from Slavic countries: a Serbian singer and orchestra with a choir; tamburash orchestras of Croats, Czechs and Bulgarians; Czech composers, conductors and musicians in military and symphonic orchestras. During the 1930s and 1940s Russian musicians have participated in the creation of Bulgarian popular tune music and Serbian musicians – in the creation of the Balkan ethno-pop music in Bulgaria.

The Slavic repertoire has been present in the recordings of Bulgarian performers of art, popular and folk music during the 1930s and 1940s, which have formed the outlook of the newly created Bulgarian musical industry. Many of the first Bulgarian stars of the folk and popular urban music performed not only Bulgarian but also South-Slavic “folk” and “popular” songs and instrumental melodies. Art music from South-Slavic authors was recorded on Bulgarian gramophone plates – Bulgarian choirs and opera singers performed works by Serbian, Croatian, Slovenian, Russian, Czech composers. Russian popular urban tunes were recorded in performance of Bulgarian stars of popular and dance music.

At the end some conclusions are reached from the view of the history of Bulgarian musical culture and some parallels are made with the contemporary musical reality. The Slavic musicians from Central and Eastern Europe (Czechs and Russians), who took part in the Bulgarian media and recorded music introduced western styles and repertoires (popular fragments of art works – overtures, potpourri from operettas; dance music; marches). These musicians combined the western elements with the local, their own (Czech and Russian) with the Bulgarian, by creating mixed (in terms of repertoire) and hybrid (in terms of style) musical products, giving a new look of the Bulgarian recorded music. The South-Slavic musicians (Serbians and Croats) have introduced in Bulgaria samples of their own urban traditions. The Serbians, along with the Bulgarian folk and popular urban musicians (much of whom of Roma origin) have formed the local (orientalized and balkanized) popular music, which is the ancestor of today’s ethno-pop-boom in Bulgaria.

JÁN DORUĽA*

Slovansko-slovenský vlastenec Ján Kollár

DORUĽA, J.: The Slavonic-Slovak Patriot Ján Kollár. *Slavica Slovaca*. 44, 2009, No. 1, pp. 46-68. (Bratislava)

Kollár's idea of the ethnic and linguistic unity of Slavs affected by his schematic concept and subjectivism; Kollár's idea of a common standard language for Slovaks and Czechs based on the principles of the Slavonic literary reciprocity; 'perfection' of this common, substantially Czech language through numerous Slovak linguistic elements; Kollár's postulate of a common literary language for Slovaks and Czechs did not, however, lead to a statement of ethnic fusion between Slovaks and Czechs, as Ján Kollár himself was an ardent Slovak patriot and defender of Slovaks against the increasing pressure of Madjarization.

Ján Kollár – Slavonic ethnic and linguistic unity, a common standard literary language for Slovaks and Czechs.

Ak sme pri charakteristike jazyka kázni Jána Kollára¹ konštatovali, že svojím materinským jazykom rozumie J. Kollár slovenský jazyk (spoločný jazyk všetkých Slovanov), treba v tomto kontexte pripomenúť aj známy Kollárov postoj k otázke spisovných jazykov jednotlivých slovanských národov. Ján Kollár by bol býval najradšej, keby tých spisovných jazykov bolo čo najmenej; odporúčal pestovať a rozvíjať štyri. Vo svojom *Cestopise*² píše: Chválím Slowáky že se k češtině, chválím Horwaty a Krajince že se k Illyřčině, chválím Malorusy že se k Welkoru-

* Univ. prof. PhDr. Ján Doruľa, DrSc., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 813 64 Bratislava.

¹ Pozri DORUĽA, J.: Reč kázni Jána Kollára v kontexte slovenského jazykovo-kultúrneho vývinu. In: *Pohľady do vývinu slovenského jazyka a ľudovej kultúry*. Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2008, s. 25-45.

² *Cestopis* obsahujúci cestu do horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawjanské živly roku 1841. konanou a sepsanou od Jana Kollára. S Wyobrazeními a Přílohami. W Pešti, 1843. Tiskem Trattner-Károlyiho [ďalej *Cestopis*]. V Spisoch Jana Kollára vyšlo pravopisne a jazykovo upravené vydanie: *Cestopis* obsahujúci cestu do horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko se zvláštním ohledem na slawjanské živly roku 1841. konanou a sepsanou od Jana Kollára, se slovníkem slawjanských umělcův všech kmenův od nejstarších časův až k nynějšímu věku s krátkým životopisem a udáním znamenitějších zvláště národních výtvorův. V Praze, Nákladem knihkupectví: I. L. Kober. 1862. Spisy Jana Kollára. Díl třetí. *Cestopis* první [ďalej *Cestopis I*]. Opět vydal Jan Jakubec v roku 1907 (v Praze, nákladem J. Otty).

Základným prameňom našich výkladov a záverov o postojoch Jána Kollára v danom tematickom okruhu sú v tomto príspevku tieto ďalšie Kollárove práce: *Čtanka* alebo *Kniha k Čtánj* pro mládež we sskolách slowanských w městech a w dědinách. w Budjně, w Královské uniwersické tiskárně 1825 [ďalej *Čtanka I*], 2. vydanie vyšlo v roku 1844: *Čtanka*, alebo *Kniha k Čtánj*, pro mládež we sskolách slowanských w městech a w dědinách. Druhé vydánj, opravěné a přjawkem uherským a německým rozmnoženě. W Pessti. Tiskem Trattner-Károlyiho. 1844. [ďalej *Čtanka 2*; ako vidieť, tu sa už v názve hovorí o školách slovenských, nie slovanských], *Wýklad čili Přjmětky a Wyswětlivky ku Sláwy Deče*. S obrazy, s mappau a s Přjawkem drobnějšjch básnj rozličného obsahu, od Jana Kollára. W Pešti, tiskem Trattnera a Károliho. 1832 [ďalej *Wýklad*], *Sláwa bohyně a půwod gměna Slawůw čili Slawjanůw*. W listech k welectěnému příteli panu P. J. Šafařjkowí od Jana Kollára. W Pešti 1839. Tiskem J. M. Trattner-Károlyiho [ďalej *Sláwa*], *Památi z mladších rokov života*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius 1997; doklady citujeme z vydania: *Cestopis* druhý a *Paměti z mladších let života Jana Kollára* sepsány od něho samého. V Praze. Nákladem knihkupectví: I. L. Kober 1865. Spisy Jana Kollára. Díl čtvrtý [ďalej *Paměti*].

tině pozdwihi; želám aby se ještě i Lužičané a Slezáci, buď k Čechům buď k Polákům připojili a tím počet nářečí a různin v našem národu umenšily: ale starší ty a vzdělanější sestry budtež ku mladším sprawdliwé a spanilomyslné (s. 195). Podobne píše J. Kollár na str. 210-211 Cestopisu: Naším zdáním neylépe by učinili naši Lužičané, kdyby příklad Slowákůw následující³ k české literatuře a řeči se připojili: tímby i oni mnoho získali i Čechové. Chwalitebnější a přirozenější jest Slawjanowi státi se Čechem, nežli Němcem. Jestli se Horwati k Illyrům, jestli se Rusini⁴ k Welkorusům pozdwihi a přiwtělili: pročby to Lužičané, na počet menší, učiniti nemohli? (...) Každá menší a slabší částka Slawjanůw ať se k literatuře wětší a silnější, sobě stejnorodé, částky dobrowolně připojují. (...) Chraňme se rozkatowání našeho národu na nesčíslné částečky a kmenky, nářečička a malokramářské literaturky: dostiť to již weliké neštěstí proň, že jest rozečtwrcen. Takéto Kollárovy názory sa opierajú o jeho predstavu o literárnej vzájomnosti medzi Slovanmi, ktorú nakrátko formuluje aj vo svojom Výklade: „Wzájemnosť,“ latin. *reciprocitas*; pod wzajemnosť rozumj se tu literárny wzajemnosť a spojenj mezi všemi kmeny slawskými, tak, aby jedenkaždý kmen slawský, při swém sice nářečj zůstal, ale literaturu giných slawských kmenů znal, kupował, čtjal, k. p. *Polák* ať študuge knihy nářečj nejen swého ale i českého, ruského, serbského; *Rus* polského, českého, serbského a t. d. (s. 279-280).⁵

Svoju predstavu o slovanskom národe J. Kollár schematicky formuluje aj v Čítanke 1 na strane 202: Krátická známosť národu Slowanského. Co gest národ? Národ gest spoločnosť wšech těch lidj, kterj gednu řeč mluwěgj,⁶ k. p. německá řeč a německý národ, slowanská řeč a slowanský národ. K gakému národu my přináležjme? My přináležjme k národu slowanskému, nebo Slowáci gsau částka Slowanů. Gestli národ slowanský na počet weliký? Owšem, neywětšj národ w Europě gsau Slowané, nebo se gich wšech počjtá 50. až do 60 millionů, kterj polowic Europy, třetinu Azie, a hodnau část Ameriky zaujmajj. Tam na strane 203 hovorí aj o pomenovaní Slovanov: Odkud pocházj to gméno Slaw, Slawjn, Slowák, Slowan? Někteřj učenj ge odwozugj od S l o w o, gakoby lidé gednoho slowa a gazyka, kterj sobě wespolek rozuměgj; ginj ge odwozugj od S l á w a, s l a w n ý a s l o w ú t n ý, proto že naši předkowé slawné skutky činili, a swým bogowánjm sláwu sobě způsobili, a tento počátek gména gest hodnowěrněgj. K tomuto výkladu pripája J. Kollár na strane 231 poznámku: Proč ge toto poslednj hodnowěrněgj? Proto, poněwádž s l o w o, na s l o w o wzatý, s l o w u t n ý, w našj řeči často totěž znamená co s l á w a, s l a w e n, s l a w n ý, tak že se Slowan a Slawen neb Slawian wzágemně užjwati mohau k poznačenj s l a w n é h o: nikoli ale naopak, s l á w a newyzna-

³ Vo Výklade však cituje J. Kollár na str. 210 aj mienku J. Dobrovského, vyslovenú v jeho liste J. Ribajovi v roku 1794: *Es ist recht ärgerlich, dass die Slovaken es nicht mit uns Böhmen halten wollen*. Die Varietäten in Dörfern soll man doch nicht für Dorisch, Attisch, Jonisch halten. Die Deutschen waren hierin klüger als wir *uneinigen Slaven* [Je to naozaj poburujúce, že Slováci nechcu držať spolu s nami Čechmi. Veď predsa jazykové varianty z rozličných dedín nemožno pokladať za dórčinu, atičtinu a jónčinu. Nemci boli v tomto ohľade rozumnejší ako my nejednotní Slovania]. Mienku J. Dobrovského o slovanskej nesvornosti reprodukuje J. Kollár aj v Cestopise na str. 211, 218. Túto mienku J. Dobrovského J. Kollár častejšie aj inde pripomína.

⁴ Pod označením *Rusini* rozumie J. Kollár Ukrajincov, ktorých bežne nazýva *Malorusi* (pozri tu hneď vyššie citát: chválím Malorusy, že se k Welkorusťině pozdwihi). Aj na strane 233 Cestopisu J. Kollár píše: nebo to sluhování w cizině a opauštění vlastního národu mně se při Češích nikdy nelíbilo. „Ščoby lycha neznaty, treba na swoim polu da šče, swoim pluhom oraty (chcešli bdy neznati, třeba na swém poli, i to ještě vlastním pluhem orati),“ praví jedno výborné *rusinské* přísloví. J. Kollár cituje příslovie v spisovnej ukrajinčine.

⁵ Pozri aj *Cestopis*, s. 249.

⁶ V jednej zo svojich kázni hovorí J. Kollár o národe trocha obsažnejšie: Slowo n á r o d wyznamenává společenstwj takowých lidj, který swazkem gedné řeči, rowných mrawů a obyčegů spogeni gsau (N e d ě l n j swátečné i přježitostné Kážně a Řeči, od Jana Kollára, cjrkw e ewangelické Pessťansko = Budjnské sl. b. K. učené Společnosti Kralowské úda. W Pesssti, tiskem Trattnera a Karoliho. 1831, s. 499).

menává nikdy a nikde w našem národě řeč, gazyk, slowo; a Slawian, Slawjn, nemůže se nigakž bráti za lid g e d n o h o s l o v a. K tomu přistupuge i to, že se neystarodáwnějšj, nepochybně ze střew samého národu čerpaná, od všeobecného na gednotliwé osoby, města, hrady přenášená, gména slowanská, a to sice u všech kmenů a bratrů slowanských, wždycky na „slaw, slawa“ skončugj, nikdy na s l o w, s l o w a, k. p. Samoslaw, Rostislaw, Wladislaw, Boleslaw, Wěnceslaw, Slawomir, a ženská Předslawa, Budislaw, Krasislaw a t. d. Neskorší Kollárov příklon k výkladu názvu podľa mena bohyně *Sláva* ovplyvnil aj samu podobu názvu, keď sa J. Kollár priklonil k východiskovému základu *Slaw-* (ako sme videli, v 1. vydání Čítanky používa ešte pomenovanie so základom *Slov-*).⁷ Na str. 161-162 druhého vydania Čítanky (1844) píše: Gméno Slawjan odwozugj učenj od staré Bohyně S l á w a, ktera naši předkové ctili, a která se geště až posawád w některých národnjch zpěwjch zpomjná a oslawuge; gako též od s l a w n ý a s l o w ú t n ý, proto, že našj předkové slawnými skutky prosluli, a swým bogowánjm sláwu sobě způsobili; Slawák a Slowák, Slawjan a Slowan gest stegně, to prwnj však staršj. (O čemž čti knihu: Sláva Bohyně od Jana Kollára).⁸

Uvedenú Kollárovu predstavu o slovanskom národe a jeho kmeňovom členení možno doložiť mnohými citátmi z jeho diela. Uvedieme niekoľko príkladov z Cestopisu: Proto já od jakžiwa litowal sem toho, že **naš veliký národ**⁹ tak maličký podíl na moři a jeho dobrodiních má: (...) Téměř žádný národ w Europě od moře tak odřezan a odlaučen není jako náš. Čechowé, Poláci, Serbowé, Horwati, Slawonci ani jen v dotknutí a sausedstwí s mořem nejsau: co pak Rusowé, Dalmatinci a Bulharowé mají, to nestojí w poměru **k naší národní velikosti** a u přirovnávání **Sláwie** ku Anglii, Francii, Španii, Italii, Germanii sotwy toho jména zasluhuje. Neywětší nešťestí, které **naš národ** we starých časích potkalo, bylo jeho odstřihnutí od moře a kupectwí skrze Němce (s. 55) – Matěj Wlach byl snad první mezi učenými **našeho národu**, jenž se co Slawjan **k jinokmenným bratrům a Slawům** hlásil a w dopisowání s Poláky i s Čechy stál (s. 46) – Jak hrdě tlauklo w řadřích mojich srdce při té myšlence: to učinil Slawjan! synu **našeho národu** wzdává se tato pocta! O co by mohlo býti z takowého **národu**, kdyby byl swojim, nezczizeným, aneb aspoň wzděláwaným a podporowaným. (...) „Bože milý! proč se **můj tak starodáwný – tak veliký – téměř stomilionový – národ** takowýmto obrazy a akademiiemi nehonosí? – Proč se naši malíři po cizích školách taulati, a we službě cizích národůw pracowati musejí? (...) Zдали **národ náš** není o mnohá století starší, nežli wlaský? (...)“ Ledwa sem rozkrwawené srdce své ukojiti mohl, zbauřené a raněné zde tím stydným pomyšlením, že jsem i já synem tohoto kalužnatějícího **národu!** (s. 87) – Kézby jen Němci, myslel sem, tak rychlí a ochotní byli i w rozšiřowání dobrých vlastností **našeho národu**, jak rychlí a klopotní jsau k rozšiřowání zlých! Otázka jest: pijeli se více w Petrowě, w Rusích a we Slawjansku wůbec kořalky, čili we Mni-chowě, w Bawořích a wůbec w Německu piwa, šnapsu, a wšelikých líhůw? Nechci však tímto

⁷ V Cestopise uvádza J. Kollár na s. 183 dôvody, pre ktoré je správne aj zakončenie *-jan, -janka, -janský – Slavjan, Slavjanka, slawjanský*: Zde někteří z našich českých přátelůw učinili to poznamenání, proč se prey mluví Slawjané, proč ne Slawané Slawené, ať prey to první není národní. Ba neynárodnější, řekl sem já, wždyť i sami Čechowé říkají rozpiat, přepiatost; a osobní Burjan, Kucian; hrubian, bocian; a jako se říká Ros Rosian Rosianka, Serb, Serbian Serbianka, Weljan Weljanka, tak i Slaw Slawjan Slawjanka, ať o křestian měšťian aneb staženě křest'an měšť'an a jiných sem patřících mlčím.

⁸ Pozri *Sláva* na str. 134, kde J. Kollár (v polemike s P. J. Šafárikom) o. i. píše: Widěli sme tedy už, že Sláva byla bohyně našeho národu; widěli sme, že odtud půwod wzalo gméno Slawůw Slawianůw, gako ctitelůw této bohyně Sláwy (s. 80); grunt a základ všech variacij našeho národnjho gména gest: *Sláva* bohyně, *Slaw* ctitel Sláwy, *Slawa* ctitelkyně Sláwy, *Slawowé* ctitelé Sláwy, *Slaw'* mjesto, wes, okolj, kragina buď bohyni Slawě, buď muži Slawowi, buď národu Slawům přináležejcí (s. 134).

⁹ Všade naše zvýraznenie tučnou kurzívou.

wymlauwati a zakrýwati tento owšem ohawný a panující obyčej *lidu*¹⁰ *slawjanského* (s. 245) – já nejsem nepřítelem Němcův, ale jen nepřítelem německého nepřátelství ke Slawjanům, jejich národní nenávisti k našim předkům, těch křivd a dílem ukrutností, které na Wendech spáchali, a obzvláště němčení *našeho lidu a národu* (s. 225) – Nemůžeme pochopiti jako někteří Maďaři toto naše v Záhřebě pobytí na zlaú stránku vykládati a jemu Bůh wi jakowé protimaďarské zámysly podstrkowati mohli, anť zde o Maďařích a maďarčině sotwy slovo mluweno. *Swůj pak národ nawštvíti a o swém národu mluwiti*¹¹ tuším není hřích. (s. 33-34; poznámka) – Byliť to dwa důstojníci rakauského wojska, jeden Němec Wídenčan, a druhý Slawo-Dalmat, totiž pán Spiridon Dimitrowić z Kotaru; třetí pak pán Anton Kaznačić z Dubrowníku právník a spisowatel (...). S těmito dwěma *saunárodníky* trávili sme potom w libé *wzájemnosti slawjanské* wšecky wečery (s. 115) – Po těchto denních tulačkách wstaupiwše pod wečer do lodice plawili sme se s nedočkawostí přes Sáwu do Krajinska, tak že téhož dne *tři krajiny slawské, Horwatsko, Štyrsko a Krajinsko* nawštwil sem (s. 26) – *Pozn.* Bergler, Fern, Kohl, Meyer, Reiner, Renz, Wolf a mnozí jiní umělci, ačkoli w Čechách žili poněwadž však ani osobně *k našemu národu* se nehlásili, ani předmětůw ze *slawonárodních* dějin nemalowali, zde wynechání jsau (s. 358-359) – Mezi pocestnými zde na palubě poznal sem i mnoho kupcůw Bulharských a Dalmatin-ských, (...). Mnohoť mi wyprawowali *o jejich kmenu slawjanském*, o obyčejích, o powěrách, o dobrých i zlých vlastnostech jejich krajanůw, a to s otewřenau důwěrností zpozorowawše že i já Slawjan sem a srdečný podíl beru na wšem co se *našeho národu* týká (s. 55-56) – Žádného národu europejského šlechta tak pokažena a odcizena není, jako *našeho*; *w jednom kmenu* se nám potatařila, w druhém poturčila, w třetím pomaďarčila, we čtvrtém poněmčila, w pátém po-frančila aneb poangličila. – Kdy pak to lépe bude *we Sláwi?* (s. 128) – Zpíwáno zde Zpěwanky téměř *wšech kmenůw a nářečí slawjanských* (s. 148) – O u t k y n, Mikuláš, ředitel rytecké školy w akademii Petrohradské a sice prwní *slawjanského národu*, anť před ním cizozemci ředitelé býwali (s. 338).¹²

Ján Kollár tu uplatňuje predstavu, že slovanský národ sa skladá z jednotlivých kmeňov:¹³ Poslední chrám a ústav *našeho národu* se týkající v Římě jest kostel a hospoda swatého Stanislava *kmene polského*, založený r. 1575 od kardinála Stanislava Hozyusa. Za papeže Piusa VI. prodali Francouzi ústav tento za 17000 scudůw římských, po mnohém však pravotění opět Polá-

¹⁰ Lid je v Kollárovom ponímaní súčasťou národa, tvorí jeho pospolitú, v tých časoch dedinskú roľnícku zložku. Pozri aj takýto záznam v Cestopise: We krajích mišene Němci a Slawy obýwaných, jakž sme do chotáru wstaučili, již obyčejně z twárnosti pole a rolí předkem sme uhodli, *kerého národu lid* tam bydlí (s. 22) – celé pak zástupy historikůw a swědkůw odsuzowati a zatracowati (...), swědkůw gegichž psánj a wyprawowánj prawdiwost až po dnes sám *lid našeho národu* žiwým příkladem a mluwenjm potwzruge (...): to se aspoň s mogjm historickým swědomjm a člověčenským citem naskrze nesnášj (*Sláwa*, s. 139).

¹¹ J. Kollár sa hlási k Chorvátom ako k svojmu, t. j. slovanskému národu.

¹² Pozri v Cestopise aj na stranách: VIII, 15, 57, 60, 67, 69, 78, 102, 116, 182, 231 ...

¹³ Popri pomenovaní *národ*, *slawjanský národ*, *slawský národ* používa J. Kollár občas aj označenie *wšenárod*, ktorým sa má lepšie vyjadriť vnútorná zložitost', štruktúrovanost' tohto nadradeného pojmu. Platí to aj o označení *wšeslawský* a *wšemati*: Blažené hodiny přežil sem w obcowě a w rozmluwách s tauto slawoillyrskau Safo; wzdělanějši, důwtipnějši a při tom wraucnějši milownice *našeho wšenárodu* sem ještě nepoznal nad ní (*Cestopis*, s. 50). A však negen Ethnographia, negen Mluwnice a Slownjky, nýbrž i slawská Mythologia wěc nám obgasnj, djlem sama w sobě w lůnu našeho *wšednárodu*, djlem srownáwanj gj s ginými přjbužných národůw mythologiami, gmenowitě s indickau (*Sláwa*, s. 118). Nad tiskárnau [v Záhřebi] jest čitalnice, přeutešený ustaw: (...) Takowě množstwí slawjanských Nowin pohromadě sotwy se kde ještě na swětě nalezá. (...) Maďarské Nowiny tu místo mají mezi *našinskými*, w maďarských čitownách ale nikde nespatrił sem *naše Nowiny*: kteráž slawjanská snášeliwost a wšestranost mne nemálo těšila. (...) Dohled a pořádek drží zde p. Babukič, muž wýborně učený a dobrý jako léto. Takowým čistým *wšeslawským* žiwotem nikde sem nebył proniknut jako zde (*Cestopis*, s. 29-30). Tu nikdo nepomůže než *Wšemati Sláwa* (*Cestopis*, s. 57).

kúm navrácen byl (Památi, s. 67)¹⁴ – Zdá se, ba ani pochybowati o tom nelze, že některý *slawštj kmenowé, zvláště Čechowé*, užívánj zvučky *r* a *l* bez samohlásky od Gothů a giných sewer-ných Germánů přigali (Wýklad, s. 389) – *Homer* a geho básnická řeč gest, gak známo, výbor ze všech nářečj řeckých, jonického, dorického, aeolického, attického. To gisté twerdj i o nynějšj němčině *Bödicker* we swé *německé Mluwnici* §. 76. „Die Hochdeutsche Sprache ist keine Mundart eines einzigen Volkes der Deutschen, sondern *aus allen* durch den Fleiss der Gelehrten zu solcher Zierde erwachsen und in ganz Deutschland üblich.“ Proč by sme i my těchto nenásledowali a aspoň libozwučnějšj slova neb formy od giných *slawských kmenů* a bratrů nepůgčowali? Wýmjnka a cesta k zamilowánj libozwučnosti pro českoslowenské spisowatele gest *obeznánj se s ginými slawenskými nářečjmi* (Wýklad, s. 392–393) – Maďari obzvláště tyto tři stegnogmenné *kmeny Slowákůw, Slawoncůw a Slowencůw čili Windůw*¹⁵ gednjm a týmž gménem Tot, Tot-ság, Tot-ország nazjwagj (*Sláwa*, s. 132).¹⁶ Nižšou zložkou kmeňa by bola *haluz* alebo *ratolest*: Jako wúkol Rjegy a na sausedních ostrowích w zálíwu morliackém a we kraji istrianském bujný žiwot slawský wěje a pautníkowi radost národní působí: tak naproti tomu na sewerné straně ku Krajinsku, zvláště na cestě do Terstu, spatřuje oko jednu uschlau *haluz slawjanského kmene*, nad kteraú lidomil hluboce zalkati musí, a toť jsau tak řečení *Čičové*, aneb *Ťiřové*, jejich kraj *čičevské pole* (*Cestopis*, s. 46) – Gméno, ku kterému se *celý národ* od gakžiwa přiznává, které *wšickni geho kmenowé* gako rodnj čili genericum na sobě nosej, negen Slowenci, Slowinci, Slowáci (...); které se we prastarých národnjch pjsnjch *rozličných kmenůw* co modla a bohyně opěwá: takowé gméno giž tjm samým musj býti staršj, nežli wšecká ostatnj specialná gména, staršj a prwnějšj nežli Serb, Čech, Polák, Chorwat, ono musj býti kořen *wšech slawských kmenůw a ratolestj*, a kde se historie *našeho národu* začjná, tam toto gméno už hluboce w dáwných stoletjch zakořeněné nalezáme (*Sláwa*, s. 97).¹⁷

¹⁴ Toto chápanie kmeňovitosti slovanského národa a jeho spoločného jazyka (reči) rozdeleného do nárečí (variantov) sa odráža v mnohých ďalších Kollárových formuláciách, ako napríklad: Gak *Slawowé, gmenowitě Slowáci*, snášeliw jsau co do řeči giných sausednjch národů, důkazem toho buďte *Handerburci* (Wýklad, s. 446), *Slawowé* od gakžiwa bjlau barwu oblihowali a gi sobě obzvláště wážili, odtud *Serbům* podnes co krásné neb weliké gest *bjlým sluge* (Wýklad, s. 485), geho [A. Pronaiho] bibliotheka obsahuge znamenitau zbírku *slawských zvláště ruských knih* (Wýklad, s. 349), *Slawská, obzvláště česká řeč* tak gest šťastná, že se we všech poetických formách (...) swobodně hýbati může (Wýklad, s. 6), Co se dotýče *přjzwuku*, skladatel těchto básnj pilnějšjím wyšetřowánj wěci a srownáwánj českoslowenského nářečj s ginými to nalezol, že negen *Čechům, Slowákům*, ale i *Lužičanům* gak hornjm tak dolnjm, anoběž i *Windům* we Strysku, a geště snad i giným *Slawům*, kladenj přjzwuku *na perwau každého slowa syllabu vlastnj gest* (Wýklad, s. 7).

¹⁵ Ich sídla J. Kollár spresňuje takto: Neboť nebylo ani nenj národu, kterýby se *Slowany* byl gmenowal, Slowinci gsau w skutku w Dalmácii, Slowenci gsau w skutku w Korytanech, Slowáci gsau w skutku w Tatrách, Slawonci gsau w skutku we Slawonsku; (...) o ostatnjch *kmenech slawských* známe že se djlem Slawene, Slawini, djlem Slowini Sloweni, *s to-tožným* však wyznamenánj, nazjwali (*Sláwa*, s. 129). Ako vidieť, J. Kollár (tu aj inde) odlišuje Slovincov (obyvateľov Dalmácie) od Slowencov, t. j. dnešných Slovincov (v slovenčine tak označovaných) – obyvateľov Korutánska, Kránska aj Štajerska, ktorých J. Kollár nazýva aj *Vindi*, zriedkavejšie aj *Slavenci* (*Sláwa*, s. 87) alebo *Krajinci*. Pozri napríklad takéto Kollárove zápisy: Wšickni téměř illyřštj spisowatelé gmenugj swůg zazyk *slowinský*; (...) Stryčané a Korutané nazjwagj se *Slowenci* (*Sláwa*, s. 111) – Žena našeho národu sluge u Windůw tak gako u Tatrancůw *Slowenka* a zazyk u obau *slowinský*: odkudž následuge že tedy i u Slowákůw oboge ten gistý smysl mjtj musj, který i u Kragincůw. Rozličnosť koncowek *ák, enec, an, ěnin* ukazuje, že půwodně před rozštěpenjím národu a rozchodem kmenůw znělo naše národnj gméno *Slaw* a s pozdějšjím přezwukowánj *Slow* (*Sláwa*, s. 113).

¹⁶ Pozri vo Wýklade aj na str. 391, 484. Na strane 257 Wýkladu uvádza J. Kollár svoj preklad z diela *Eine Stimme aus Ungarn von Paulus Szenicensis* 1832. Hamburg S. 48. 73.: Wšecko co u Tater bydlj, mluwj řeč slowenskau, ba i na rowinách a we wnřternostech mé wlasti, gsau celé obce a cirkwe *slowenského kmene* slowenskau řeč mluwjcj.

¹⁷ Na strane 264 svojho Wýkladu cituje J. Kollár *Perwotiny pěk. um. List. 22. str. 83: Kmen slowanského národu* ohledem zazyka rozcházj se we dvě *haluzi*, gednu polednowýchodnj, druhau půlnočnozápadnj. Ku perwé náležegj gako wětwe Rusowé a Rusnáci, Serbowé, Slowenci. Ke druhé Čechowé, Poláci a Serbowé. Pod Wjdnj na panonském Dunagi mezi Prešpurkem a Komárnem tyto dvě *haluze* skerze Slowáky a Sloweny sobě zemopisně i nářečně rukau podáwagj. Toto ga-

Slovo *národ* však J. Kollár občas použije aj namiesto slova *kmeň*, t. j. vo význame nižšej zložky, súčasti národa: Knihowna Mnichowska, jako wůbec znamenitá, tak obzwłáště pro Slawistu na neywyż zaniłowá jest, jmenowitě pro dwa drahocenné poklady *Rukopis Frisinský* a *Zlomek zeměpisný* popis *slawjanských národůw* obsahující asi z 9 století (*Cestopis*, s. 226).

Tak potom zložkami slovanského národa (všenároda) môžu byť opäť národy. Napríklad vo Výklade J. Kollár píše: V. 10. „Koiš“ *Jan* z Oraw. stol. z Trstené, accessista u sl. mjestoderž. Raddy: k horliwému milowánj *slowenského národu a gazyka* přiweden nemaudrým weřegným haněnjm a potupowánjm *tohoto národu* we škole od jednoho Maďara a professora Děgin při kr. pešťanské uniwersitě; „Ferjenčjk“ *Samuel*, nar. 1793, we Zwoleně; nynj kazatel w Gelšawě, wýborný, i přirozenjm i uměnjm uzpůsobený zpěwák a hudebnjk na kytáře, který skladateli těch-to básnj negednu hodinu w Jeně, kde spolu bydleli, osladil; s Göthem, právě tehďáz *národní slowenské zpěwy* hledagjcjm a překládagjcjm, ho obeznámil (s. 351). A v *Cestopise* čítame: At' nic o tom nedím, že Waše Welkomožnost [gróf K. Zay] těžce *slowenský náš národ* urazila, dílem w Řeči swé při wywolení a auwodu, dílem w maďarských Nowinách, dílem pronásledowáním *slowenských* austawůw a učitelůw na ewanjelických školách, a obzwłáště nechwalným sočením a brojením proti stolici Břetislawské (s. VI) – I zde i před tím již w Záhřebě wšickni zdejší vlastenci mne téměř omráčili a ohlušili otázkami: „proč se slowenská šlechta *od swého národu a swé řeči* vzdaluje a k jiným připojuje? proč ona neyusilněji na zmaďaření Slowákůw pracuje? Proč Slowáci takowá bezpráví snášejí, proč u trůnu pomoci nehledají? (...)“ Milí pánowé, řeknu, tohot' jsau mnohé a rozličné přičiny (...). – *Náš lid*¹⁸ je welmi chudý a znuzilý, a bez peněz nikdo kněz. Ostatně se Slowáci dosti hýbají, a hlasůw swých kde možno pozdwihiují (s. 34) – To hluboké pohřžení ba zatopení *národu českého* w moři muziky, které jiní tak wychwalují, já nechválím. (...) Já se obávám, aby Čechowé swé vlastenectwí a swau *národnost* naposledy sami, w neywestnější smyslu toho slova, neprohráli a nepromuzikowali¹⁹ (s. 233-234) – Syn hraběte Františka z Attemsůw, we Slowenském Hradci²⁰ bydlicího, šel s kočárem na projížďku: jemu w austrety přicházelo tau cestau několik mladých Horwatůw do tamnějších lázní; a že tito, jakožto s plnějším wozem z cesty wystaupiti nechtěli, mladý hrabě jim „Kroatisches Sauvolk“ nawykřikowal. Tito s pokojem odešli. W kafirně však, kam za krátký čas i mladý hrabě přišel, Horwati obrátice se k němu žádali, aby odprosil tu urážkau, kterau jim a *jejich národu* učinil (26) – Oni mne zawedli k jeho Excellenci Wasilowi Kralewicowi, biskupowi řecké nesjednocené církwe. (...) Řeč serbská sypala se co přiwal z ust jeho; *lid dalmatský* welikau láskau k němu lne (s. 115-116).²¹

zyků rozehránj a ta okolnost, že právě tyto dvě *wětwě* gedinké gménem *celému kmenu* obecným (Slowák a Slowenec gen wýchodkem se děl) se spokogily, an zatjm mladšj *wětwě* zwłáštnj sobě gména Čechů, Lechů, Horwatů, Serbů, Rusů osobili, přjzjniwu gsau náramně onomu starému domněnj, dle kterého *panonický Dunag* za perwotné Slowanů sjdlo se wydává.

¹⁸ Pozri tu poznámku 10.

¹⁹ V danom kontexte je zaujímavé aj takéto vyjadrenie J. Kollára v *Cestopise* na str. 6-7: Tato radost, kterau mi nawštíwení Důst. p. Bogdana způsobilu, kalena byla w samém wráčení se do hostince nepřijemným uražením mého *národního* citu. Potkal nás totiž na cestě jeden Čech čili Morawan z Holumuce p. Š-I, znamenitý hudebník, mladý muž, od několika let ředitel kůru we Wesprýmě: my Čecha česky oslowiwiše dostali sme odpověď německau, že ale my na swém stáli sme, i on později materským hlaholem k nám se ozwal. Nerozumný stud, stydětí se za *wlastní národ a gazyk* w cizí zemi! Čas gest, aby sme podobným bludům wíce oblázniti se nedadauce, wšudy i w cizině wěrně k *národu swému* stáli. Z kontextu citovaného Kollárovo vyjadrenia aj z iných ním samým často viackrát formulovaných postojov (pozri tu aj ďalšie výklady a citované doklady) vyplýva, že ten pán z Olomouca urazil Kollárovo (vše)slovanské národné cítěnie tým, že sa hanbil za svoj *český* (a tým zároveň aj slovanský) *národ a jazyk*.

²⁰ Tu sa prid. meno *slovenský* v názve dnešného Gratzu v rakúskom Štajersku (pozri na str. 304 *Cestopisu*: narozen we Hradci Štyrském) používa vo význame „slovinský“; J. Kollár, prirodzene, vedel, že prid. meno *slovenski* sa v slovinčine používa v tomto význame. Pozri tu ďalej citát z Výkladu: O windickém čili slowenském [nářečj].

²¹ Pozri ešte vo Výklade str. 402 a v *Cestopise* str. 246-247, 249.

Výsostným Kollárovým úsilím je neustále podčiarkovanie vyššej jednoty celého slovanstva, ktorú všetky nižšie zložky, súčasť, majú mať ustavične na pamäti, utužovať ju v žičlivých partnerských vzťahoch a v čo najužšej spolupráci. Toto úsilie J. Kollár často manifestuje aj v názvoch príslušníkov jednotlivých slovanských národov, keď k nim pridáva prídavné meno *slavjanský*, alebo do nich vkladá zložku *Slavo-* ako výraz slovanskej spolupatričnosti a jednoty. Uvedieme niekoľko príkladov: on [autor nemeckej knihy z roku 1842] ponuká Prusům a Sasům **slawjanské Serby** v Lužiciach čo košíst a odmenu za to, aby se se západními Slawjany proti východním Slawjanům vojensky spojili²² (*Cestopis*, s. 210) – Alexandrow, **Slaworus**, historický malíř našeho století (*Cestopis*, s. 293)²³ – My z naší stránky a s námi nepochybně všickni upřímní synové Slávy veřejně a slavně se prosvědčujeme a protestujeme jak proti této radě onoho nejmenovaného **Slawočecha**, tak i proti následování jí od Němcův! (*Cestopis*, s. 210)²⁴ – Pleš, *Jan Arnošt Constantin*, naroz. 1752. w Míšni: potomek **Slawosorbůw**²⁵ (*Cestopis*, s. 322) – Radalja, *Frant.*, **Slawodalmat** w Dubrowníku, mnich řádu Františkanského, žil za času papeže Sixta V. (*Cestopis*, s. 345)²⁶ – Nedlauho potom četli sme však w Nowinách tu příjemnau zpráwu, že p. Josef Lalić, též **Slawo-Illyr**, učitel a notář w městěčku Wrbowsko w Horwatech, muže tohoto šťastně vyhojil (*Cestopis*, s. 182).²⁷ Je prirodzené, že J. Kollár bežne používa aj odvodené zložené prídavné mená, ako napríklad: Co dějepisci o **slaworuském** básníři Deržawinowi píší (*Cestopis*, s. 99)²⁸ – Tato okoličnost vysvětlila mi původ a příčinu onoho **slawopolského** přísloví: „Polski most, niemiecki post, włoskie naboženstwo – to wszystko blaženstwo“ (*Cestopis*, s. 73)²⁹ – Obraz tento nejen z církevního ale i z národního ohledu mne zanimal pro Jindřicha

²² J. Kollár často pripája k všeobecnému, spoločnému názvu Slovanov (*Slawjané*, *Sláwi* ...) bližšie určujúci atribút, prídavné meno utvorené od názvu jednotlivého slovanského národa (kmeňa): Tak píše spisovateľ knihy: „Slawen, Russen, Germanen, Leipzig 1842“ o **Lužických Slawjanech** na str. 7. a 213 (s. 209) – Obličje a nosiwa slawjanská rozličných, zvláště **illyrských Sláwůw** (s. 360).

²³ Pozri v *Cestopise* aj na stranách: 295, 297-299, 302-305, 307, 309, 311, 313, 315, 316, 318, 320, 322, 324, 335, 337, 338, 342, 345, 347, 348; pomenovanie **Rus** pozri tam na stranách: 30, 55, 101, 197, 295, 296, 304, 325, 329, 331, 339, 340, 346, 348, 349, 351, 352, 362.

²⁴ Pozri v *Cestopise* aj na stranách: 131, 164, 293; pomenovanie **Čech** pozri tam napríklad na stranách: 36, 46, 53, 55, 112, 113, 163, 164, 168, 169, 173, 174, 179, 180, 184, 194-196, 207, 233, 293-310, 312, 313, 315-318, 320-349, 351, 353, 361, **Česka** na str. 294, 307, 354.

²⁵ Pomenovanie **Serb** pozri v *Cestopise* na stranách: 52, 55, 61, 85, 202, 295, 299, 302, 305, 307, 316, 317, 319, 320, 326, 328, 330, 345, 355-357, **Serbkyňě** na str. 303, 357, **Sorb** na str. 143, 306, 313, 314.

²⁶ Pozri v *Cestopise* aj na stranách: 115, 116, 297, 298, 302, 306, 314, 324, 325, 328, 345, 348, 355, **Slavo-Dalmatinka** na str. 99: [Titian] šel (...) na procházku k moři na nábreží Slawjanův: a ai zde uzřel rybářku **Slawo-Dalmatinku** tak zdravě a pevně, krásně a wznešeně postawy těla, že ji i hned do své dílnice pojal (...); jest to prawá **Slawjanka**.“ Pozri tu aj vo vyššie citovanom texte zo strany 55 *Cestopisu*: Rusowé, **Dalmatinci** a Bulharowé.

²⁷ Na strane 117 svojho *Cestopisu* cituje J. Kollár list, ktorý mu v roku 1841 poslal z Padovy básnik Orsat Počić. Záver listu znie: „Vaš podnižení sluga Orsat Počić, **Ilirio-Slawjan** iz Dubrovnika.“ Pomenovanie **Illyr** nájdeme napríklad v *Cestopise* na stranách: 45, 52, 61, 197, 210, 293 (Illyr z Rjeki; Illyr, učitel kreslení w Zomboře w Uhrách), 316 (Illyr, učitel kreslení w Karlowci w Horwatsku), 329, 346, **Ilirka** na str. 51 (Když my takto rozmlauwáme, přikwitne z wedlejšího přibytku asi dwauroční utěšené děwče, které matka na loktě wzawši, řekla: Olga, moje drago djetě, šta si ty? jesili Talianka? „Ni sam.“ Němkyňa? „Ni sam.“ Dakle šta jesi? „Ja sam **Ilirka**!“ Tuto odpověď dalo toto newiňátko s jakausi dětinskau hrdoostí).

²⁸ Pozri v *Cestopise* aj na stranách: 233, 302, 344, 349, 351. J. Kollár, prirodzene, používa aj príd. meno **ruský** (pozri v *Cestopise* napr. na stranách 349, 351, 352, 357).

²⁹ Pomenovanie **Polák** pozri napríklad v *Cestopise* na stranách: 46, 55, 101, 192, 196, 207, 219, 296, 299, 302, 306, 308-310, 315, 316, 318, 319, 321-328, 333, 336, 338-340, 342, 344, 351, 361, **Polka** na str. 298, 322, 329. Tam nájdeme aj pomenovanie **Moravan** (s. 36, 180, 195, 298, 299, 302, 306, 312, 319, 323-325, 332, 334, 336, 337, 345), **Moravanka** (s. 306), **Slezák** (s. 180, 195, 307, 319, 325, 347), **Slezanka** (s. 343), **Krajinec** (= Slovinec; s. 41, 50, 61, 304 [Janek, *Frant. Křištof*, Krajinec, narozen we Hradci Štyrském r. 1703], 340), **Slavenec** (= Slovinec; s. 22: Slavenec štyrský; 28: To vše jedno u nás, odpověďel on, učení lidé mluví **Slowenec**, my sprostí i **Slawenec** i **Slowenec**. Nu, ptám se dále, a proč wy **Slawenci** a Horwati role své tak na záhoň a rumy [wendische Beete] rozoráváte?), **Korutané** (s. 61), **Slavonci** (s. 55, 61), **Lužičané** (s. 195, 205, 206, 210).

ze Starosídla *slawosorbského* rytíře z Mišně (*Cestopis*, s. 75)³⁰ – Jeli to náhoda či boží prst? myslel sem, že tito nešťastní wadičowé práwě zde we *Slawočeském* chrámě ležejí? (*Cestopis*, s. 94)³¹ – w městě *slawodalmatském* Zadře³² (*Cestopis*, s. 77) – anť pro mne Záhřeb, literatura a národnost *slawoillyrská* důležitější byly, nežli swatba (*Cestopis*, s. 25)³³ – 836 Dože Benátský Petr Tradoniko obnovil smluvu se županem Slawo-Narečanským *Držicem* čili *Dražkem*; též i s knížetem *Slawo-Horwatským* *Mojslawem* (*Cestopis*, s. 61)³⁴ – Odkud se wyswětliti dá i ona silná ustawičná náchylnost slawjanských knížat, k. p. *slawobulharského* Borisa, (...) ku Carihradu, k řeckému obřadu a k tomuto chrámu Žofie (*Cestopis*, s. 288).

V duchu svojej koncepcie slovanskej etnickej jednoty si J. Kollár predstavuje aj slovanskú jazykovú jednotu. Hoci si dobre uvedomuje a v zhode s realitou konštatuje, že slovanský jazyk (slovanská reč) sa skladá z mnohých nárečí,³⁵ vynakladá všetko svoje úsilie na to, aby slovanský národ používal čo najmenej spisovných jazykov, t. j. aby sa podľa jeho predstavy čo najviac zjednocoval, nerozdroboval sa, lebo len zjednotenou silou sa môžu najmä malé slovanské kmene ubrániť odnárodnovacím tlakom a hrozbám.

Podľa Kollárovej predstavy príslušníci slovanského národa (Slavi, Slávi, Slávové, Slavjané³⁶) používajú slovanský jazyk, slovanskú reč, slovančinu:³⁷ *Slawská, obzwláště česká řeč* tak gest šťastná, že se we všech poetických formách, starých i nových, klasických i romantických swobodně hýbati může: (...) *Slawská řeč* přewyšuge mnohé europejské gak bohactwjm tak i rozmanitostj rýmů (*Wýklad*, s. 6) – Ke smjchu gest, gak bludně *Adelung* tato slowa odwodj, aby se *Slawenčině* wyhnul! (*Wýklad*, s. 220) – zdá se že se Čechowé při wzdělawánj swě řeči

³⁰ Pozri v Cestopise aj na stranách 75–76, 155, 320. Ako synonymum zloženého prídavného mena *slawosorbský* používa J. Kollár aj označenie *slawowendický* (pozri *Cestopis*, s. 143). Prídavné meno *wendický* používa J. Kollár aj vo význame „slovinský.“ Jedným z pomenovaní Slovincov je aj u J. Kollára pomenovanie *Vindi* alebo *Vendi*: negen Čechům, Slowákům, ale i Lužičanům gak hornjm tak dolnjm, anoberž i *Windům we Styrsku*, a geště snad i giným *Slawům*, kladenj přjzwuku na *perwau každého slowa syllabu vlastnj gest* (*Wýklad*, s. 7; pozri v Cestopise na str. 22: jeden sedlák, *Slawenec Štyrský* a na str. 25: ještě před rokem náboženstwí se mládeži *we slawenské čili windické řeči* předkládalo). J. Kollár, používa, pravdaže, aj príd. meno *serbský*, ktoré sa vzťahuje aj na južnoslovanských Srbov (pozri *Cestopis*, s. 50, 52 i *Wýklad*, s. 351).

³¹ Na strane 317 Cestopisu J. Kollár píše: Mutina, Tomáš, Čech, z Mutiny rozený, neystarší olejní wýtečný malíř *český*. (...) známá staročeská rodina *Mutina*, wes *Mutina* (...) a sami obrazowé w Čechách nalezení, jsau dostatečnými důwody toho, že patří *našemu slawočeskému národu*. Tvar zámena *náš* ukazuje, že sa J. Kollár hlási k českému národu, tak, ako sa ako Slovan môže hlásiť ku ktorémukoľvek kmeňu slovanského národa. Pozri tu aj poznámku č. 11.

³² Porovnaj zápis v Cestopise na str. 115: a druhý *Slawo-Dalmat*, totiž pán Spiridon Dimitrowić z *Kotaru*.

³³ Pozri v Cestopise aj na stranách 29, 38, 50, 90, 148. J. Kollár, pravdaže, používa aj príd. meno *illyrský* (pozri napr. na str. 122, 180 Cestopisu).

³⁴ J. Kollár inak bežne používa pomenovanie *Horvat* i odvodené prídavné meno *horvatský*. Pozri napr. v Cestopise na stranách 19, 20, 23, 26, 35, 36, 39, 46, 48, 51, 55, 61, 101.

³⁵ V dnešnej slavistike sa, pravdaže, Kollárove nárečia pokladajú za samostatné jazyky, z ktorých každý pozostáva z príslušného komplexu vlastných nárečí. Osobitou formou každého národného jazyka je spisovný jazyk.

³⁶ Pozri v Cestopise napr. strany 21, 35, 37, 38, 46, 50, 52–55, 58, 57–61, 67, 79, 84, 87, 90, 102, 111, 116. Prechýlená ženská podoba je *Slavjanka*, *Slawenka*: „a ai zde uzřel rybářku Slawo-Dalmatinku tak zdravě a pewně, krásné a wznešené postawy těla, že ji i hned do swě dílnice pojál (...) jest to prawá *Slawjanka*“ (*Cestopis* s. 99; pozri tu aj pozn. 22). Toto milowánj bělosti zgewuge se geště i u zněmčených už *Slawenek* (*Wýklad*, s. 485). Poněwadž pak *Slawenky*, w sewerných krazech a w horách Tatrách bydljcej, wětšjm djlem tak řečené *Blondiny* s rusými wlasý a bělawau hlawau byly, a hlawu *bjlými rauchami* odjwaly, odtud sluly *Bělohlawy* (*Wýklad*, s. 484) – zdrobnené (juniorské) pomenovanie *Slawjaneček*, *Slawjanečka*: Ona radí, aby se ne jen Slawjanům, ale již *Slawjanečkům* a *Slawjanečkám* s mlékem materským láska k národu a k řeči do srdce wlávala (*Cestopis*, s. 51).

³⁷ V tejto súvislosti je príznačná kladná odpoveď J. Kollára na otázku nemeckého komorníka vo veľkovejvodskej rezidencii vo Weimare, či sa aj v Uhorsku po rusky hovorí a píše („Taktěž se i v Uhřich rusky píše a mluví?“): „I arci pane,“ odpovím já – „my jsme Slováci, a všickni Slavjané snadno sobě rozuměti mohou“ (*Paměti*, s. 263).

wjce germanským akustickým zákonom řdili, nežli duchem samé **slawenčiny** (*Wýklad*, s. 390) – Z onoho výrazu, že Štěpán zde *latinského opata* uwedl, patrně že **slawenský jazyk**³⁸ a obřad od Methoda až po tu dobu ku Štěpánowi zde trwal a teprw nyní odstraněn byl. Jak **slawenčina** tohoto času w Panonii a w Uhrách rozšířena a oblíbená byla, widěti již z toho welikého počtu **slawských jmen**, která wůkol Štěpána a w celé jeho rodině nalézáme. (...) Že však ale předce Wojík-Štěpán místo **slawenčiny** latinu w Salawáře uwedl: snadno pochopíme, powážimeli to, že *Wojtěcha* (latině příznivého) za učitele a rádce měl (*Cestopis*, s. 16-17) – Ostatně musím wyznati, že se mi serbsko-illyrské zpotwořování prawé staré **slawenčiny**, k. p. *mua* místo *mucha*, *uvo* místo *ucho*, (...) naskrze nelíbí (*Cestopis*, s. 123) – W Rjece musí již **slawenčina** zápas westi se sokyni swau wlaštinau; wesnice okolní jsau sice wšecky slawoillyrské i w Rjece obecni lid a někteří horliwější wlastenci mluvějí naši řeč: (...) Proč pak není zde **slawská řeč** uwedena? ptal sem se (*Cestopis*, s. 38-39) – Já zde do této, jako i jinde do podobných knih, napsal sem se w **naší slawjanské řeči**, nehledě na to, že první sem byl, který to učinil (*Cestopis*, s. 139).³⁹

Tento jazyk slovanského národa sa w Kollárovom chápaní skladá z nižších zložiek, zo slovanských nárečí, tak ako sa slovanský národ skladá z nižších zložiek – jednotlivých slovanských kmeňov, ako sme na to vyššie už boli poukázali. Tak napríklad vo Wýklade J. Kollár píše: Šlepěge *Doda* nalezagj se, s rozličným **dle nářečj wyslowowanjm** téměř u všech **slawských kmenů** (s. 380) – wzájemné rozesjlánj literijnich plodů na wše strany **slawských nářečj** (s. 350) a v *Cestopise* můžeme čítat: Nad tiskárnau jest čítalnice, přeutešený ustaw: wůkol při stěnách knihowny, kde knihy **wšech slawjanských nářečí**, zwlastě Mluwnice, Slowníky a Dějepisy (s. 29) – Podiwuhodná jest schopnost Rusůw w učení se **řečem** a zwlastě **nářečím slawjanským** (s. 30) – p. Jan Vesel, komorní Rada, rodilý Krajinec, výborně zběhlý w dějinách a w **nářečích slawjanských** (s. 50) – I na wzdělanost a literaturu slawjanskau Benátky nemaly wplyw měli, anť w jejich městě wčasně knihy, téměř **we všech nářečích slawjanských**, tištěny byly (s. 69) – **Řeč slawjanskau w rozličných nářečích** sice tu i tam [v Benátkach] slyšeti, ale jen jakoby kradmo, bez národní powědomosti a hrdosti (s. 111) – Zpíwáno zde Zpěwanky téměř **wšech kmenůw a nářečí slawjanských**, neyprwě česká (...), zatím následowala slowenská (...), na to polská (...), pak ruská (...), konečně illyrská (s. 148) – Proto spojili se s pánem Schmellerem ke společnému učení se **češtině a pak i jiným nářečím slawjanským** (s. 224) – Pán Schmeller, co horliwý philolog, tisícere otázky mi předkládal **o slawjanské řeči a jejich nářečích** (s. 225).⁴⁰

Ani tu (pri jazyku) sa J. Kollár nepridrža dôsledne svojej schémy, podľa ktorej slovanský národ používa spoločný jazyk alebo reč a slovanské kmene (kmene slovanského národa) po-

³⁸ Prídavné meno *slawenský* používa J. Kollár aj vo význame „slovinský“, „vztahující sa na Slovincov alebo na územie obývané Slovincami“ (je utvorené od základu pomenovania *Slavenec* „Slovinec“): Dne 11. Září ráno učinili sme z Horwat wýběh přes řeku Sotlu do Štyrska. Městečko Brešče (čili Brežce? něm. Rain Rann) asi s 1000 **němekkoslawenskými** obyvateli leží w pěkném okolí nad Sáwau. (...) Zde bydlí p. Vincenc Doležálek: moji druhowé jeli za ním do **slawenské** Bystrice pro mladuchu, kde i sobáš a swatba se držely; (...) Při nawštíwení chrámu a školy na otázku: w jakowé řeči se zde mládež wynaučuje? řekl Dozorce, neznaw kdo jsem já, s onau Němcům obyčejnau sobělibau maudrostí a národní chlaubau: „že ještě před rokem náboženstwí se mládeži **we slawenské čili windické řeči** předkládalo, ale nyní že jde wšecko jen německy, (...)“ (*Cestopis*, s. 25), Co pak ste Wy Jozefe, Němec čili co? Já jsem Slawenec a můj **jazyk slawenský**, německy málo umím (*Cestopis*, s. 27-28; pozri však o tom istom Jozefovi na strane 19 *Cestopisu*: Náš wozník, Josef zwaný, byl rozený Horwát; od něho již mnoho sme se naučili i ze mluwy i z obyčejůw horwatských. Najat byl od nás až do Warazdina. [...] Náš kočí neyprwě z wozu na brodáře wolal, že se nikdo neozwal, šel k oknu wolati a klepati.)

³⁹ Pozri ešte *Wýklad*, s. 10, 14, 446 a *Cestopis*, s. 10, 25, 50, 60, 224, 254, 289.

⁴⁰ Pozri ešte *Cestopis*, s. 122.

užívajú **nárečia** (nárečia slovanského jazyka alebo reči). Píše síce: Pán Srezniewský mluvil tak dobre a plynne **chorvatské nářečí**,⁴¹ jakoby zde rozen byl (*Cestopis*, s. 30) – **Slowenské nářečí** jest z logického i aesthetického ohledu dokonalejší, než české (*Cestopis*, s. 211) – **O Dolňo-lužickém nářečí** píše takto *Joh. Gottl. Hauptmann*⁴² (*Wýklad*, s. 8), **O windickém čili slowenském [nářečí]** we Styrsku⁴³ píše *Peter Dainko* (*Wýklad*, s. 9), no často, bežne používa v tomto význame („nárečie slovanského jazyka, reči“) aj slovo *jazyk* alebo *reč*, resp. aj univerbizovaný výraz, ako napríklad *slovenčina*, *čeština*, *serbština* a i. Pozri napríklad: Slowenští a Serbští mladíci byli zde společně shromazděni: ti mne **českoslowenským**, **tito serbským jazykem** pozdravili. Po přeslyšaném řečňování některých, jak básnických tak i prostomluvných prací **w obau nářečích**, obrátil sem já několik slow a výstrah, které mi již dávno na srdci ležely, k těmto mladým bratrům (*Cestopis*, s. 252) – „Žaltář Hedwiky“ **w polské řeči**, odevryt pánem Kucharským w horních Rakausjch (...). Wedle **polštiny** stogj i latinské a německé přeloženj (*Wýklad*, s. 347-348) – „Blahoslaw“ čili *Benedicti Jan*, (...); Skladatel těchto básnj mjwal w Jeně spolu s ním cwičenj **w české, polské a ruské řeči** (*Wýklad*, s. 349) – Pán Wasil Kralewič jest muž bystrého wtipu a pewného charakteru (...). **Řeč serbská** sypala se co přival z ust jeho (*Cestopis*, s. 116) – pán Anton Kaznačič z Dubrowníku právník a spisowatel, jenž odu Alex. Manzoniho o Napoleonowi z wlského do **illyrského jazyka**, ním zdařile přewedenau nám zděлил. (...) Pravda že, anť mi nyní dvě **řeči** učiti se a mluwiti náleželo, **illyrskau** totiž a wlskau, často jedna druhau mýlila (*Cestopis*, s. 115) – Mezi 8-9 hodinau nawštíwili sme Důstojného pana kanowníka Karla Bogdana, anť právě u stolu sedě nábožnost swau ranní wykonáwal. Uslyšaw **slowenskau mau přimluwu** k němu, tento welebný starce, zdálo se jakoby nebyl chtěl swým vlastním uším a očím wěřiti, anť **slowenská řeč**, zde od Maďarůw pohrdaná, zřídka se, zwláště ze wzdělanějších ust, ozýwá. (...) Jak žiw sem neslyšel **slowenčinu**⁴⁴ krásněji, důstojněji a utěšeněji z ust plynauti jako zde (*Cestopis*, s. 4-5) – Po řeči i obličejích poznal sem, že to byli onino poslowé z Weležské církwe, kteří od několika let každoročně do Peště chodíwali k Generalnímu církwi a škol ewanjelických Inšpektorowi a Konwentům s prosebným listem, aby se jim we chrámě služby boží řádně **we slowenském jazyku** držíwaly, a dítky též we škole **týmž gazykem**, ne pak maďarským, obzwláště w náboženství wynaučowali (*Cestopis*, s. 7) – Pán Bukwa jest řečníkem horliwým, myšlénky má hojně, příklady ze žiwota wojského wáženě: jen škoda že o čistotu a prawidelnost **řeči slowenské**, anobřž o celau Mluwnici materčiny tak málo pečuje! (*Cestopis*, s. 180-181) – P. Feješ i psal a vydal **we slowenské řeči** dvě knižečky (*Wýklad*, s. 325) – „Rudnay“ *Alexander*, (...). Zwláštňj milownjk, podporowatel a ochránce

⁴¹ Občas však použije J. Kollár slovo *nárečie* aj na označenie nižšej zložky, variantu jazykového útvaru, ktorý on sám nazýva *nárečie*: On [Ljudevit Gaj] co magnet přitáhl k sobě neyzpůsobnější illyrské mladiky ze všech krajůw a **nářečí** (*Cestopis*, s. 29).

⁴² Pomenovanie *dolnolužický* môže byť aj prekladom z nemčiny – podľa názvu citovanej gramatiky *Niederlaus. wend. Gramm. Lübben 1761*. Na str. 373 Wýkladu sa táto gramatika cituje ako *Nieder-Laus. Grammatika, Lübben 1761*.

⁴³ Pozri však aj zápis v *Cestopise*: Čičowé (...) mluwějí s malau odličností **krajinské nářečí** (s. 47). Pod krajinským nárečím rozumie tu J. Kollár nárečie obyvateľov Krajinska, ktorých pokladá za Slovincov. Ide tu teda (podľa Kollárovho chápania) o variant (podnárečie) slovinského nárečia.

⁴⁴ Označenie *slovenčina* používa J. Kollár ako synonymum spojení *slovanský jazyk* a *slovanská reč* (podobne ako popri spojeniach *český jazyk*, *česká řeč* používa označenie *čeština*, popri spojení *serbská řeč* označenie *serbština*): Ostatné gméno mesta *Štiawnice* psáno gest w této Znělce tak, gako ge tamějšj, měkých liter wůbec nikde **we slowenčině** neužjwagjej, Němci wyslowugj, totiž twerdě *Štyawnyce* (*Wýklad*, s. 447), Pán Zaweršnik byl drahný čas s wojskem swým w Uhrách w Hontánské stolici, kde často s nebožtikem Tablicem towaryšil a s pánem professorem Palkowicem we známosti stál, pročez na oba tyto muže dychtiwě se doptáwal; i **slowenčina** i **čeština** jemu neneznáma jest (*Cestopis*, s. 122), Citím já sám neylépe jak logickau tak i aesthetickau přednost **slowenčiny** nad **češtinau** (*Cestopis*, s. 123). Pozri v *Cestopise* aj na stranách 194, 195, 197, 210.

literatury a **řeči slowenské** (*Wýklad*, s. 348)⁴⁵ – W **české** pak **řeči** obzvlášť gen toho šetřiti nálež, aby se zrušená rownowáha vokálů w nj obnowila (*Wýklad*, s. 14) – **Řeč česká** w ustech slowenských! (*Cestopis*, s. 195)

Podobne ako pri pomenovaní slovanských kmeňov (národov) pridáva J. Kollár niekedy aj do názvov ich jazykov (nářečí) zložku *slavo-* ako výraz aj jazykovej slovanskej spolupatričnosti a jednoty: Krásy wíce ušlechtilé než bujně, mrawůw lahodných, rozmluw nenucených, **řeč slawoillyrská** z ust jejich [pani Žofie Rušnowej] co z naladěné harfy libě zní (*Cestopis*, s. 50) – on [Bernard Georgič z Dubrovníka] vydal i Sbírkou **Slawoillyrských** přísloví (*Cestopis*, s. 90) – [V Záhrebe] krejčíři, tokáři a jiní remeselníci mají napisy německé: kupci i **slawoillyrské** (*Cestopis*, s. 29) – Slawjané již w 6. století po Macedonii se rozložili, města Selunu dobyli tak, že nejen w jeho okolí ale i w samém městě znamenitá částka obywatelůw **slawobulharským jazykem** mluwila (*Cestopis*, s. 315). Rovnakú funkciu plní aj zložené prídavné meno s obráteným poradím zložiek kompozita: Na této parolodi připojili se k nám a k naší cestě do Lince i dwa mladíči Čechowě, (...) z Italie domůw se wracující (...) i domníwal sem se, že to budau mladíci i **w domácí českoslawské literatuře a řeči** zběhlí, anť na tak dalekau cestu do ciziny se již opowázili (*Cestopis*, s. 247).⁴⁶

Keď Ján Kollár hovorí o slovenčine, o slovenskom jazyku, reči alebo nářečí, nemá takéto jeho označenie slovenčiny vždy rovnaký významový obsah, rovnakú významovú náplň. Rozdielne chápanie významu tohto pomenovania závisí od toho, či sa vzťahuje na ľudové nárečia,⁴⁷ alebo na spisovný jazyk Slovákov, resp. na spoločný spisovný jazyk Slovákov a Čechov.

⁴⁵ Na slovenský jazyk, slovenčinu sa vzťahuje aj označenie vyjadrené príslovkou *slovensky*, tak ako na český jazyk, češtinu označenie vyjadrené príslovkou *česky* (obdobne aj pri iných jazykoch či nářečiach): „Seberini“ Jan (...). Wydal tiskem několik kázň; životopis geho vlastnj rukau **slowensky** psaný, nalezá se u skladatele těchto básnj (*Wýklad*, s. 350-351), Dokud se w církwi i jen jedna jedinka baba slowenská nachází: kněz powinen jest ji **slowensky** učiti, těšiti, wzděláwati (*Cestopis*, s. 5), U Břdowce dohonili sme dráteníka, jistého Jiřího Hološe z Rowného, **horwatsky** téměř tak dobře jako **slowensky** mluwícího (*Cestopis*, s. 28), my Čecha **česky** oslowiwiše dostali sme odpověď německau (*Cestopis*, s. 6), W ten den před našim odchodem nawštíwili nás ještě dwa klerikowé (...), kteří nás **česky** přiwítali, a wůbec **w české řeči** ku podiwu zběhlí byli (*Cestopis*, s. 34), p. Karel Raulík, učitel **české řeči** u Jeho cíś. Výsosti, Arciknížete Reínera, jehož synowé Leopold a Arnošt **česky** se učejí (*Cestopis*, s. 165). K dokladom na označovanie jazyka treba zaradiť aj slovesá *slovakizovat*, *poslowenčit* a *počeštit*: Škřek Fejěřů, Rumich, Čaplowičů a gim podobných, o **slowakizowánj** Němců a Maďarů w Uhrjch, gest prázný hlas do wětra, gest zlomyselné štwánj proti úbohým Slowákům (*Wýklad*, s. 446). Možnější a snadnější wěc jest to, aby se dwa millionowé Slowákůw **počeštili** aspoň w literatuře, než to, aby se čtyři millionowé Čechomorawanůw **poslowenčili** (*Cestopis*, s. 211).

⁴⁶ Kompozitá so zložkou *Slavo-*, *slavo-*, či sa už vzťahujú na označenie etnicity alebo jazyka, spoločného vnútorne štruktúrovaného všénaroda alebo spoločného vnútorne štruktúrovaného jazyka tohto všénaroda, sú pojmotvornými i výrazovými prvkami, ktorými J. Kollár definuje svoju predstavu o slovanskej vzájomnosti. Píše: Touto wzágemnosťou ani žádné nářečie ukřiwděno nebude, anť každý kmen swú individualnost zachowá, při swém nářečiu a swég literatuře zůstane, ale plody giných kmenow znáti, kupowati a čjtati bude. Po l á k buď negen Polákem ale S l a w o p o l á k e m (genus et species), znag negen knihy swého, ale i českého, ruského, serbského nářečia; R u s buď negen Rusem, ale S l a w o r u s e m, znag a čjtaj spisy negen swého, než i polského, českého, serbského nářečia; Č e c h buď netoliko Čechem ale S l a w o č e c h e m, uč sa negen českému ale i polskému, ruskému, serbskému nářečiu; S e r b čili Illyr buď netoliko Serbem ale S l a w o s e r b e m, čjtaj netoliko serbská ale i polská, ruská a česká djla. Gen kdo této hlawníá nářečia umj, gen tenby péro do ruky bráti a slawským spisowatelem býti mal. (O literanég Wzágemnosti mezi kmeny a nářečjmi slawskými. In: Hronka. Podtatranská Zábawnice. Časopis krásomilého a užitečného čtenj; wedenjm Karla Kuzmányho, 1836, Djlu I. swazek II., s. 52.)

⁴⁷ Ján Kollár, prirodzene, dobre poznal predovšetkým turčianske nárečie rodných Mošoviec a okolia, no ako zberateľ a vydavateľ ľudových piesní mal možnosť sa oboznámiť aj s inými slovenskými nářečiami (Máť i slovenčina swé neduhy, zlozwuky a nekonečné **různomluwy** – *Cestopis*, s. 195) a poznal aj bernolákovskú spisovnú slovenčinu. Pozri napríklad aj takéto Kollárove záznamy: Obecný lid w Turčanské stolice říká ve slovích ženského pohlaví na tka, dka, čka se skončujícíh in dativo a locali vždycky a všudy ctě, k. p. památka pamáctě, zahrádka w zahráctě, Anička Anictě, hračka hractě, žebračka žebractě. Podle tohoto způsobu mluwení matka a mačka jednaky dativ mají mactě. (...) České

V prvom prípade je slovenčina vo všetkých svojich formách jedno z nárečí slovanského jazyka, také, ako aj všetky ostatné nárečia tohto jazyka.⁴⁸ Vzťahujú sa na ňu napríklad takéto Kollárove charakteristiky: V české pak řeči obzvlášť gen toho šetřiti náležj, aby se zrušená rovnováha vokálů v nj obnowila, nestydaté *i* se wyměšowalo, a *o* se nawrátilo. We mnohých slowjch mohau se hlasnatějšj vokály newinným způsobem, totiž *od Slowáků půgčěným wyslowowánjm*, geště retowati (Wýklad, s. 14) – *Wěcha slowensky, wjch česky*; wůbec mnohá slowa gsau u Slowáků ženského která u Čechů mužského pohlawj gsau (Wýklad, s. 178) – „Zlatohříwě koně.“ Čechowé tohoto polsko-slowenského způsobu mluwenj neznagj, mluwjce zlatohříwj konj neb koňowé. (...) Tak i *Slowáci řjkagj dobré koně, tlusté woly, utěšené slawjky, silné býky, čerstwé gunce, diwé wrabce, strakaté páwy, vysoké slony; nikdy neřjkagj dobrj konj, tlustj woli, utěšenj slawjci, čerstwj gunci* (Wýklad, s. 252-253) – *Slowáci deklinugi* všecna na *a* se skončugcj mužská gměna, tak gako giná mužská gměna k. p. Pán Straka [...] (*nikdy neřjkagj* s Pánem Strakau) [Wýklad, s. 284] – „Moch“ Slowákům, *mech* Čechům sluge (Wýklad, s. 306) – „Mazna“ u Slowáků tolik, co maznawá, přjlíš měká, plačlirá osoba: *maznák* mužského pohlawj. *Slowenské maznati, verzärteln, lepšj než české mazati* (Wýklad, s. 319) – Diwno že Čechowé *diminutiva verborum* téměř neznagj, anť *u Slowáků*, obzvlášť we mluwě k djtkám a o djtkách, tak *často užjwána býwagj* (Wýklad, s. 358) – Kůň klusal a Kozák na něm kozácký tanec tancowal aneb *gak Slowáci řjkagj* haiduchowal (Wýklad, s. 376) – *Đund'a, Đond'a* powstalo z *Dida* a *Doda* skerze rhinesmus, *kterého Slowáci we mnohých slowjch*

koncovky tce, dce, čce, matce, zahrádce, hračce slovenským ústům těžko jest vysloviti; proto v některých krajích řikaji in dativo: matke, zahrádke, Aničke v jiných stolicech, k. p. ve Zvoleňské řikaji in dativo matky, zahrádky, nečinice žádného rozdílu mezi genitivem a dativem (*Paměti*, s. 105). Již při prvním vyjití z hostince do města šli před námi wójaci, z turčanské Stolice rodili, zde [v Miláne] weřejně *slowensky* mluwici a zpíwající. Jakowá radost je pronikla, když sme se k nim též *slowensky* přimluwili (*Cestopis*, s. 165), „Tuliby“ u Slowáků, gmenowitě w Turčanské stolici, užjwaný wykřiknj, znamenagij to co latinské: ecce venit! lupus in fabula! (Wýklad, s. 321), Srow. slowenské pořekadlo: „*Němcom zelina – Uhrom slanina: / A Slowákem – Kaša s mljekom.*“ (...) U pospolitých Slowáků podnes žádná swatba a hostina nesmj bez *kaše* býti (Wýklad, s. 370), Nazwjcná slawská gměna této zemské plodiny a potrawy ukazugj na to, že gi Slawowé od Němců přigali: proto gi Slowáci gmenugi *Šwábka* od *Šwábů* čili Němců; Čechowé *brambory* čili branbory od *Braniborů*, *Brandenburčanů*, Prusů (Wýklad, s. 400), „Sitno“, Slowákům tolik co *peklo*, odtud způsoby mluwenj: (...) Boday si sa přepadou do naihlbějšeho sitna! (Wýklad, s. 403), U Slowáků nenj starožitnějšj, krásnějšj a důstognějšj národní zpěwohry gako tato tagemstwj pelná *Hoja Đunda*. Když gi Slownky zpjwagj, celé okolj široko daleko *welebně* zwučj (Wýklad, s. 380), Aspoň tu Čechům nebude hanba Bernoláka následowati (Wýklad, s. 393; reč je o slovesných tvaroch *mohel, kradel*), „Bělohlawá“ gináče i *bjelá* pohlawa, *bjelá* osoba, aneb i gen *Bjelá*, sluge Slowákům wůbec žena, u Poláků *biela plec* (Wýklad, s. 484), Tak bylo i s Harmancem čili Hermancem. Burian to i hned za německé vydával od Hermann jako prý Hermannsberg, s čímž já ale spokojen jsem nebyl již proto, že všechny sousední hory, doliny a řeky v nich slovenská jměna mají. Snad to, řekl jsem, raději tolik jest, co Hrmeneč, Hřimaneč, vrch bohu hřimání, Hřimateli čili Perunovi swatý; nebo *některj Slováci řikaji i harmi, hermí*, město hřmí (*Paměti*, s. 169).

O tom, že J. Kollár rozlišoval češtinu a slovenčinu ako dva jazyky, svedčí o. i. aj takýto záznam v Cestopise: Pán Zaweršnik byl drahný čas s wojskem swým w Uhrách w Hontánské stolici, kde často s nebožtikem Tablicem towarýšil a s pánem professorem Palkowicem we známosti stál, pročež na oba tyto muže dychtiwě se doptával; *i slowenčina i čeština* jemu neneznáma jest (s. 122).

⁴⁸ Ján Kollár často veľmi emotívne vyjadroval svoju lásku a obdiv nielen k slovenskej prírode, k slovenskému ľudu a k jeho estetickému čítaniu, ale aj k jeho reči. Vo svojich Pamätiach napríklad píše: Kdyby tyto Tatranské stolice nebyly tak příliš přelidněné, a kdyby rolnický stav zde swobodu, vlastní majetnost a práva člověčenství měl, pro toho, kdo má zalíbení v krásách a přicach přírody, byloby tam nejšťastnější živobyti, a já sám nežádal bych sobě jiným, než zde takovým swobodným slovenským Cincinatem býti. Ale čím rozkošnější zde příroda, čím spanilejší lid, tím politování hodnější jeho stav a otroctví. (...) *já již téměř za dětinství zpěvem slovenským a národní poesii očarován jsem býval* (s. 116). Mezitím já jsem měl ten veliký prospěch, že jsem Liptov a Oravu důkladně a mnohostranně poznal a *tamější slowensky upřímný a přírodornavný lid velice zamiloval*. (...) Nespravedlivost jest to, že v jedné a též krajině Turec, Liptov, Orava, úzké prostranstvo majice, tak lidmi a obyvateli přeplněny jsou, že nemají dostatečné živnosti (...). *Ale sama tato tíseň užitečná jest Slovákům, jelikož ona řeč a národnost jejich zdržuje, kteréž při rozředění a rozsypání jich nepochybně by oslaba, a sousedy pohlcena byla* (s. 174-175).

užjwagi, k. p. české *hadra*, u Slováků *handra*; *cit*, *citawý*, *citlawý*, u Slováků *cintawý*, *cintlawý*, *empfindsam*, *zart* (*Wýklad*, s. 379) – Serbské *oj gest u Slováků s přjdechom hoj, hoja* (*Wýklad*, s. 380) – Měřati značj Slovákům *messen*, měřiti *zielen*. Tohoto pěkného rozdjlu by i Čechowé šetřiti měli (*Wýklad*, s. 408) – „Korydon“ u Slováků veliký a nezpůsobný člověk: *zastobohowanec* aneb *zabohowanec* – zakletý, zlořečený, surowý člověk (*Wýklad*, s. 452).

O chápaní slovenčiny ako jedného zo slovanských jazykov (podľa Kollára jedného z nárečí slovanského jazyka) svedčí napríklad aj takéto konštatovanie J. Kollára v Cestopise: Mezi serbštinau w Lužicech a češtinau sotwy jest wětší a podstatnější rozdíl, nežli mezi slowenčinau w Uhrách a češtinau; v Lužicech jsau jen asi 2-3 podnářečí, u Slovákůw pak téměř 5-6 (s. 210). J. Kollár sa spontánne priznáva aj k svojim slovakizmom: Oni mne zawedli k jeho Excellenci Wasilowi Kralewiciowi, biskupowi řecké nesjednocené církve. Wážný tento bělowlasý stareček newěděl co od radosti činiti, *slyše Slowáka illyrsky mluwícího*; nebo častým obcowáním s rozličnými Jihoslawy již nyní tak daleko sem byl přinesl, že na wzdory některým *čechismům a slowakismům*, obстоjně sem mluwil, aspoň dokonále sem se usrozuměti mohl (*Cestopis*, s. 115). Pri porovnávaní češtiny so slovenčinou vidí J. Kollár zo svojho pohľadu viaceré prednosti slovenčiny. V Cestopise napríklad píše: Cítím já sám neylépe jak logickau tak i aesthetickau přednost slowenčiny nad češtinau (s. 123). Takéto Kollárovo vyjadrenie však nemožno chápať ako ostrú kritiku, podceňovanie alebo zhadzovanie češtiny, ku ktorej sa hlási ako k svojmu jazyku a svoje zásahy do nej deklaruje ako úsilie o jej zdokonalenie. Vo svojom Wýklade J. Kollár píše: Naproti tomu swau výbornau časoměrau, swým výrazným dlauhých a krátkých syllab značenjm a wyslowowánjm předčj čeština bezodporně wšecky ostatnj sestry, a bljžj se w tomto ohledu naywjce ku klassičnosti. Nezwuky w české řeči ne tak gj samé, gako raděgi bezokusným Spisowatelům připsati náležj (s. 181). V Cestopise môžeme ďalej čítať: S umenšením toho iikání a genitivusování čeština mnoho získá na libozwučnosti a dokonalosti. Toto však, co sme zde řekli, nebud' na ujmu a hanu češtiny slyšáno, jejíž zlaté klassické vlastnosti, jmenowitě časomíru, neporušenost kořenůw, krátkost slow a výrazůw, nekonečnou wzdělanliwost, čistotu, jasnost a pronikliwost jejich zwukůw, její pochlebnau přítulnost k srdci, její způsobnost ne jen k básnictwí, ale i k řečnictwí a jiné, nimiž téměř wšecky swé slawské sestry přewyšuje, my lépe než kdo jiný známe a wysoce wážíme: ale práwě proto žádaliby sme z jejího krásného raucha wšecky špíny a šplehy odstraniti. Tu jde ne o pochwalu toho, co již má *naše řeč*, ale o nabytí toho co jí ještě chybuje. Potom čeština přednosti a ozdoby všech europejských řečí sama w sobě spojí, důstojnost španielské, bohatost anglické, hlubokost německé, lehkost a žertownost francauzské, sladkost a lahodu vlaské (s. 197-198). Pri svojom zdokonaľovaní by mala čeština podľa J. Kollára prevziať aj viaceré estetické prednosti slovenčiny, lebo o. i. „wůbec veliký *wtok* měla *němčina* na češtinu, a zdá se, že se Čechowé při wzdělawánj swé řeči wjce germanským akustickým zákonem řjdili, nežli duchem samé slawenčiny“ (*Wýklad*, s. 390) – Slowáci řjkagj wzágemně *nesel* i *nesol*, *gedel* i *gedol* (gedou); zde se po temném *e* weždy hlasnaté *o* kladlo, k. p. *wezol*, předešloli však *o* neb *a*, tedy za njm se *e* položilo, k. p. *mohel*, *kradel* (...). Aspoň tu Čechům nebude hanba Bernoláka následowati. (...) České utáté, chromé, zohawené praeteritum k. p. *zhled*, *wzdech*, *klek*, *sek*, *pek*, *ged*, *gest* negen newystogné pro slowenské uši, ale i dwogsmyselné a se substantivy se stýkagjcj⁴⁹ k. p. *ged* (das Gift), *ged* (er ass) [*Wýklad*, s. 393-394].⁵⁰ A vo svo-

⁴⁹ Je to teda podľa Kollára nielen estetický, ale aj logický nedostatok češtiny.

⁵⁰ Vo Wýklade J. Kollár často používa vo svojom autorskom texte tvary: *nalezol* (s. 7), *werhol* se s *herdinskau* myslj spolu s njm do *hlubokosti* (s. 260), *řekol* (s. 268, 427, 429), na koně *pozdwihol* (s. 359), *odwlekol* (s. 360), *přinesol* (s. 362). Žiaľ, modernizovaná jazyková úprava textu Kollárovho Cestopisu 1 (3. zväzok Spisov vydaný v roku 1862) neumožňuje sledovať pôvodné Kollárove jazykové úpravy (táto úprava, pravda, zasiahla všetky 4 zväzky tohto vydania Spisov Jána Kollára).

jom Cestopise J. Kollár píše: Diwili sme se nemálo pozornosti a saudnosti tohoto muže⁵¹ a jeho zásadám s našimi, co do libozwuku řeči, cele se srownawajícím. Proč prey Slowáci opauštějí swé výborné deklinácie, swé určité pohlawí, swé plnozvučné *a o*, k. p. duša, pleco, slowem swé mužské nářečí a přijímají to zženilé iikání české? (...) Já nechťew se o wěci ožahawé pustiti do obšírného wysvětlowání, řekl sem: Pane! příčina toho jest wzájemnost a jednota, nebo budemeli naše nářečí a literatury nekonečně rozdrobowati, i co z nás, co ze Slowákůw, co z Čechůw bude? Cítím já sám neylépe jak logickau tak i aesthetickau přednost slowenčiny nad češtinau; ale chci aby raději *něco* bylo, nežli *nic*. Swéhlawost a odstrkawost Čechůw já nezastáwám, podle které Slowákům na wzdory, kde jen mohou, wšudy swé nesnesitelné *i i* píší⁵² (s. 122-123) – Čechowé prawda sobě to ani předstawiti we stawu nejsau, jakowau bolest slowenským ušim toto ůškání a iikání působí, obzwláště kde ani prosodicky potřebné není. My čtauce takowé knihy každého takowého spisowatele powažujeme za *neprítelē našeho národu*, nebo tím trhá swatý swazek jednoty mezi Slowáky a Čechy. Čeština již nyní nestojí sama, ona má swědky a sokyně, ona již není wýhradným a libowolným jměním samých toliko Čechůw, ale společným rovnoprávným pokladem i Morawanůw a Slowákůw, anobř stojí pod dozorstwím i kontrolí celého wzájemného Slawjanstva, pročez na tyto okoličnosti wšudy ohled bráti musí, chceli žiti a kwěsti (s. 195).

Ako vidieť, J. Kollár sa tu vyjadruje, koná a účinkuje prísne v duchu svojej predstavy o slovanskej vzájomnosti, podľa ktorej by sa Slováci a Česi mali spojiť v jednom spoločnom spisovnom jazyku, ktorý by mali spoločne kultivovať a zdokonaľovať, a mali by sa zjednotiť aj do spoločného slovanského, československého kmeňa. Vo svojom Cestopise píše: W Břetislawě pobyl sem jeden den plný národní potěchy a naděje, nebo otočen sem byl mladistwými ratolestmi Sláwie, zwláště Tatranské. Pán Professor Palkowič, kterého již ode 20 let sem newiděl, a pán Ludowit Štur, powýšili mi ještě wšemožně tuto radost a položili mé, ku konci se chýlíci, cestě jako korunu na hlawu. Oni mne uwedli do školy a kola Mladoslavůw ku cwičení se *w materčině* právě w tom příbytku shromažděných, w němž přede čtwtstoletím i já co žák a posluchač sem sedáwal a Týdenník od p. Palkowiče wydáwaný čítáwal. Slowenští a Serbští mladici byli zde společně shromažděni: ti mne *českoslowenským*, tito *serbským jazykem* pozdrawili. Po přeslyšaném řečňowání některých, jak básnických tak i prostomluwných prací *w obau nářečích*, obrátil sem já několik slow a wýstrah, které mi již dáwno na srdci ležely, k těmto mladým bratrům: že se srdečně těším, *nejen já ale se mnau wšickni Slowáci*, z těch chwalitebných swědectwí, které jim (...) jak p. p. professorowé tak i jiní obywatelé města tohoto dáwají; (...) A předce nic z nás nebude, pokud sobě newychowáme pewné charaktery a špartanskau činosilnau mlad', kteráby uměla pro národ i hlad a žízeň trpěti a nepodlehla ani chlebu ani ženě, ani prosbám ani hrozbám, ani bezejmenným listům, kočičím muzikám, roztřískání oken a těmto podobným. Nyní nám potřebí, ne tak hlaw, knih a učenosti, jako raději srdcí, skutkůw, charakterůw: jen tím bude mrawný samocit we wšech nás powýšen a staw *našeho národu* zlepšen. Warujte se zaufání nad národem; chraňte se i při tuposti a newděčnosti národu říkati, že on není hoden, aby se jemu anebo zaň ně-

⁵¹ J. Kollár tu reprodukuje rozhovor s pánom J. Zaveršnikom v Padove.

⁵² Na českú „neústupčivosť“ sa J. Kollár sťažuje aj na iných miestach svojho Cestopisu: Jedna toliko okoličnosť aneb raději *nemoc nowočeská* wyswětlila mi, aspoň z částky, tento úkaz, totiž nowočeské *iikání*, které celé naší českoslowenské řeči a národnosti záhubau hrozí, proto, že nejen Slowáky od *češtiny* odstrkuje, ale celau řeč a národnost českau zženilau, chabau, jiným národům hnusnau činí tím, že jí jakýsi kwilici, kwíčici a pištici charakter wnucuje. Není zde místo obšírně o tom mluwiti; krom toho již jinde (k. p. we Kroku I. 3. str. 32, we Wýkladě ku Sl. Dceře) sme dosti o tom i psali i s Čechy ustně mluwili: ale, jak zkušenosť učí, bohužel wšeco na darmo (s. 194), Nikdyby Bernolakismus nebyl znikl, kdyby někteří Čechowé nebyli tak swéhlawí a ku Slowákům nesprawedliwí, aspoň bezohlední (s. 195). Pozri k tomu aj údaj K. Rosenbauma v poznámkach k edícii Ján Kollár: O literárnej vzájomnosti. Preložil, štúdiu a poznámky napísal Karol Rosenbaum. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1954, s. 202.

kdo obětował (s. 252-253). A hneď ďalej J. Kollár kladie na srdce svojim mladým bratom: Ostatne vaše heslo buď vzájemnosť, cokoli činíte, činite tak, aby se vaše city a myšlenky, vaše spisy i skutky, *slowem celá vaše československá národnost w moři weškerého Slawjanstva kotwily* (s. 253). V uvedených formuláciách a výzvach mladým študentom sú opätovne vyjadrené zásadné Kollárove postoje k slovanskej vzájomnosti i životné presvedčenie a neoblomné odhodlanie vynaložiť všetky duchovné sily na uskutočnenie idey slovanskej vzájomnosti. Preto tá výzva na spartánsku obetavosť a pevnosť charakteru, ktoré sú v danej chvíli zo všetkého najdôležitejšie, i na nevyhnutnosť trvalého zreteľa na celoslovanský rámec a kontext (československá národnosť musí byť zakotvená v mori celého slovanstva).

V citovanom texte J. Kollár hovorí, že Slováci ho pozdravili *československým jazykom* a Srbi srbským, každý vo svojom *nářečí* (w obau nářečích). Československý jazyk (československé nárečie slovanského jazyka) je tá správna materčina, ktorú sa mladí Slováci prišli učiť do Bratislavy (do školy „ku cwiczeniu se w *materčině*“); musia sa ju učiť, lebo táto „materčina“ sa nekryje s tou slovenčinou, ktorú si slovenskí Mladoslavi priniesli z domu v podobe jedného zo slovenských „podnářečí“. Prišli sa učiť jazyk na hierarchicky vyššej úrovni, jazyk, ktorému vyššiu hodnotu a kvalitu zabezpečila a stále zabezpečuje kultivácia učencov, vzdelaných ľudí, ktorí tento jazyk pestujú, zdokonaľujú.⁵³ Je to ten druhý spomínaný prípad, keď sa pomenovanie jazyka vzťahuje na spisovný jazyk (na slovenčinu alebo českoslovenčinu ako spoločný spisovný jazyk, „zdokonalený“ podľa Kollárovho chápania). Vo Výklade J. Kollár o. i. píše: Slowáci djlem až posawád řjkagj w obecném žiwotě *slnce, stlp, dlhý, hlboký, klzký*, anebo *brwno, krst, krč* ale kdo se u nich opowážj *we chrámě* tak mluwiti anebo *we knihách* psáti aby i od sedláka wysmán nebyl? (s. 395). A v Cestopise J. Kollár píše: Již řečeno, že w Medulaně wojsko leží, w němž se mnoho ewanj. Slowákůw, Čechůw, Morawanůw a Slezákůw nalezá. Předtím ewanj. wojsko nemělo nikde zwláštního duchowního pastýře; (...) Z ewanj. stránky jest Dwoj. p. Bukwa, Slowák z Nowohradské stolice, prwní w tom auřadu. (...) Kdo wyslowí mau radost, když sem se tu w tomto cizým dalekém swětě, od walného shromaždění, nábožným mně známým zpěwem: Bože wěrný, Bože! – w milé *materské* zlatozwučné *řeči* pozdrawena slyšel? Posadil sem se u prostřed wojska, mezi mé krajany. (...) Pán Bukwa jest řečníkem horliwým, myšlenky má hojně, příklady ze žiwota wojenského wážené: jen škoda že *o čistotu a pravidelnost řeči slowenské, anobrž o celau Mluwnici materčiny tak málo pečuje!* – Není možná řečníkem býti *bez dokonale známosti té řeči, we které mluwíme*. Ty neywnznešenější a neydůležitější myšlenky tratějí wšecku cenu, *oblečemeli je do špinawého aneb roztrhaného raucha*.⁵⁴ Co krásného, pravidelného a chyby prázného jest, aneb ať se pospolitě wyslowím, *co umytého a učesaného jest w řeči*,

⁵³ Vo svojich Pamätiach si J. Kollár s trpkosťou spomína, ako málo pozornosti sa na bratislavskom lýceu venovalo vyučovaniu „materinského“ jazyka: Ačkoli mnoho lét před mým příchodem do Prešpurku byla zde stolice a profesura Slovanské řeči p. Palkoviče, a ačkoli já téměř pět let zde jsem se zdržoval: předce bohužel jsem toho štěstí neměl, abych i jen jednu hodinu čtení o česko-slovenské řeči a literatuře byl slyšel, anť p. Palkovič přes celý ten dlouhý čas žádných hodin nedával, navzdor našemu častému navštěvování a prošení ho. Tím pilněji čten byl od nás ve škole jeho „Týdenník“ (s. 202). Ani jiné školy mu veľa v tomto smere neposkytli, a tak si, ako samouk, musel pomáhať sám. V Pamätiach píše: Opustiv dětinskou Mošovskou školu jmenovitě Šuleka a Buriana, potom bohužel v celém svém školském životě neměl jsem více příležitosti něco ve školách od učitelův v milé mateřské řeči slyšeti, v té řeči, ve které jsem předce přes celý dospělejší věk úřad konati, národ vzdělávati, slovem jí větší polovici života obětovati měl! (...) Abych tuto šetrbinu ve vzdělanosti své vyrovnal, vrhl jsem se hned po skončených školách s jakýmsi nedočkavým chvatem na studium materčiny a sice nejprve na poznání mluvnice a slovníkův, pak na překládání a posléze na vlastní pokusy a plody. Bylť jsem zde ovšem sobě samému zůstavený samouk, a jako ptáče bez matky jen u země křídla jsem zkušoval a létati se učil (s. 224).

⁵⁴ Kollárova kritika „neučasanej“ slovenčiny kňaza Bukvu sa vzťahuje na príliš ľudový, „nevzdelaný“ jazyk evanjelického kazateľa. Je zaujímavé, že katolíckym vzdelancom J. Kollár podobné výčitky neadresuje, ich jazyk označuje vždy ako

to cíti i obecný lid a vzdělává tím i své srdce i svou krásou. (...) Musímeť již začít s naším národem a jazykem jináče hospodařit, obzvláště my jeho duchovní vůdové a učitelé: nechceme-li, *aby zůstával na věky v hanebném dělnství* co povrhel jiných národů (s. 180-181). Tu J. Kollár celkom jednoznačne vyslovuje svoj názor, že sa vo verejných prejavoch má používať kultivovaný jazyk vzdelancov, do ktorého nepatria hláskoslovné ani gramatické provincializmy, dialektizmy. Tento jazyk je hierarchicky vyššou formou slovenčiny,⁵⁵ je materským jazykom aj pre Slovákov.⁵⁶ Takýto jazyk má J. Kollár na mysli, keď píše: Po reči i obličejích poznal sem, že to byli onino poslové z Weležské církve, kteří od několika let každoročně do Peště chodívali k Generalnímu církvi a škol evanjelických Inspektorowi a Konwentům s prosebným listem, aby se jim ve chrámě služby boží řádně *we slowenském jazyku* drživaly, a dítky též ve škole *týmž gazykem*, ne pak maďarským obzvláště v náboženství vyučovali (*Cestopis*, s. 7). Podobne píše J. Kollár o žiadostiach lajoškomáromských Slovákov: Geho Gasnost cjsařská, když se tito ubozj naposledy do Wjdně utkali, gegich žádost milostiwe vyslyšeti, za sprawedliwau uznati a ustanowiti ráčila, aby gim služby *w materském gazyku* owšem deržány byly (*Wýklad*, s. 375).⁵⁷ V duchu uplatnenia idey slovenskej vzájomnosti načrtáva J. Kollár svoju predstavu o spoločnom spisovnom jazyku Slovákov a Čechov: Máť i *slovenčina* své neduhy, zlozwuky a nekonečné různomluwy; *nechceme, aby ona za spisowní zvolena byla, ale chceme slowenskau češtinu a českau slovenčinu, kteráby se wespolek pronikla, obohacowala, okrašlowala*. Nikdyby Bernolakismus nebyl znikl, kdyby někteří Čechové nebyli tak swěhlawí a ku Slowákům nesprawedliwí, aspoň bezohlední. (...) Ono přísloví wlašké: „*La lingua Toscana, in bocca Romàna*“ já bych i *na naši řeč* wztáhl. *Řeč česká w ustech slowenských!* (*Cestopis*, s. 195) – Toto však platí jen o nowějšj zněmčilé, mnohými i, e obtjžené češtině, nikoli ale o staršj a nynějšj *slowensko-české*

slovenský. Například o jazyku kanonika K. Bogdana hovorí: Uslyšaw slowenskau mau přimluwu k němu, tento welebný stárec, zdálo se jakoby nebyl chtěl swým vlastním uším a očím wěřiti, anť slowenská řeč, zde od Maďarůw pohrdaná, zřídka se, zwláště ze wzdeľanějších ust, ozýwá. (...) *Jak žiw sem neslyšel slovenčinu krásněji, důstojněji a utěšeněji z ust plynauti jako zde* (*Cestopis*, s. 4-5), „Rudnay“ *Alexander*, (...). Zwlastnj milownjk, podporowatel a ochránce *literatury a řeči slowenské*: on w Pešti w předměstj Jozefowském, kde naywjce Slowáci bydlejí, ustanowil při tamějšj katol. faře i slowenského kaplana (...); gehu *Kázně slowenské* gsau právě pod tiskem; překladał i listy Ciceronowy *do slowenské řeči* (*Wýklad*, s. 348-349).

⁵⁵ Takýto vzťah k slovenskému ľudovému a k písanému (vzdelanému) jazyku pestovali i svojich žiakov učitelia evanjelických cirkevných škôl. Takým bol aj učiteľ Ján Šulek v Mošovciach. Vo svojich Pamätiach zaznamenal J. Kollár udalosť, ktorá v ňom zanechala trvalé stopy: Tento mój bratranec psával z Kežmarku listy svým rodičům, jeden z nich čítal i p. Jan Šulek, i psal tento Jan Šulek jemu odpověď, a poslal ji k nám s prosbou, abychom takový s jinými listy Janovi do Kežmarku zaslali. (...) list páně Šulekův obsahoval samé ostré námítky a opravy chyb v mateřčině v listech Jana bratrance. Tam stálo mezi jiným: já se stydím, že jsem sobě takového žáka vychoval, který ani dobře Slovensky psáti neumí; není dobře: „já som bol nemocny,“ – ale „já sem byl nemocen,“ zle je, „přišel sem do Kežmarku ze dwema vojáci,“ – ale „se dwěma vojáky,“ (...) „tých pár zlatý chitro se ztrovilo“ – kolik slov tolik chyb – těch pár zlatých chitro (lépe rychle, skoro) se ztráвило. (...) Tyto námítky tak silně na mne oučinkowaly, že ten list tak živě w paměti mi zůstal, jak bych jej před některým časem byl četl; *on byl jeden z nejsilnějších podnětůw a ostnůw k dokonalému se naučení mateřčině* (s. 121). Pozri k tomu aj údaj o rovnakom postoji k jazyku u autora diela *Začatek Naprawowanj a Obnowowanj Škol Dedinských Gabriela Balažoviča* z roku 1749 (DORULA, J.: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava : Veda 1993, s. 35).

⁵⁶ Pozri k tomu J. Doruľa, Tri kapitoly zo života slov, s. 35. Pravda, v duchu svojej idey slovenskej vzájomnosti si J. Kollár na vyššej rovine slovanského zjednocovania predstavuje aj slovensko-české zjednocovanie na osi *kmeň – nárečie*, na ktorej v Kollárovej schéme k československému kmeňu prislúcha jeho jazyková zložka – československé nárečie: Co se dotýče *přjzwuku*, skladatel těchto básnj pilnějšjím wyšetřowánjím wěci a srownáwánjím *českoslowenského nářečj* s ginými to nalezol, že negen *Čechům, Slowákům*, ale i *Lužičanům* gak hornjm tak dolnjm, anoberž i *Windům* we Styrsku, a geště snad i giným *Slawům*, kladenj přjzwuku na *perwau každého slowa syllabu wlastnj gest* (*Wýklad*, s. 7), Palacký (...) byl přwý milownjk *národu, řeči a literatury českoslowenské* (*Wýklad*, s. 351).

⁵⁷ O používaní tzv. biblickej reči v slovenskej evanjelickej cirkvi pozri viacej v našom príspevku *Reč kázni Jána Kollára* v kontexte slovenského jazykovo-kultúrneho vývinu, s. 28 a n.

řeči (*Wýklad*, s. 181; reakcia na charakteristiku češtiny od Poliaka Górnického). Spoluprácu slovenčiny na tvorbe a zdokonaľovaní spoločného spisovného jazyka J. Kollár často celkom názorne demonštruje (ako vidieť z dokladu, nazýva ho aj *slowensko-česká řeč*). Napríklad vo *Wýklade* na str. 280-281 píše: „Pableskowé“ aneb *pabřeskowé*. Slovo *paprsk*, *papršlek*, *papršlek*, pochodj od *bresk*, *zábřesk*, *rozbřeskowati se* u Slowáků užjwaného, které tentýž i význam i kořen má se slowem *blesk*, *záblesk*, *rozbleskowati se*, *blysk*, *blyštěti se*. (...) Radius, der Strahl sluge tedy **českoslowensky** vlastně *pablesk* anebo *pabřesk*, potom s polknutím *e pabrsk*, *paprsk*.⁵⁸ Aj v knihe *Sláva bohyně* môžeme čítať: my se wjce tjm chlubití můžeme, že k poznačenj neydražšjho pokladu a nayswětějšjho swazku člowěka s Bohem žádná řeč krásnějšjho, přjhodnějšjho a vlastnějšjho slova nemá gako gest naše „náboženstwo“ t. g. obsah známostj a powinnostj na Boha, na božj bytnost a wůli se wztahujcejch. K žádánj byloby, aby se tento přewýborný wýraz **českoslowenský** i u giných slawských kmenůw uwedl a upowšechnil (s. 75).

Tento spoločný spisovný jazyk nazýva J. Kollár aj *českoslowenský jazyk*, *českoslowenská řeč*, ako napríklad v *Cestopise*: Podáno nám w témž Kasině knihu k zapsánj našich jmen: což když sme (já **w českoslowenském jazyku**)⁵⁹ učinili a na wůz sedali, obklíčilo nás nejen w pozemí hejno diwákůw (s. 3). Takto označuje J. Kollár občas aj spisovnú češtinu používanú v Čechách, keď napríklad aj gramatiku Vavrinca Benedikta označuje za českoslowenskú: „Nudožerin“ *Benedicti Wawřinec*, Slowák (...), učený muž, spisowatel Mluwnice **českoslowenské** (*Wýklad*, s. 337). A tak spoločná pre Čechov aj Slovákov a v tom zmysle českoslowenská je celá literárna produkcia napísaná v českom jazyku, českoslowenské sú takto aj kultúrne a vzdelávacie spolky a školy: Z každého slova bylo poznati, že pan Bogdan, ačkoli, jak sám žertovně řekl, zde jako na ostrow Patmos odsauzen, předce **knihy českoslowenské** pilně čítá a u prostřed maďarčiny milowníkem materčiny gest (*Cestopis*, s. 5) – Mezi knihami p. Bukwowými widěli sme německého Schillera (...), maďarského Kišfaludiho (...), rozličné wlské knihy (...), ale ani jednu **českoslowenskau** (*Cestopis*, s. 181) – „Blahoslaw“ čili *Benedicti Jan* (...). Blahoslaw gest zpráwcem **českoslowenské společnosti** w Kežmarku,⁶⁰ kde už mnoho dobrého způsobil (*Wýklad*, s. 349).

Ako zo všetkých uvedených dokladov zreteľne vidieť, zastáva J. Kollár jednoznačný názor, že je nielen potrebné a nevyhnutné, ale aj dobre možné zachovať a podľa istých zásad dotvoriť spoločný spisovný jazyk pre Slovákov a Čechov, že je potrebné a možné na toto dotváranie podľa istých zásad využiť ako hlavný zdroj slovenčinu a do istej miery aj iné slovanské jazyky

⁵⁸ Ako zdroj obohacovania a zdokonaľovania spisovného jazyka odporúča J. Kollár aj iné slovanské jazyky (nárečia slovanského jazyka). Vo svojom *Wýklade* napríklad hovorí: *Homer* a jeho básnická řeč gest, gak známo, wýbor ze wšech nářečj řeckých, jonického, dorickeho, aeolického, attického. To gisté twerdj i o nynějšj němčině *Bödicker* we swě německé *Mluwnici* §. 76. (...) Proč by sme i my těchto nenásledowali a aspoň libozwučnějšj slowa neb formy **od giných slawských kmenů a bratrů nepůgčowali?** Wýmjnka a cesta k zamilowánj libozwučnosti pro českoslowenské spisowatele gest *obeznánj se s ginými slawenskými nářečjmi* (s. 392-393).

⁵⁹ Pri inej podobnej príležitosti J. Kollár v *Cestopise* zaznačuje: napsal sem se **w naší slawjanské řeči** (s. 139).

⁶⁰ Pozri však aj záznamy v *Cestopise*, kde je řeč o *slovenských* ústavoch a iných ustanovizniach: Waše Welkomožnost [gróf K. Zay] těžce slowenský náš národ urazila, dílem v Řeči swé při wywolení a auwodu, dílem w maďarských Nowinách, dílem pronásledowáním **slowenských ústawůw** a učitelůw na ewanjelických školách (s. VI), dílem pro očekáwaný příchod Důstojných pp. Nadzíratelůw, *S e b e r i n i h o* a *J o z e f i h o*, s nimiž sem se o některých, zwlášťe Wydání Zpěwníku a **slowenské stolice w Břetislavě** se týkajících, důležitostech smlauwati žádal (s. IV), Že pak bázně před konwenty a jakowýmikoli lidmi neznám, o tom tuším dwadcet let auřadu mého a asi padesáte wšeljakých konwentůw, wětším dílem proti mně a proti zdejšímu **slowenskému Zboru** držených, dostatečné swědectwí wydáwati mohau (s. IV), sám tento můj nemocný (...) uzdrawený ke mně přišed srdečně mi děkowal, do počtu slowenských audůw jměno swé zapsati dal, **slowenský zbor** i školu obdarowal (s. 222), Má se jednati o sjednocení Ewanjelikůw s Reformaty: a k Wám mají Slowáci welikau důwěrnost, Wy by ste **slowenské cirkwe** k tomu nakloniti a připrawiti mohl (s. V), aud **slowenské Banské**, skrze Tablice zřízené, **společnosti** (s. 122).

(nárečia slovanského jazyka). Hoci je J. Kollár v zásade dobre informovaný o slovenčine a o jej osobitostiach, pokladá slovenčinu vo všetkých jej nárečových formách za hierarchicky nižšiu zložku spomínaného spoločného, vo svojom základe českého⁶¹ spisovného jazyka. Podľa tohto vnímania predstavuje spoločný spisovný jazyk Slovákov a Čechov československé nárečie slovanského jazyka. V rovnakom vzťahu k slovanskému jazyku sú aj ostatné Kollárom uznávané slovanské nárečia. Nejednotnosť, nedôslednosť v označovaní spoločného spisovného jazyka Slovákov a Čechov (československý jazyk, československá reč, československé nárečie, slovenský jazyk, slovenská reč, slovenské nárečie ...) nespochybňuje základnú Kollárovu predstavu o tomto jazyku. Ako sme už boli spomenuli, v duchu svojej všade dominujúcej idey slovanskej vzájomnosti, priraduje J. Kollár tento spoločný spisovný jazyk spoločnému kmeňu slovanského národa – československý jazyk je jazykom československého kmeňa. V tomto zmysle treba chápať aj niektoré ďalšie Kollárove formulácie, ako napríklad: Těžkáť byla práce, do mrtwoły našeho národu, obzwłáště **česko-slowenského lidu**, nowého ducha wdechnavti, anť již puchem umrlčím páchla (*Cestopis*, s. 33) – Krátký životopis tohoto **českoslowenského malíře** podali sme již we Výkladu ku Slávy Dceře (*Cestopis*, s. 2; takto označuje J. Kollár maliara Kupeckého⁶²) – Wesnice Weleg leží nedaleko od Bělohrađu k seweru, Lajoš-Komárno nedaleko od Wespřymu k jihu. Awšak i wíce **českoslowenských**⁶³ a wendických wesnic úpí tam pod podobným břemenem národního šálenství a jazykotyranství (*Cestopis*, s. 7).

Ako vieme, Kollárova predstava o československom kmeni slovanského národa a k nemu priradenom československom nárečí (nárečí/jazyku československého kmeňa), nie vždy precízne a konzekventne formulovaná, sa ukázala ako neživotná, nereálna, nepotvrdilo sa Kollárovo pevné presvedčenie o možnosti jej uskutočnenia, spoločenského prijatia a uplatnenia. Príčinou neúspechu tejto predstavy a viery v možnosť jej uskutočnenia bol nesúlad s existujúcimi jazykovými a kultúrno-historickými danosťami, ktoré boli výsledkom dlhodobého jazykového a kultúrno-historického spoločenského vývinu.⁶⁴ V danom kontexte je iste pozoruhodné, že J. Kollárovi bola cudzia predstava, že by dôsledkom používania spomínaného spoločného československého jazyka malo byť také etnické splynutie Slovákov s Čechmi, po ktorom by Slováci

⁶¹ Pozri napríklad aj takéto vyjadrenia J. Kollára: Jedna toliko okoličnost aneb raději *nemoc nowočeská* wysvětlila mi, aspoň z čásky, tento úkaz, totiž nowočeské *iikání*, které celé naši českoslowenské řeči a národnosti záhubau hrozí, proto, že nejen Slowáky od *čestiny* odstrkuje, ale celau řeč a národnost českau zženilau, chabau, jiným národům hnusnau činí (*Cestopis*, s. 194), Chválím Slowáky *že se k češtině*, (...) *pozdvihli* (*Cestopis*, s. 195). Podobne píše J. Kollár na strane 210 svojho Cestopisu: Naším zdáním neylépe by učinili naši Lužičané, kdyby příklad Slowákůw následujícíe **k české literatuře a řeči se připojili**.

⁶² Na str. 5-6 Cestopisu označuje J. Kollár Kupeckého ako slovenského maliara: Kupecký a Bogdan jsau, nakolik mi známo, neyslawnější **slowenští malíři**. Nechybujet **Slowákům** na schopnostech k malířství, ale raději na příležitostech ku zdokonalení se a vyznamenání v něm. Aj ďalších slovenských umelcov alebo spisovateľov označuje J. Kollár prívlastkom *českoslowenský* alebo *slovenský*: Ambrozi a Hrdlička *Jan*, kazatelé a spisowatelé **českoslowenští**, jejich obrazy jsau v sakristii ev. chrámu we Středě, Nitr. Stol. (*Cestopis*, s. 359), Sartorius, *Dan.*, kazatel a spisowatel **českoslow.** jeho obraz v Sakristii ev. chrámu w Bystřici (*Cestopis*, s. 360), Hrušková, *Sámuel*, kazatel a nábožný básník **slowenský**, obraz jeho w Bystřici, w Sakristii chrámu ewanj. (*Cestopis*, s. 359), Lieder, *Fr.*, malowal i lithografowal 1839. podobiznu Alexandra Rudnayho, primasa král. uherského, kardinále a spisowatele **slowenského** (*Cestopis*, s. 355).

⁶³ Ako vidieť, za československé označuje J. Kollár dediny obývané evanjelickými Slovákami, ktorí ako jazyk cirkevných obradov používajú „československý“ jazyk, t. j. bibličtinu. Pozri o tom bližšie v citovanej práci *Tri kapitoly zo života slov.*, s. 28-35, 40-41, 52-60.

⁶⁴ Pozri k tomu J. Doruľa, Reč kázni Jána Kollára v kontexte slovenského jazykovo-kultúrneho vývinu, s. 39-45 i DORUEA, J.: Bernolákovská kodifikácia ako výsledok slovenského jazykovo-historického vývinu. In: Slavica Slovaca, 2008, roč. 43, č. 1, s. 3-10. Pozri aj FORDINÁLOVÁ, E.: Napätie medzi „slovanskosťou“ a „slovenskosťou“ v Kollárovom diele. In: Slavica Slovaca, 1993, roč. 28, č. 1-2: „Kollárovi pri jeho koncepcii slovanskej vzájomnosti nemožno uprieť dobrý úmysel, avšak zostáva dokladom, že realitu vývinu nemožno prispôbiť teórii“ (s. 102).

prijali etnické označenie *Čech, Češi*.⁶⁵ Veľký a neúnavný hlásateľ slovanskej vzájomnosti, veľký Slovan Ján Kollár bol súčasne veľký Slovák, veľký slovenský vlastenec. Toto konštatovanie možno presvedčivo doložiť množstvom dokladov z diela Jána Kollára. Patria medzi ne aj takéto vyjadrenia: Palacký, ač mladší, byl perwý milownjk národu, řeči a literatury českoslowenské, se kterým skladatel těchto básnj známost učinil a we swazek přátelský wstoupil; střetli a nalezli se spolu gako žákové w Prešporských winicech w garnjm čase, on Morawan Slowáka *Tablice, gá Slowák* Morawana *Komenského* w ruce mage a čjtage (*Wýklad*, s. 351) – Naposledy oba tito páni prosili mne abych jim wyslowení českého ř ukázal: to musíte do Prahy jíti, odpověděl já, *my Slowáci* to ani neumíme, ani nemilujeme (*Cestopis*, s. 225) – Wážný tento bělowlasý stareček newěděl co od radosti činiti, *slyše Slowáka illyrsky mluwícího*; nebo častým obcowáním s rozličnými Jihoslawy již nyní tak daleko sem byl přinesl, že na wzdory některým čechismům a slowakismům, obstojně sem mluwil, aspoň dokonále sem se usrozuměti mohl (*Cestopis*, s. 115) – Proč pak kukáte tak dlauho na toto město? Ptal se mne jeden z přistojících Čechůw. Pane, odpowím, toto město Lodi (lat. Laus vel Laudes Pompeji), jest i pro mne i pro Wás rovně pamatné; pro mne co protestanta, *pro Wás co Čecha*: zde zajisté bydlel ten biskup Jakob, který *Husowi, Wašemu krajanowi*, jakoby pohřební čili raději předpohřební řeč w kostele Kostnickém držel (*Cestopis*, s. 168-169) – Jak pak můžete wlské řeči se učiti, neumějíce dokonále wlastní; (...) – I nu, odpověděli naposledy žalostným hlasem, Pane, ne my, ale naše zněmčilé školy a celé naše nešťastné a přewrácené wychowávání jest toho příčina: my se owšem stydíme že Čechowé jsauce, předce česky dobře ani mluwiti ani psáti neumíme. – Proč tedy *wáš lid a národ* nežádá na slušné cestě od sprawedliwé Wlády národní školy a národní wychowávání? (*Cestopis*, s. 248) – Udělali ste *z nás Slowákůw* maďarsky neumějících jen prázdné figuranty a němě posluchače (*Cestopis*, s. V) – polský výraz Sławák, kterým *nás* Poláci stýjdawě se Slowák nazjwagj (*Sláwa*, s. 132) – wydawatel sobě to za prawidlo položil we chrámě biblické řeči užjwati, přeswědčen gsa o tom, že *u nás ew. Slowáků*, ano i u Čechů a Morawanů, gen ten pospolitě káže, kdo biblické řeči užjwá⁶⁶ – Po přeslyšaném řečňowání některých, jak básnických tak i prostomluwných prací w obau nářečích, obrátil sem já několik slow a wýstrah, které mi již dawno na srdci ležely, k těmto mladým bratrům: že se srdečně těším, *nejen já ale se mnau wšickni Slowáci*, z těch chwalitebných swědectwí, které jim (...) jak p. p. professorowé tak i jiní obywatelé města tohto dájwaji (*Cestopis*, s. 252) – *Swěhlawost a odstrkawost Čechůw já nezastáwám*, podle které

⁶⁵ Pozri k tomu RAPANT, D.: Vývin slovenského národného povedomia. In: Historický sborník. Časopis Historického odboru Matice slovenskej, 1947, roč. 5, č. 1, s. 5-12. Na str. 12 tam D. Rapant o. i. píše: „I pri týchto zjavoch, zdanlive tak jasne československých, išlo v skutočnosti a v podstate viac o stránku slovanskú, než československú, lepšie povedané československú. Princípom jednoty s Čechmi bolo slovanstvo, nie českoslovanstvo, *kmeňovú jednotu československú i vo svojej programovitosti naši vtedajší buditelia chápu viac len ako konkrétnejšiu formu jednoty slovanskej*. Podobne to možno tvrdiť aj o postuláte jednotnej československej reči spisovnej.“ [Porovnaj k tomu už citovanú Kollárovu výzvu: Ostatné naše heslo buď wzájemnost, cokoli činite, čiňte tak, aby se naše city a myšlénky, naše spisy i skutky, *slowem celá naše českoslowenská národnost v moři weškerého Slawjanstva kotwily*.]

Slovákov nestotožňuje s Čechmi ani ev. superintendent Daniel Krman, hoci konštatuje, že majú s Čechmi spoločný jazyk. V úvode k Hallskej Biblii píše: Ten, prawjm, miłosrdný Bůh, y tohoto času zgewil sláwu swau, a rozptylený Národ Český, *y nás, týmž gazykem mluwjících*, w dobré naděgi postavil (Biblia sacra, To gest: Biblj Swatá, Aneb Wssecka Swatá Pjsma, Starého y Nowého Zákona, Možnau Pilnostj opěť přehljdnuta, Krátkými Summownjky, a mnohými Concordancyemi zaopatřena, A wnowě wydána Pracý, Wynasnažowánjm a Nákladem Lidj o zrůst Cýrkwe Božj wptjmně pečugjících. Léta Páně M DCC XXII). Aj Matej Bel tam vo svojom predhovore (§ 8) píše o českom národe (o českých protestantských exulantoch) rozptýlenom medzi Nemcami, Slovákmi a Poliakmi, t. j. ani on tu nestotožňuje Slovákov s Čechmi: aspoň w rozptýlených ostatečoch, mezy Nemcy, Slowáky, a Poláky Ewangelium Krystowo stále wyznawagjících.

⁶⁶ Citát je z Kollárovho úvodu k vydaniu jeho kázni w roku 1831. Pozri J. Doruľa, Reč kázni Jána Kollára w kontexte slovenského jazykovo-kultúrneho vývinu, s. 28.

Slowákum na vzdory, kde jen mohou, všudy své nesnesitelné *i i* piši (*Cestopis*, s. 123). Na svoj pobyt v Prahe si J. Kollár v Pamätiach aj takto spomína: u paní vdovy Krameriusovy potkala nás zvláštni nehoda. Po vlídném přivítání nás zeptala se: „Kde pak zůstávají?“ já této otázce neporozuměv, byl jsem dlouho na rozpacích a nevím, co jsem odpověděl. Po chvíli opět se ptá: Kde pak zůstávají, abych mému synu pověděti mohla, když se domů vrátí? Načež já: „zůstávati“ **nám Slovákům** v tom smyslu jest nejen nesrozumitelné, ale i nesnesitelné (s. 231). Aj za svojho pobytu v Jene musel J. Kollár často osvedčovať svoju slovenskosť.⁶⁷ Uvedieme niektoré záznamy z jeho Pamäti: Večer málo kdo myslí na jídlo, anť místo toho káva, čaj a chléb s máslem se používá. Jednou tedy napadla **nás Slováky** choutka po slovenských jídlech z těsta, proto složili jsme na to peníze (s. 239) – Fries poděkovav se za tuto pozornost a připojiv se k mě procházce ptal se mě na vlast a jméno. „Já jsem Kollár rodák z Uherské krajiny“ odpověděl já. „Já Uhry obzvláště vždy rád jsem míval a mám, oni se na našich universitách obyčejně chvalitebně zpravují.“ „Odpusťte pane, že Vás ale tu na jeden v Němcích hustě panující omyl upozornit musím; tato chvála patří ale ne tak Maďarům jako Slovákům, nebo téměř všickni ti Uhrové, kteří na zdejších aneb i jiných universitách theologii studují, jsou Slováci. **I já nejsem Maďar ale Slovák národem a jazykem Čechům a Moravanům příbuzný**“ (s. 246). A keď predstavitelia ev. cirkevného zboru v Lobde pri Jene ponúkali J. Kollárovi miesto pastora, takto im odpovedal: já nejsem Němec, **já jsem Slovák**, mně nebe jinou roli určilo, vy zde máte hojnost výborných mužův a kazatelův, já své slabé síly a život svému zanedbanému a ještě nevzdělanému národu obětovati chci (s. 278).

Priame doklady o tom, že J. Kollár sa jednoznačne a spontánne, vždy akoby celkom prirodzene pokladal a hlásil za Slováka,⁶⁸ by sa dali rozmnožiť ďalšími citátmi z jeho diela. Tu len ešte pripomenieme, že J. Kollár bol neúnavným a vytrvalým zástancom, obhájom aj obrancom Slovákov, vystavovaným čoraz bezohľadnejšiemu maďarizátorskému tlaku. Mohol ho zblízka nielen pozorovať, ale aj osobne zažívať najmä ako dlhoročný farár slovenského evanjelického a. v. zboru v Pešti.⁶⁹ Maďarizátorskú posadnutosť nazýva J. Kollár maďaromániou, maďarošialenstvom, národošialenstvom, jazykotyranstvom. Už v roku 1826 bol J. Kollár svedkom takého maďarošialenstva, o ktorom vydáva písomné svedectvo vo svojej zbierke kázni uverejnenej v roku 1831.⁷⁰ V poznámke k textu kázne (truchloreči) J. Kollár tam na str. 630 vysvetľuje: Ku porozumení této pohřební řeči znáti třeba následující okolostogičnosti. Roku 1826. dne 26. čerwence přišli Slowáci, z Nitranské stolice ze S t a r é T u r é, na pltěch po Wahu a Dunagi do Budjna se sýrem, brindzau a máslem. Sotwy že přirazili ku břehu, maďarštj, právě dřewo zde na břehu nosjcy, wogáci obhrknuwše ge, činili sobě hned wšeligaké nemaudré žerty a lehkowážné posměchy z nich, z gegich řeči, národu a oděwu. Když pak tito usilownj lidé své saudky a pařenice na břeh wynášeti a do skladu nositi chtěli, geden z wogaků (z Mariášiho regimentu, z Čanadské stolice z Battyony) schwálně z cesty odstaupiti a průchod učiniti nechtěl s opa-

⁶⁷ Pozri aj GOMBALA, E.: Prejavy slovacity v Kollárovej Slávy dcere. In: Slavica Slovaca, 1993, roč. 28, č. 1-2, s. 103-109. Na strane 106 tam E. Gombala konštatuje, že J. Kollár „príslušníkov českého kmeňa považuje podobne ako aj iných Slovanov za bratov a nestotožňuje sa s nimi.“

⁶⁸ Aj Eva Fordinálová konštatuje, že J. Kollár „napriek presadzovaniu slovanského „celku“ vždy cítil a ctil svoj slovenský pôvod“ (c. d., s. 100).

⁶⁹ Vo svojich Pamätiach si J. Kollár aj takto spomína: S raněným a krvácejícím srdcem vyšel jsem často ven do svatyně přírody boží: žluč i slzy tekly po těle mém nad ničemnými konventy, nespravedlivými processy, rabulistickými advokáty, ukrutným pronásledováním Slovákův a sboru Pešťanského nezaslouženými urážkami mé osoby, bezejmennými listy a hrozbami, roztlučením oken a kočící hudbou nočního času při vydání téměř každého mého československého díla, ale po několika hodinách vrátil jsem se opět nazpátek do života s lehkou krví, s veselou tvaří, se smířeným srdcem a s obnovenou zmužilostí k boji: takové divy tvořila příroda boží ve mně! (s. 269-270)

⁷⁰ Pozri pozn. č. 5.

kowánjm všeligakých národných úštipkú a přjslowj, gmenowitě onoho známého nelidského a bohorauhawého: „T ó t n e m e m b e r“ (t. g. Slowák nenj člověk). Ubohý Slowák, gménem J o z e f H l u b o c k ý, 33 rokú magjij, chtě s těj swau dále gjeti, onoho w cestě sobě stogjijeho Maďara na stranu odtiskowal, genž, nabádánjm swých maďarských „űsd-meg! űsd-agyon!“ (to gest: udeř ho! zabj ho!) wolagjijch kamarátů osmělen, obrátiw se polenem Slowáka we hlavu udeřil až i hned skonál. Vo svojej kázni potom poukazuje J. Kollár predovšetkým na protislovensky nevraživú, v maďarskej spoločnosti verejne hlásanú a pestovanú spoločenskú atmosféru, ktorá je tou pravou príčinou páchania podobných zločinov. O. i. J. Kollár povedal: Neztenčugme winu ohawnosti této, ale suďme předce i spravedliwě a milosrdně, pamatugjce na to, že prwnj půwod a přčina zlého často, ne tak na samého činitele padá, gako raděgi na ten čas, krag, panugjij předsudky a gině zewniterné okolostogičnosti, we kterých člověk žige a které na mrawnost geho wplýwagi a učinugj. (...) Zarmucugme a hněwegme se, ne na wraha, ale na ty studnice a přčiny, které geg takowým učinili, totiž na národnj nenáwist, která se w kragině nassí, bohužel! z roka na rok wjce a záhubněgi rozmáhá a už i lidi nižssjch stawů mrawně otrawuge; na zlehčowánj giných národů, na opowrhowánj a pronásledowánj giných řečj, které we vlasti nassj nynj panugjijm gest obyčegem; Podťe sem wy učitelé sskolnj a kazatelé chrámownj, kterj se wjce o gazyk nežli o srdce mládeže staráte, lidu častěgi ustanowenj lidská nežli ustanowenj božská ohlassugte a poraučjte, posluchačům a owečkám swým horliwěgi přiwoławate: nemluw tu řeč, necheg ten národ! nežli: N e z a b i g e š, N e p o k r a d n e š ! Podťe sem wy neopatrnj spisowatelé a nowináři, wy zřesstěnj vlastencowé a horlitelé, kterj ged národnj nesnásseliwosti i na pospolitý lid wylěwáte a njm celá pokolenj kazjte; wy lehkomyseľnjci, kterj potupná přjslowj o giných národech w ustách nosjte, anebo práwě na weřegných diwadlách ússtipné hry a komedie o giných řečech a národech prowowowati, posměssné obrazy tlačiti, ge na ulicech a krámech wywěssowati dáwáte, a tjm semena různic a hrozných hřjchů w žiwotě rozsjawáte! (...) wětssj a wybörněgssj zásluha gest, býti dobrým člověkem a snásseliwým křesťanem, nežli dobrým a nesnásseliwým vlastencem. Powězte že, kdo to učinil aby se rozličnj národowé na swětě, rozličnj gazykowé w této nassj kragině nalezali? Asnad některj člověk? nikoli, to učinil Bůh! a proč že on to učinil? asnad proto, aby se lidé těchto národů wespolek hryzli, nenáwiděli, posmjwali, sskrtili a mordowali? Nikoli, ale aby byli gako bratřj a synowé gednoho otce (...) A poněwadž žigete w takowém městě a w takowé kragině, kde se rozličnj národowé nalezagj, tedy milugte swůg národ, ale nikdy tak blázniwě a zaslepeně, aby ste potom wssecky ostatnj národy zlehčowali, opowrhowali, anebo práwě lidi cizjho národu mordowati gen za maličkost drželi: wssickni zagisté národowé magj před Bohem rowné práwa a přednosti. Gen ten ctj swůg národ kdo cizj narody ctjti zná, gen ten miluge swau řeč kdo cizj řeč nepotupuge a nepotlačuge. We swých přjslowjch maluge se každý národ, národnj pořekadla gsau znaky a nápisy toho ducha, který w gegich gazyku a národu panuge (s. 633-635).

Vieme, že Kollárove výzvy w duchu jeho napomenutia *wětssj a wybörněgssj zásluha gest, býti dobrým člověkem a snásseliwým křesťanem, nežli dobrým a nesnásseliwým vlastencem; milugte swůg národ, ale nikdy tak blázniwě a zaslepeně, aby ste potom wssecky ostatnj národy zlehčowali, opowrhowali, anebo práwě lidi cizjho národu mordowati gen za maličkost drželi* nenašli v maďarskej spoločnosti priaznivý ohlas, ba naopak – „maďarošialenstvo“ sa stále viac stupňowalo. Preto pred svojou cestou do Talianska w roku 1841 si J. Kollár s úľawou vydýchol: Příležitost tuto k cestowání já tím radostněji sem uchopil, čím sytější byl sem obkličujících mne denně autokůw a aukazůw panujícího we vlasti naší neduhu *maďaromanie*, a čím wíce se přibližowal onen, pro mne w celém roku neymrzutější čas, totiž držení církewních sněmůw čili konwentůw w počátku měsíce Zářj (*Cestopis*, s. III) – Den před naším odchodem, ráno o hodině

9, pocitl mne swým nawštíwením wšeobecný Dohledač evanj. církwi w Uhrách, Welkom. hrabě K a r e l Z a y. (...) *Hrabě*: Jakž, Wy sobě ošklíwíte naše konwenty? *Já*: I arcí, a to z celé duše. Byliť časowé owšem, kde sem při nich rád přítomen býwal: ale *nyní ste nám wšecken wplyw zamezili a všechno účinné podílubrání na nich odebrali, uwedením do nich maďarčiny*. Já jsem celau mau mladost, mé horce nabyté jmění a dědictwí školám, akademii, theologii, slowem náboženstwu a církwi obětowal: a nyní w dospělém wěku, kdebych podle hřiwny od Boha mi propůjčené, církwi a náboženstwu prospěšným býti mohl, *zbawen jsem k tomu wší příležitosti a možnosti. Udělali ste z nás Slowákůw maďarsky neumějících jen prázdné figuranty a němé posluchače. Kdo neylépe maďarsky umí, tent' jest nyní neywětší protestant, byt' i žádného náboženstwí neměl, předce saudí o náboženských a církewních wěcech*. Bůh wšemohaucí ať sám tuto křiwdu saudí, ona jest jedna z neybolestnějších mého žiwota. Já a mnozí jiní semnau toho nezaslaužili, anť *my we mladosti naši ani potřeby ani příležitosti sme neměli k učení se maďarčině*, a nyní we starším wěku k tomu ani času ani chuti a schopnosti nemáme (*Cestopis*, s. IV-V) – Z Uher sem utíkal od bolestí *maďarošálenstwa*, přišel sem do Štyrska (*Cestopis*, s. 223) – „Tyto naše Uhry jsau předce jen požehnaná krajina!“ – řekl jeden z mých saucestowníkůw při opětném wítání a uzření míjejících před očima našima břehůw a okolí Dunajských –; owšem, odpověděl já, ale ach nastojte! to požehnání bydlí zde jen na poli, we winicech, w horách a w pustinách, nebo z měst, z wesnic, z domůw a spolkůw lidských již uteklo wyhnáno jsauc běsem *maďarošálenstwí* (*Cestopis*, s. 253) – Na cestě přes Bělohradskau a Wesprýmskau Stolici srdce mé smutnými aukazy a národními zpomínkami bolestně dotknuto bylo. W Bělohradě na náměstí stálo několik wozůw tuším s owocem neb s obilím: při mé procházce uwidím se rázem dwěma muži obstaupeného, ani ruce mé s gakausi klopotností chytali k políbení: já utáhna ruce zpátkem téměř s newolí, anť líbání rukau mezi mužským pohlawím nikdy sem wystáti nemohl, řeknu: Kdo ste a co chcete? „My sme z Welegu.“ Po řeči i obličejích poznal sem, že to byli onino poslowé z Weležské církwe, kteří od několika let každoročně do Peště chodíwali k Generálnímu církwi a škol ewanjelických Inšpektorowi a Konwentům s prosebným listem, aby se jim we chrámě služby boží řádně *we slowenském jazyku* držíwaly, a ditky též we škole týmž gazykem, ne pak maďarským obzwláště w náboženstwí wynaučowaly. *Nu, ptám se jich, jakže wěc Waše stojí?* „*Ach, Pane! odpověděli, zle, zle, z roka na rok hůře, nikde pomoci a rady! asi desetkráté byli sme již w Šoproně u Důst. pána Superintendenta, byli na mnohých Seniorálních Shromažděních, byli sme w Pešti častokráté: wšudy se nám slibuje a za sprawedliwé uznává, ale nic se nečiní.*“ – *A w Lajoš-Komárně jak to wyhlíží?* – „*Asi tak jako u nás. Štěpán Wrabec, onen wážný starce zemřel we krátkem čase po onom bezbožném bití, kde mu před stoličným domem, we Wesprýmě 24 ran lískowau holí dáno.*“ *Milý Bože, myslil sem sobě, proč pak slawná Wesprýmská Stoliče raději tyto swé Bakoňské žiwáně a laupežníky neprónásleduje a netresce, kteří zde wšudy vraždu a krádež páchají, tak že cestující každý krok s bázní a s třesením konati musí? proč a nač bije lidi proto, že milují řeč od Boha jim danau?* – Wesnice Weleg leží nedaleko od Bělohradu k seweru, Lajoš-Komárno nedaleko od Wesprýmu k jihu. Awšak i wíce českoslowenských a wendických wesnic *úpí tam pod podobným břemenem národního šálenstwí a jazykotyranstwí* (*Cestopis*, s. 7) – Zde sem slyšel mezi jinými i příčinu toho, proč na posledním Břetislawském sněmu městům wíce hlasůw žádajícím tato sprawedliwá žádost odepřena: *jeden z wyslancůw maďarských totiž že prey weřejně to řekl; oni by zawraždili naši národnost, anť prey wětší počet měst slowenský jest* (*Cestopis*, s. 34) – Při odchodu mém od ní [od pani Žofie Rušnowej w Terste], musel sem tuto dobrau a autlau duši wšelíjak kojiti z ohledu na budauci osud Slowákůw Tatranských; předkládáním tisícerých tesklíwých otázek *brala podíl na jejich, od Maďarůw jim strojeném, nebezpečenstwí, ptawši se: či již mnoho wesnic a stolic*

zmaďařeno? či mají Slowáci nějaké zástupce proti této národní vraždě která na ně číhá? proč se prey Slowáci smělejí w tak swaté důležitosti nehýbají a na swé obraně srdnatěji nepracují? proč se ku Wládě a trůnu neutíkají? zdaliby prey nebylo lépe aby Slowáci raději nynější vlast swau opustili a k zachování narodnosti jinám ku slawjanským bratrům se přestěhowali? at.d. Milá sestro Slawjanská, odpověďel já, děkuji Wám srdečně za Waši učastnost na neštěstí mojich krajanůw; bud'te přesvědčena, že co w Uhrách možno, to dělají Slowáci k retowání swé narodnosti (*Cestopis*, s. 51-52) – Já zde do této, jako i jinde do podobných knih, napsal sem se w naši slawjanské řeči, nehledě na to, že prwní sem byl, který to učinil; powíli někdo, že tomu tam nikdo nerozumí; tedy odpowídám: říkajíli Maďaři, jenž sotwy 3 milliony sylní jsau, při psání maďarských křestních listůw, wandrowných knížek a jiných písem „ať se prey jiné krajiny učejí maďarsky, aneb držejí sobě maďarské učitele a tlumače“ – mnohem více to my, 80 millionůw silní Slawjané, říkati a činiti můžeme složíce již jednau ze sebe wšecko plaziwé pokorníčkowání a otroctwí, aby sme již více nedáwali příčiny cizincům k podobným posměchům a deklamaciem, **jakowé sobě oněň pseudomaďarský professor na Břetislawských školách (Greguš), z našeho národu strojil, jenž wystaupiw na katedru opálaje rukama w prawo w lewo prokřikowal: „Achtzig Millionen Slawen! Achtzig Millionen Sklawen!“** (*Cestopis*, s. 139-140)

Svedectvo Jána Kollára o maďarománii či maďarošialenstve má svoju aktuálnu hodnotu. Dovoľuje objektivne, z historickej perspektívy, posúdiť „európsky pokrok“ v dnešnej maďarskej národnostnej a školskej politike, lebo veď **žiwot přítomnosti w minulosti kořenuje a jediné z ní wyswětlen býti může.**

Der slavisch-slovakische Patriot Ján Kollár

Ján Doruľa

Im Beitrage wird eine Charakteristik der Ansichten von Ján Kollár, die die Fragen der Schriftsprachen einzelner slavischer Völker behandeln, vorgelegt und dokumentiert. Es wird darauf hingewiesen, dass bei der Auslegung dieser Problematik sich Ján Kollár an seine Vorstellungen von einer einheitlichen slavischen Nation und einer einheitlichen slavischen Sprache sowie an seine Konzeption der slavischen literarischen Wechselseitigkeit angelehnt hat. Diese Vorstellungen von Ján Kollár sind weitaus schematisch und subjektiv. Doch die bestehenden Realitäten in slavischer Welt konnten auch im gegebenen Rahmen nicht gänzlich ignoriert werden, so dass Ján Kollár seine Vorstellungen von slavischer Nation und Sprache zu modifizieren, etwas anzupassen gezwungen war. Daher wird sein Begriff von slavischer Nation als strukturiert erfasst – die slavische Nation besteht in Wirklichkeit nur in Form slavischer Stämme, sie ist also vielstämmig (všenárod, Gesamtnation) und ganz ähnlich existiert die slavische Sprache nur in Form der einzelnen slavischen Mundarten. Im Sinne seiner Konzeption der slavischen literarischen Wechselseitigkeit erkennt Ján Kollár nur 4 slavische Schriftsprachen an (4 Mundarten der slavischen Sprache). Eine von ihnen ist die tschechoslovakische Mundart der slavischen Sprache, die eine gemeinsame Schriftsprache der Slovaken und Tschechen sein sollte. In dieser Funktion (der gemeinsamen Schriftsprache) sollte die im Grunde tschechische Sprache weitaus modifiziert, „vervollständigt“ werden. Es ist in dieser Hinsicht bemerkenswert, dass für Ján Kollár der Gedanke fremd war, demnach die Folge so einer Benützung der gemeinsamen Schriftsprache eine Fusion, Verschmelzung der Slovaken und Tschechen wäre, infolge der die Slovaken die ethnische Bezeichnung *Čech*, *Češi* angenommen hätten. Der grosse und unermüdete Verkünder der slavischen Wechselseitigkeit, der grosse Slave Ján Kollár ist zugleich ein grosser Slovake, ein grosser slowakischer Patriot gewesen. Diese Feststellung lässt sich durch eine Menge von Belegen aus den Kollár's Werken überzeugend nachweisen.

Im Beitrag wird zuletzt darauf hingewiesen und mit Belegen dokumentiert, wie Ján Kollár, der selbst einer grausamen madjarisatorischen Gewalt ausgesetzt wurde, sich als unermüdeten Beschützer, Fürsprecher und Verteidiger der derselben Gewalt ausgesetzten mitgläubigen Slovaken erwiesen hat.

ROZHLEDY

DARIJA PIVK*

Jezikovni prenos pri učenju slovenščine na Slovaškem

PIVK, D.: Linguistic Transfer in Learning Slovene Language in Slovakia. *Slavica Slovaca*, 43, 2008, No. 2, pp. 69-74. (Bratislava)

The authoress of this article speaks of linguistic transfer in learning Slovene language in Slovakia and above all of negative linguistic transfer from Slovak language into Slovene language on all linguistic levels, particularly when both linguistic systems differ.

Negative linguistic transfer, negative past tense, phonetic and orthoepic mistakes, false friends, prepositions, written language, spoken language.

1. Sedanje geopolitične razmere v Evropi, nastanek novih držav, vključno s Slovenijo, navezovanje intenzivnejših odnosov s tujino – vse to je prav gotovo pripomoglo, da je prišlo do prevrednotenja stališča o jezikih malih narodov. Danes ni pravzaprav nobena posebnost več srečati tujca, ki se sporazumeva v slovenščini, ali ki išče možnosti pridobiti si znanje jezika v Sloveniji ali pa v raznih izobraževalnih ustanovah v tujini. „Slovenščina kot drugi/tuji jezik je pomembna sestavina sodobne slovenske jezikovne situacije. Osamosvojitve Slovenije in njena vključitev v Evropsko unijo sta povzročili rast mednarodne prisotnosti slovenščine, tako v institucionalnem kot v neinstitucionalnem okviru. Vse več ljudi potrebuje ali si želi dejavno jezikovno zmožnost v slovenščini kot tujem jeziku.“¹ „Slovenščina je, kot znano, slovanski jezik, najzahodnejši izmed južnoslovanskih, vrinjen med italijanščino oz. furlanščino na zahodu, nemščino na severu in madžarščino na severovzhodu, tesno soroden s (srbo)hrvaščino na vzhodu in ne brez starejših povezav (zadnje v glavnem iz druge polovice 19. stol.) z zahodnoslovanskimi jeziki, zlasti s češčino in slovaščino pa tudi nastankovno; prek tega okvira gredo odnosi z ruščino v smislu našega prevzemanja iz nje.“²

Čeprav je slovenščina jezik, ki ga govori le dva milijona ljudi, je zanimanje zanj vedno večje, poučuje se na številnih univerzah, tudi na Slovaškem. Če se ozremo nazaj in skušamo najti začetke lektorata slovenskega jezika na Slovaškem, se znajdemo ravno v času razpada Češkoslovaške republike in ustanovitve slovaške države. „V tem času so v Ljubljani nekateri slovaški študentje študirali slovenski jezik in z njim potem na Slovaškem seznanjali študente slavistike. Spomnimo se, da so bili predvojni študentje, ki so krožili po Evropi in tudi po Ljubljani, organizirani v organizacijo Pax romana. Študirali so predvsem v Krakovu, Ljubljani in Zagrebu (katoliške dežele). Med štipendisti na podlagi kulturne pogodbe med bratislavsko in ljubljansko univerzo je bil tudi prvi lektor na bratislavski slavistiki Jozef Ambruš (1914-1993). (...) Prvi lektorat slovenskega jezika je bil torej ustanovljen v študijskem letu 1938/39.“³ V letnem semestru 1939/40 je bil lektorat ukinjen, znova pa je bil oživiljen v študijskem letu 1946/47,

* Mgr. Darija Pivk, Katedra za slovaški jezik in književnost, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana.

¹ STABEJ, Marko: Slovenščina kot drugi/tuji jezik in slovensko jezikovno načrtovanje. *Jezik in slovstvo* 2004, roč. 49, s. 5.

² TOPORIŠIČ, Jože: Družbenost slovenskega jezika. Ljubljana : DZS 1991, s. 63.

³ JAKŠE, Darija: Slovenščina na Univerzi v Bratislavi. Zbornik. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot /drugi tuji jezik 1999, s. 41.

zahvaljujoč Janu Kostihu (1916-1975), ki je tudi osnoval in vodil klub prijateljev slovenskega jezika in kulture. Njegovo delo je potem nadaljeval Viťazoslav Hečko (1919-1972), ki je bil tretji lektor slovenskega jezika na Filozofski fakulteti v Bratislavi v letih 1967-1972. Dve leti je nato lektorat vodil slavist Jan Stanislav (1904-1977), od leta 1975/76 pa je bil lektor za slovenski jezik srednješolski profesor Melichar Václav (1916). Pod njegovim vodstvom je lektorat obstajal do leta 1985, potem pa je bila kontinuiteta prekinjena vse do leta 1992, ko je na fakulteto prišla prva slovenska lektorica z ljubljanske filozofske fakultete Jasna Honzak Jahič. Leta 1994 je za dve leti prišla voditi lektorat Alenka Šalej, v letih 1996-2002 je bila tretja lektorica Darija Jakše, od leta 2002 pa slovenščino poučuje lektorica Saša Poklač.

2. Ko se učimo tujega/drugega jezika, nam je običajno v pomoč naš prvi jezik. Pri tem procesu pa skoraj vedno prihaja do jezikovnega prenosa, tj. do tega, da se prenašajo elementi enega jezikovnega sistema v drug jezikovni sistem. Pri procesu učenja sorodnih jezikov prihaja do pozitivnih jezikovnih prenosov – sporazumevanje je mogoče že na začetni stopnji usvajanja jezika – in negativnih, ko pri prenosu iz J1 (prvega jezika) v JT/J2 (tuji/drugi jezik) prihaja do napak. Te napake je zelo težko odpraviti, če jim že na samem začetku poučevanja ne namenimo dovolj pozornosti, zato je več kot dobrodošlo sproti opozarjati na razlike in jih z različnimi oblikami vaj uzaveščati.

V času poučevanja slovenščine kot tujega/drugega jezika na Filozofski fakulteti v Bratislavi sem se srečala z mnogimi zanimivimi primeri negativnega jezikovnega prenosa iz slovaščine v slovenščino na vseh jezikovnih ravneh, zlasti pa tam, kjer se jezikovna sistema razlikujeta.

3. V ustnem izražanju so najbolj očitne fonetične in ortoepske napake, kar je razumljivo, če poznamo samoglasniški sestav obeh jezikov. Medtem ko pozna slovaščina samo en e-jevski samoglasnik, ki je sprednji in sredinski, in samo en o-jevski samoglasnik, ki je zadnji in sredinski pa (...) „ima slovenščina poleg sprednjega sredinskega *e* še druge „e-jevske“ samoglasnike: sprednji sredinski *e* [é] na meji med sprednjim in „nesprednjim“ (srednjim) *e*, sredinski srednji *e* [ê] in zadnji sredinski *e* [ə]. (...) Tudi slovenski samoglasnik *o* je zadnji in sredinski, vendar je njegov izgovor dvojen: ozki *o* [ó] in široki *o* [ô].“⁴ Treba pa je poudariti, da v slovenščini glasova *e* in *o* zapisuje samo z eno črko, izgovarjamo pa jih, kot je bilo zgoraj že omenjeno, e na tri načine, o pa na dva načina, pri čemer seveda prihaja do pomenskih razlik.

ozki *e* é (*spievať*)

p *ti*

široki *e* ê (*piaty*)

ozki *o* ó (*kusy*)

k *sa*

široki *o* ô (*kosák*)

ozki *e* é (*piesok*)

polglasnik *p* *sek*

a (*psiča*)

samo govornjeni polglasnik *vrt, rdéča, trn, rjava*

Na začetku študenti sploh ne slišijo razlik, zato posamezne besede seveda ne znajo ponoviti, glede pomena pa je možno reči, da ga ponavadi ugotovijo iz sobesedila.

Na tekmovanju je bila peta.
Morala je peti.

Na pretekoch bola piata.
Musela spievať.

Marko n0si rdeč pulover.
N0si ga vsak dan!

Marko nosí červený pulóver.
Nos ho každý deň!

⁴ VAŇKO, Juraj: Slovaška slovnica za Slovence. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko 2004, s. 11-12.

Pri izgovarjavi polglasnika prihaja do precejšnjih težav v enozložnih besedah, ko polglasnik ni napisan, npr. pred *r*, ki ni pred samoglasnikom: *trd*, *vrt*, *trn*. Študenti polglasnika v teh primerih sploh ne izgovorijo, besedo preberejo tako, kot da je *r* zlogotvoren, kar seveda izhaja iz slovaščine, ki tak *r* ima, če pa se beseda začne na *r*, ki ji ne sledi samoglasnik, kot npr. *rdeč*, *rjav*, *rja*, so težave z izgovorom še večje. Pri tem lahko pride celo do komičnih situacij, ki pa seveda pozitivno pripomorejo k temu, da se študenti bolj zavestno osredotočijo na izgovorjavo in da bolj pozorno poslušajo lektorja. Tak precej tipičen primer za to je *Rt Dobre nade* (*Mys Dobrej nádeje*), ki ga preberejo kot *rät* (pogovorno, knjižno slovensko *rit*, slovaško *zadok*). Zelo težke večzložne besede za izgovor so tiste, ki nimajo nobenega samoglasnika oz. je le-ta skrit v *r*: čmrlj, umrl, požrl, odprl, pri čemer se težave še stopnjujejo, ker se *l* na koncu besede bere kot dvoustnični *u*. Besede tega tipa izdajo, da govoreči ni rojeni govorec slovenščine, pa čeprav sicer zelo tekoče in brez napak govori slovensko.

4. Od slovničnih kategorij posebej omenimo *število*, ki študentom, ki se učijo slovenščino dela kar nekaj preglavic, saj se poleg znane ednine in množine srečajo z njim popolnoma tujo dvojino.⁵ Kljub imenu dvojina študentom na začetku ni jasno, kdaj naj bi se dvojina sploh lahko uporabljala, pa tudi pomagati si ne morejo z ničimer, ker pač te kategorije v njihovem jeziku ni.

Z določanjem spola študenti nimajo kakšnih večjih težav, saj v obeh jezikih obstajajo trije spoli; do težav prihaja v primerih, ko je spol samostalnikov v slovaščini in slovenščini neprekriven, npr. pri prevzetih besedah, kot so *radio*, *kino*, *bife*, *bistro*, *kanu* – v slovenščini so ti samostalniki v primerjavi s slovaščino moškega spola, ali npr. *solata*, *banana*, *pomaranča* (slovaško *šalát*, *banán*, *pomaranč*), ko gre v slovenščini za samostalnike ženskega spola, v slovaščini pa so to samostalniki moškega spola. Študenti takim leksemom ponavadi določijo spol iz maternega jezika.

5. Poseben poudarek je treba nameniti naglasu, ki je v slovenščini prost, kar pomeni, da ni vezan na prvi ali kak drugi zlog v besedi, zato naglasno mesto lahko večkrat loči pomen besede: *kosí* – *kósi*, *séde* – *sedé*, *réko* – *rekó*, *pádalo* – *padálo*, *obláči* se – *oblači* se.

Kosec sedaj ne kosí, ampak kósi. – Kosec teraz nekosí, ale obeduje. // Padálo je pádalo. – Padák padal.

Seveda pa s tem ni rečeno, da bi take posledice imela čisto vsaka sprememba naglasnega mesta: saj rečemo kdaj *poljé* namesto *pólje* ali *vodé* namesto *vóde*, pa besede ohranijo svoj prvotni pomen. Zanje pravimo, da so naglasne različice. Ker slovenščina pač nima stalnega naglasnega mesta, se mora študent naučiti naglas skupaj z besedo. Težave se povečajo, kadar naglas ni vedno na istem zlogu (premični naglasni tip), ko samostalnik sklanjamo. Posebno težko se je naučiti pravilno naglaševati samostalnike ženskega spola, ki se ne končajo na -a, ampak na nezvočnik ali zvočnik, kot npr. *stvar*, *vas*, *brv*, *kost*, *pot*, *stran*. Pri njih gre za t. i. mešani naglasni tip: *stvár*, *stvarí*, *stvári*, *stvár*, *stvári*, *s stvárjo*.

6. Slovenščina ima kot slovaščina 4 glagolske oblike za čas: sedanjik, preteklik, prihodnjik in predpreteklik. Sedanjik je nezložna oblika: *grem*, *greš*, *gre*..., nedoločniška oblika za navedeni glagol pa je *iti*, čeprav na začetku skoraj vsak študent na vprašanje „Kako, ali gre?“ odgovori: „Mora greti“ namesto pravilnega „Mora iti.“

Glagolske oblike, ki izražajo preteklost, prihodnost in predpreteklost, pa so zložene; tvorimo jih z opisnim deležnikom na -l in pomožnim glagolom, in sicer preteklik s *sem*, *si*, *je* ... pri čemer je pomožni glagol tudi v 3. osebi ednine, dvojine in množine, kar se razlikuje od slovaščine in na kar študenti pozabljajo, ko morajo spregati glagole v preteklem času. Malo podrobneje bi se ustavili pri preteklem času v zanikani obliki, kajti tvorba zanikanega preteklika se toliko razlikuje od slovaške, da povzroča učečim se kar nekaj težav.

⁵ Dvojina, slovnično število, povezano s pojmom dva, npr. Brata sta se imela rada. Namesto dvojine se v slovenščini uporablja množina, kadar gre za tipične dvojice ali je že vnaprej znano, koliko je česa: tvoji novi čevlji, imeti dolge roke / sive oči, nogavice so se mi raztrgale, rokavi so preširoki, voli so dobro vlekli, kje pa so vaši fantje (tudi če imamo samo dva) ipd. (TOPORIŠIČ, Jože: Enciklopedija slovenskega jezika. Ljubljana: Cankarjeva založba 1992, s. 34).

Včeraj sem brala knjigo. – Včeraj nisem brala knjige.

Medtem ko slovaški jezik tvori zanikani pretekli čas tako, da zanika polnopolnomenški glagol, pa v slovenščini zanikamo pomožni glagol, ki obstaja, kot smo navedli že zgoraj tudi v 3. osebi ednine, dvojine in množine: *Včeraj ni brala knjige. – Včera nečitala knjižku. // Jaz tega nisem vedel. – Ja som to nevedel.*

Poleg tega da mora študent paziti na to, kako zanikati stavek v preteklem času, pa mora biti pozoren tudi na to, da je predmet, ki mu sledi v rodilniku. Govorimo o t. i. zanikanem rodilniku.

7. Posebno pozornost si zasluži tudi leksika. Slovaki se pri učenju slovenščine pogosto srečujejo z besedami, za katere so prepričani, da vedo, kaj pomenijo, ker obstajajo tudi v njihovem maternem jeziku, potem pa so nemalo presenečeni, ko ugotovijo, da ima beseda popolnoma drugačen pomen. Gre za t. i. lažne prijatelje (faux amis, zradné slová). Pod tem pojmom razumemo leksikalne enote z drugačnim pomenom in enako oz. podobno izrazno podobo. Predvsem v sorodnih jezikih, kot so npr. slovanski jeziki, povzročajo te besede veliko težav in nesporazumov. Interferenca, ki v sorodnih jezikih nastaja, je posebej moteča za prevajalce in tolmače začetnike in za te, ki se določeni jezik šele začenjajo učiti. Poglejmo si vsaj nekaj najbolj tipičnih lažnih prijateljev, s katerimi se srečujejo slovaški študenti (ležeči primeri so slovenski, polkrepki pa slovaški): *Dunaj – Viedeň / Donava – Dunaj // otrok – dieťa / suženj – otrok // dobiti – dostať / pretepti – dobiť // hodnik – chodba / pločnik – chodník // prt – obrus / prdec – prd // stol – stolička / miza – stôl // jed – jedlo / strup – jed // Slovenka – Slovinka / Slovakinja – Slovenka // moč – moc / urin – moč // prepil – prievan / luksuz – prepych // kruh – chlieb / krog – kruh // župan – primátor / jutranja halja – župan // korist – úžitok / plen – korist // zrak – vzduch / vid – zrak // sprava – zmierenie / novica – sprava // časopis – noviny / revija – časopis // pismo – list / črka – pismo // lepši – krajší / boljši – lepší // zahod – západ / stranišče – záchod // les – drevo / gozd – les // luč – svetlo / žarek – luč // popraviti – opraviť / obglaviti – popraviť.*

Navedimo še nekaj stavkov, ki bi jih Slovaki zaradi homonimije v slovaščini in slovenščini razumel narobe: *Z avtom gremo na Dunaj. – Autom ideme do Viedne.* Misleč, da je Dunaj reka, ki teče tudi skozi Bratislavo, si Slovaki ne znajo razložiti, kaj avto dela na reki.

Reklama za olje, ki je bila na panojih v Ljubljani, je imela naslednje sporočilo: *Olje, ki nam daje moč (Olej, ktorý nám dáva silu).* Stavek lahko sproži val začudenja, saj zaenkrat še niso reklamirali olja, ki bi dajalo urin. // *Danes vam nudimo hladne jedi. – Dnes vám ponúkame studené jedlá.* Ob tem sporočilu slovaško govorečemu človeku ni čisto nič jasno, saj je vse skupaj en velik nesmisel, ki bi ga razumeli tako: *Danes vam dolgočasno lačne strupe.* // *Otrok v avtu. – Dieťa v aute.* Vsi poznamo napise na avtomobilih, ki nas opozarjajo, da so v avtu otroci, Slovaki pa se nemalo začudeni spogledujejo ob prepričanju, da v avtih prevažamo sužnje. // Sporočilo *Dobila sem pošto (Dostala som pošto)* bi Slovaki razumeli, da sem pretepla pošto. // *Imam nove nogavice. – Mám nové ponožky.* Zmotno je prepričanje Slovakov, da stavek pomeni, da imam nove hlače. // *Vse sem znala i dobila sem petko. – Všetko som vedela a dostala som jednotku.* Slovaški šolar se petke pač ne veseli, ker je to pri njem najslabša ocena v šoli.

8. Težava, s katero se mora spoprijeti študent, ki se uči slovenščino, so tudi predlogi, ki so v vseh jezikih precej trd oreh. Seveda so nekateri predlogi v slovenščini in slovaščini enaki in tudi njihova vezava je v nekaterih sklonih enaka, so pa na drugi strani tudi primeri, ko se govorci učeči se slovenščine pri predlogu ali sklonu moti. Od predlogov, ki jih uporablja knjižna slovaščina, slovenščina nima predloga *u*, ki se uporablja z rodilnikom za izražanje okolja oseb, v katerem se vrši dejanje, zato prihaja do tele napake: Rojstni dan smo praznovali *u* prijateljici. Prav: pri prijateljici.

Poglejmo si še nekaj najpogostejših napak: Jutri grem za profesorjem nemščine. Prav: k profesorju nemščine // Vse od A po Ž hoče vedeti. Prav: vse od A do Ž hoče vedeti. // Šli smo do Slovenije. Prav: Šli smo v Slovenijo.

Posebej omenimo še uporabo predlogov *iz* in *z/s*. Vsi trije predlogi se vežejo z rodilnikom, *z/s* pa tudi z rodnikom. Študent se mora najprej naučiti, kdaj se piše *z* oz. *s*, pač glede na zvonečnost, potem pa se mora naučiti, da je na vprašanje *od kod?* lahko odgovor *iz* ali *z/s + rodilnik*. Ko

uporabi vezavo z orodnikom, se vpraša *s kom/s čim*, pa je možna samo ena od različic, namreč ali *s* ali pa *z*. Zaradi trdno zasidranega pravila iz slovaščine, kjer se pri roditelju uporablja *z/zo*, pri orodniku pa *s/so*, imajo študenti pri tem precej težav, večkrat morajo biti na to opozorjeni, narediti pa je treba tudi kar nekaj različnih vaj, da uporabo navedenih predlogov avtomatizirajo.

9. Kadar za koga rečemo, da govori slovensko, mislimo, da govori poseben, samosvoj jezik, ki ga je treba ločiti od drugih, pri tem pa nismo pozorni na to, če nekdo govori knjižno ali v katerem narečju ali mestni govorici; pojem slovenski jezik namreč obsega vse oblike tega jezika: zborna, obe pogovorni, narečno in slengovsko. Pri poučevanju slovenščine pa vso pozornost posvečamo knjižnemu jeziku, torej študente učimo knjižno slovenščino, ti pa so nemalo preseženi, ko pri prvem obisku Slovenije, kljub temu da so se učili jezik dva semestra, govorjene besede ne razumejo toliko, kot so pričakovali, saj gre za kar precejšnjo razliko med knjižnim in pogovornim jezikom. Po daljšem času usvojijo tudi knjižni pogovorni jezik in neknjižne zvrsti, tj. pokrajinski pogovorni jezik in narečja, seveda odvisno od tega, kje v Sloveniji se največ zadržujejo oz. od kod so ljudje, s katerimi se največ družijo. Slovenščina ima sedem narečnih skupin, vsaka od teh večjih narečnih ploskev pa je razdeljena na več delov. Potem ko se študentje srečajo z vsemi socialnimi zvrstmi, z nekaterimi morda samo informativno, obstaja nevarnost, da ne ločijo, kaj je knjižno in kaj ne, zato jih je treba na to opozarjati, da si uzavestijo, katere besede so primerne za določeni govorni položaj in katere ne. Kot primer vaje za višje nadaljevalce navajam besedilo v pogovornem jeziku, ki ga morajo „prevesti“ v knjižni jezik: *Prišli smo v oštarijo in naročili štiri talarje župe. Kelnar nam je s šeflo nalil župo, nato pa je s šrafvcigerjem popravljaj šporhet v kuhinji. Ravfeng se jim je nekaj frderbal. Prišel je dimnikar in jim ga z zajlo popravil. Ta cajt smo pojedli župo in pohane šnicle. Oče je naročil kavo brez cukra, ker je eno popil že za frušteek. Začelo je deževati, mi pa smo bili brez marel. Lavfali smo v avto, en šofer pa je tako zabremzal, da mu je skoraj šajbo ven vrglo. Prepis v knjižno zvrst: Prišli smo v gostilno in naročili štiri krožnike juhe. Natakarnam je z zajemalko nalil juho, nato pa z izvijačem popravljaj štedilnik v kuhinji. Dimnik se jim je pokvaril. Prišel je dimnikar in jim ga popravil. Ta čas smo pojedli juho in ocvrte zrezke. Oče je naročil kavo brez sladkorja, ker je eno že popil za zajtrk. Začelo je deževati, mi pa smo bili brez dežnikov. Tekli smo v avto, en šofer pa je tako zavrl, da mu je skoraj vetrobransko steklo ven vrglo.*

10. V tem kratkem pregledu najpogostejših težav, s katerimi se morajo spoprijeti slovaški študenti slovenščine, seveda nismo mogli zajeti vsega, omenili nismo težav z modalnimi glagoli, z besednim redom, z oziralnimi in nikalnimi zaimki, z namenilnikom, ki se pojavlja samo ob glagolih premikanja, z glagolskim vidom, ki Slovacom sicer ni tuj, in še bi se kaj našlo.

Kako se bo kdo naučil slovenski jezik v tujini, je odvisno od več dejavnikov: od motivacije, starosti, stopnje splošne jezikovne kompetence, od števila ur, od možnosti priti v stik z literaturo, časopisi, radijskimi in televizijskimi oddajami ter od števila obiskov Slovenije. Seveda pa znanje jezika ni samo obvladanje slovničnih pravil, poznavanje spregatev in sklanjatev, ampak veliko več. Znanje oz. poznavanje jezika obsega tudi poznavanje realij, tj. podrobnejše poznavanje zgodovine naroda, njegove kulture in njegovih navad ter običajev in miselnosti, kar pa je precej dolgotrajen proces.

11. Slovenci so majhen narod in Slovaki tudi. Tako eni kot drugi so v začetku devetdesetih let 20. stoletja dosegli samostojnost, srečujejo se s podobnimi problemi, ki tarejo novonastale države, ne smemo pa pozabiti, da jih povezujejo predvsem sorodnost jezikov, kulture, podobna zgodovina in miselnost. Tako eni kot drugi se morajo zato truditi, da se bodo med seboj čedalje bolj spoznavali, da se bodo medsebojni odnosi, ki so bili prisotni že v preteklosti, vedno bolj krepi. Ena izmed možnosti krepitve teh odnosov je prav seznanjanje mladih z jezikom in kulturo bližnjega naroda, v našem primeru slovenskega. Leta 2001 je bila na Filozofski fakulteti Univerze Komenskega v Bratislavi organizirana konferenca z naslovom *Slovaško-slovenski jezikovni, literarni in kulturni odnosi*, na kateri so bili prisotni tako slovenski kot slovaški strokovnjaki, ki so z različnih zornih kotov osvetlili dosedanje stike med jezikoma in narodoma. Leto prej je izšla tudi antologija *Sto let slovaške književnosti*, ki slovenskemu bralcu približa zadnjih sto let slo-

vaškega literarnega ustvarjanja in ga seznaniti z najbolj poznanimi slovaškimi pisatelji in pesniki. Leta 2002 je izšel prevod Prešernovih Poezij L. Feldka in A. Kočalkove; prejšnji prevod iz leta 1961, z naslovom *Struny lásky* je pripravil Viťazoslav Hečko. Tretjega decembra 2001 je bila na Prešernovi ulici v Bratislavi postavljena spominska plošča v spomin velikemu slovenskemu pesniku Francetu Prešernu, po katerem je ulica tudi poimenovana, ob tej priložnosti pa so sodelovali tudi študenti, ki so obiskovali lektorat slovenskega jezika, in recitirali njegove pesmi v slovenščini in slovaščini. Na slovenski kulturni praznik, 8. februarja, na dan Prešernove smrti, so bile nekajkrat organizirane proslave; udeležili so se jih slovenski pesniki in pisatelji in skušali slovaškemu občinstvu približati slovensko književnost in kulturo. Od leta 2003, ko je vodenje lektorata prevzela Saša Poklač, tradicionalno potekata *Slovanski večer* in *Južnoslovanski večer*, kjer študenti uprizarjajo gledališke igre in predstavljajo Slovenijo in slovenski jezik na kar se da zanimiv in atraktiven način. V okviru projekta *Prevajanje*, ki je nastal pod okriljem programa *Slovenščina na tujih univerzah*, so študenti pripravljali različne prevode iz slovenske sodobne književnosti. Knjigi Andreja Skubica in Vinka Möderndorferja, naj bi v prevodu zagledali luč sveta leta 2009. Novembra 2005 so ob svetovnem dnevu slovenskega filma v sodelovanju z veleposlaništvom v Bratislavi in slovaškim radijskim programom *Devin* potekali trije filmski večeri. Velik projekt v letu 2006 je bil tudi prevod pravljic Ferija Lainščka z naslovom *Mislíce*, ki je v slovaškem prevodu naslovljena kot *Myšlienocky*. Knjigo so krstili decembra v času prireditve Svetovni dnevi slovenske literature ob finančni podpori tovarne zdravil Krka in moralni podpori slovenskega veleposlaništva na Slovaškem. Istega leta so v okviru projekta *Svetovni dnevi slovenske literature* v Bratislavi in Nitri gostili Ferija Lainščka in Vlada Kreslina. Predvajan je bil film *Halgato*, projekt pa je bil predstavljen tudi na slovaškem radiu, in sicer na radiu *Devin*. Sledila sta dva literarna večera, ki sta bila zelo dobro obiskana (več kot 150 obiskovalcev v Bratislavi in Nitri). Umetnika sta se predstavila tudi na tiskovni konferenci. V študijskem letu 2007/2008 so študenti pod mentorstvom lektorice Saše Poklač prevajali literarni opus Franja Frančiča, konkretneje dela *Angelo*, *Ne reci luni*, *da sem sama*, *Istrske pravljice* in *Pravljice*. Vsa štiri dela so ob finančni podpori slovenskega veleposlaništva v slovaškem prevodu izšla februarja 2008 v dveh knjigah. Docent Miloslav Vojtech in Saša Poklač sta napisala spremno besedo o Frančičevem ustvarjanju, pri čemer sta se osredotočila na svet otroštva in odrasčanja. Marca 2008 sta avtorja Saša Poklač in Miloslav Vojtech izdala *Slovaško-slovenski jezikovni priročnik*, ki ponuja kratek pregled slovenskega jezikovnega sistema, 14 komunikacijskih enot, ki vsebujejo osnovne sporazumevalne vzorce, in slovaško-slovenski slovarček s približno 2000 gesli. Organizirani sta bili tudi ekskurziji v Slovenijo, kjer so študenti ob strokovnem vodstvu spoznavali znamenitosti Slovenije in obiskali tudi Ljubljano in Filozofsko fakulteto. Študentom je bil vsako leto ob gostovanju kakega slovenskega gledališča na Slovaškem omogočen tudi obisk gledališke predstave.

Iz naštetega je razvidno, da se odnosi med državama krepijo, gotovo tudi zahvaljujoč dejstvu, da je tako na Slovaškem kot tudi v Sloveniji vedno več ljudi, ki se učijo slovenščino oz. slovaščino (slednjo so kot študijsko smer odprli na Filozofski fakulteti v Ljubljani leta 2004), s čimer se jim večajo možnosti, da spoznavajo drug drugega.

Literatura

- JAKŠE, Darija: Slovenščina na Univerzi v Bratislavi. Zbornik. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot /drugi tuji jezik 1999, s. 41-44.
- Krátký slovník slovenského jazyka. Bratislava : Veda 1987.
- PANČÍKOVÁ, Marta: Niekoľko príkladov medzijazykovej homonymie – slovinčina, slovenčina. Mednarodni simpozij Obdobja. Ljubljana : Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete 2003, s. 495-500.
- STABEJ, Marko: Slovenščina kot drugi/tuji jezik in slovensko jezikovno načrtovanje. Jezik in slovstvo, 2004, roč. 49, s. 5-16.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V. Ljubljana : SAZU, Državna založba Slovenije 1987-1991.
- TOPORIŠIČ, Jože: Slovenska slovnica. Maribor : Obzorja 1984.
- TOPORIŠIČ, Jože: Družbenost slovenskega jezika. Ljubljana : DZS 1991.
- TOPORIŠIČ, Jože: Enciklopedija slovenskega jezika. Ljubljana : Cankarjeva založba 1992.
- VAŇKO, Juraj: Slovaška slovnica za Slovence. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko 2004.

VINCENT BLANÁR*

Poznámka k referenčnej a systémovej identifikácii

BLANÁR, V.: A Note on Reference and System Identification. *Slavica Slovaca*. 44, 2009, No. 1, pp. 75-76. (Bratislava)

The official name Pavel PAVEL sufficiently illustrates the fact that the content of a name is not determined solely by its reference relation. The distinction between the first name (Pavel) and surname (PAVEL) is possible due to the elements of deep structure (system) which are not bound to the reference relation. These are e. g. the following: official / non-official name, validity / invalidity from birth, hereditary / non-hereditary name.

Proper name, official name, reference relation, onymic marker.

Status vlastného mena a náuky o vlastných menách sa nevymedzuje rovnako. Súvisí to s metodickým prístupom lingvistickým, lingvistickým + onomastickým a kognitivistickým. Náuka o vlastných menách sa potom vymedzuje ako súčasť jazykovedy (napr. A. V. Superanskaja; W. van Langendonck sa opiera o americký konštruktivizmus), ako osobitná jazykovedná disciplína (napr. S. Rospond, V. Blanár, R. Šrámek, E. Eichler) alebo ako prírodovedná disciplína (napr. E. Hansack). Zvyčajne sa prijíma názor, že vlastné meno predstavuje jazykový znak sui generis, ale rozdiely v chápaní obsahu vlastného mena pretrvávajú. Obsahom vlastného mena sa neraz rozumie referencia k onymickému obsahu (napr. obsah toponyma *Prešov* sa stotožňuje s pomenovaním okresného mesta na východnom Slovensku). Stretáme sa aj s mienkou, že ak sa v danom kontexte referenčný vzťah nerealizuje, propriálna lexéma získava apelatívnu platnosť. Tak uvažuje napr. W. van Langendonck v nedávnej monografii *Theory and Typology of Proper Names* (2007). Dokladá to na príkladoch: *such a different John a second Napoleon* (s. 117). Núka sa však otázka, ako potom hodnotiť propriálne lexémy v menných zoznamoch, v metajazykových výkladoch a pod.

Pokúsime sa zdôvodniť náš odlišný prístup. Ako príklad budeme analyzovať úradné meno Pavel PAVEL, ktoré nájdeme v Zlatých stránkach mesta Bratislavy (2008/2009, s. 831). Na pomenovanie obyvateľa mesta Bratislavy, ktorý je nositeľom tohto mena, sa používajú dve rovnozvučné propriálne lexémy. Tieto lexémy sa však odlišujú komunikačnou platnosťou, ako aj zaradením do istej triedy osobných mien. Prvú časť úradného mena tvorí individuálne krstné meno (*Pavel*), druhú časť dedičné priezvisko (*PAVEL*). Pri použití tohto mena v rečovom akte sa realizuje istý referenčný vzťah: pomenúvanie obyvateľa Bratislavy z Rajeckej ulice. Avšak fungovanie týchto mien v spoločenskej komunikácii umožňujú ešte ďalšie významové príznaky, ktorých súbor pomáha v komunikácii odlíšiť napr. individuálne krstné meno (*Pavel*) od dedičného priezviska (*PAVEL*). Toto odlíšenie umožňujú také špecificky onymické príznaky, ako (+- ustálenosť administratívno-právnym úzom), ide o odlíšenie úradného a neúradného pomenovania, (+- dedičnosť), (+- platnosť od narodenia) a i. Tieto príznaky, ktoré utvárajú obsahovú

* Prof. PhDr. Vincent Blanár, DrSc., Grösslingova 67, 811 09 Bratislava.

zložku antroponymického znaku, sa neviažu na realizáciu referenčného vzťahu; sú to prvky hĺbkovej štruktúry (systémové). Uplatnenie, resp. neuplatnenie referenčného vzťahu v danej komunikácii nemá vplyv na chápanie danej lexémy ako apelatívnej alebo propriálnej. Preto napríklad v kontextoch, ktoré uvádza v citovanej monografii W. van Langendonck (ale vzťahuje sa to aj na podobné postoje vyslovované inými autormi), lexéma nestráca svoju propriálnu platnosť. Takýto názor sa opiera o vyabstrahované špecificky antroponymické príznaky, ktoré patria do obsahovej zložky onymického znaku, no neviažu sa na referenčný vzťah. V oblasti vlastných mien treba odlišiť referenčnú (rečovú) a presupozíčnú (systémovú) identifikáciu. Keby sme pokladali referenčný vzťah za výlučnú zložku obsahu vlastného mena, ostali by také extrémne prípady, ako je napr. úradné meno Pavel PAVEL, na prahu explikácie. Západoeurópska onomastika nepracuje s poňatím a termínom *funkčný člen* (ako hierarchický súbor špecificky antroponymických príznakov), preto sa podobná problematika nestala predmetom jej odborného záujmu.

SPRÁVY A RECENZIE

Životné jubileum jazykovedkyne Zuzany Hanudelovej

Deviateho júna 2009 oslávila svoje významné životné jubileum doc. PhDr. Zuzana Hanudelová, CSc., dlhoročná pracovníčka Katedry ukrajinského jazyka a literatúry na Filozofickej fakulte v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Jubilantka celý svoj život zasvätila výskumu ukrajinských (lemkovských, rusínskych) nárečí na východnom Slovensku a svojim pedagogickým i vedeckovýskumným dielom významnou mierou prispela k rozvoju ukrajinistiky v Slovenskej republike.

Narodila sa v Pichniach, okres Humenné, v dedinke pod Nízkymi Beskydmi. Ľudovú školu navštevovala v rodisku (1936-1943), maturovala na Ruskom gymnáziu v Humennom (1951). Po maturite sa zapísala na Filozofickú fakultu UK v Bratislave na študijný program ruský jazyk a literatúra. Na základe celospoločenskej potreby vzdelaných odborníkov v oblasti ukrajinistiky ako aj na základe študijných výsledkov v prvom ročníku (1951/1952) ponúko jej vedenie FF UK v Bratislave možnosť študovať ukrajinský jazyk a literatúru na Odeskej štátnej univerzite I. I. Mečnikova. Po absolvovaní vysokoškolských štúdií v Odeze sa vrátila r. 1959 na Slovensko, krátko pôsobila v Bratislave a v júni 1960 ju povolali na Katedru ukrajinského jazyka a literatúry novovzniknutej Filozofickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach (1959), kde pôsobila nepretržite plných tridsať rokov (1960-1990). Pedagogická činnosť ovplyvnila do istej miery aj jej vedeckovýskumné zameranie. R. 1968 obhájila rigoróznú prácu na tému *Методика порівняльного викладання української, словацької і російської мов у 6–9 класах ОДШ*, na základe ktorej získala titul PhDr.

Vo vedeckovýskumnej práci sa Z. Hanudelová zamerala na štúdium ukrajinských (lemkovských, rusínskych) nárečí na východnom Slovensku. Vedeckú aspirantúru absolvovala v externej forme na Katedre ukrajinského jazyka Užhorodskej štátnej univerzity v Užhorode pod vedením významného bádateľa ukrajinských nárečí, známeho slavistu a dlhoročného vedúceho katedry ukrajinského jazyka prof. J. O. Dzendzelivského, DrSc. Dizertačnú prácu pod názvom *Лобутова лексика українських говорів Східної Словаччини (Назви трав, посуду і кухонного начиння)* obhájila r. 1980. O dva roky neskôr (r. 1982) bola vymenovaná za docentku v odbore ukrajinský jazyk. Svoju dizertačnú prácu rozšírila, doplnila a r. 1981 vydala ako prvý zväzok jazykového atlasu *Лінгвістичний*

атлас українських говорів східної Словаччини (Назви трав, посуду і кухонного начиння). Atlas je významným príspevkom k poznaniu lexiky ukrajinských nárečí na východnom Slovensku. Inšpiráciou na vydanie tohto atlasu bol pre autorku *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР* od J. O. Dzendzelivského (1958, 1960).

S uvedeným lingvistickým atlasom tematicky súvisí jubilantkina monografia *Народні трави і напої. Лексика українських говорів східної Словаччини* (1987). Základným cieľom práce bola interpretácia nárečovej lexiky zozbieranej v 125 lokalitách v celom areáli ukrajinských nárečí na východnom Slovensku v širšom celoukrajinskom a celoslovenskom kontexte a charakteristika geografickej distribúcie jednotlivých lexém. O dva roky neskôr jubilantka vydáva druhý zväzok jazykového atlasu *Лінгвістичний атлас українських говорів східної Словаччини. II. Тацявка лексика* (1989). Druhý zväzok je monografickým spracovaním tkáčskej lexiky, ktorá patrí k archaickej vrstve slovnej zásoby skúmaných dialektov. Štruktúra atlasu je podobná ako v prvom zväzku. V štúdiu tematických okruhov slovnej zásoby ukrajinských nárečí na severovýchodnom Slovensku jubilantka pokračovala aj v ďalších rokoch a výsledkom jej práce je tretí zväzok jazykového atlasu *Лінгвістичний атлас українських говорів східної Словаччини. III. Назви будівництва і транспорту* (2001). Aj tento zväzok atlasu je zostavený na rovnakých teoreticko-metodologických zásadách ako prvé dva zväzky. Povedané slovami J. O. Dzendzelivského, aj v treťom zväzku ide o špecializovaný lexikálny typ atlasu, v ktorom sú zmapované dve dôležité vrstvy slovnej zásoby – názvy z tematických okruhov ľudové staviteľstvo a doprava. Kartografické znaky a ich varianty autorka umožnili podať aj vnútornú diferenciáciu skúmanej lexiky z hľadiska akcentologického, hláskoslovného, morfológického, slovotvorného i lexikálno-sémantického. Všetky tri zväzky Lingvistického atlasu ukrajinských nárečí na východnom Slovensku predstavujú významný príspevok k poznaniu týchto pomedných dialektov nielen z hľadiska slovenskej a ukrajinskej dialektológie, ale aj z hľadiska výskumu jazykových kontaktov v karpatskom jazykovom areáli.

Výskumný záber jubilantky sa postupne rozširoval aj na dejiny spisovnej ukrajinčiny. R. 1982 pripravila v spoluautorstve s J. O. Dzendzelivským do tlače *Словник української мови Я. Ф. Головацького а.г.* 1990 takmer neznámu prácu z 18. storočia *Граматика Арсенія Коцака*.

Ako bádatelka ukrajinských nárečí na východnom Slovensku vedela, akú nezastupiteľnú hodnotu pre slo-

venských, ukrajinských, poľských a iných zahraničných dialektológov má jazykový atlas ukrajinských nárečí na východnom Slovensku od Vasyľa Lattu, ktorý po jeho predčasnej smrti (1921-1965) čakal nedokončený v archíve vydavateľstva SAV. Z. Hanudelová iniciovala vydanie atlasu, zhotovila mapy v tretej kapitole *Lexika* a v spolupráci s I. Ripkom a M. Sopoligom pripravila atlas do tlače. Vyšiel r. 1991 pri príležitosti nedežatých sedemdesiatin V. Lattu pod názvom *Атлас українських говірок Східної Словаччини*.

Významná je účasť Z. Hanudelovej na medzinárodnom výskumnom projekte *Общекарпатский диалектологический атлас* s koordinátnym centrom v Inštitúte slavistiky a balkanistiky Ruskej akadémie vied v Moskve. Ako členka medzinárodného redakčného kolégia a slovenskej národnej komisie Celokarpatského dialektologického atlasu pracovala Z. Hanudelová na príprave lingvistických máp, zúčastňovala sa na redakčných prácach a na oponentúre máp a komentárov všetkých siedmich zväzkov atlasu, ktoré vyšli v rokoch 1988-2003 v akademických vydavateľstvách zúčastnených krajín. Výsledky tohto projektu boli prezentované na viacerých medzinárodných zjazdoch slavistov a vzbudili zaslúžený ohlas v slovanskej i svetovej lingvistike.

Výsledky svojej vedeckovýskumnej práce autorka publikovala aj v domácich a zahraničných jazykovedných časopisoch a zborníkoch, o čom svedčí jej bohatá publikačná činnosť. Z jej najznámejších prác spomenieme *Územné členenie ukrajinských nárečí východného Slovenska*, ktorú jubilanťka predniesla aj ako referát na 11. medzinárodnom zjazde slavistov v Bratislave (1993). K láske k dialektológii viedla aj svojich študentov, preto pod jej vedením vznikli desiatky diplomových, rigorózných a dizertačných prác venovaných výskumu ukrajinských nárečí na východnom Slovensku. Svoju dlhoročnú pedagogickú činnosť zakončila jubilanťka na bývalej Filologickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, kde pôsobila na Katedre slovanskej filológie v rokoch 1998-2003. V tvorivej práci pokračuje aj na dôchodku, o čom svedčí v poradí už štvrtý zväzok špecializovaného lexikálneho jazykového atlasu *Лінгвістичний атлас українських говірок східної Словаччини. IV. Анатомічна та експресивна лексика*, ktorý čaká na vydanie.

Našej vzácnjej kolegyni z úprimného srdca blahoželáme pri príležitosti významného životného jubilea a želáme jej veľa zdravia, šťastia, radosti, rodinnej pohody, veselej mysle a neutechajúci elán, ktorý ju celý život neopúšťal a ktorý jej vždy pomáhal zdolať prekážky.

Júlia Dudášová-Kriššáková

Osmdesátiny profesora Stanislava Žaži

Letos v dubnu oslavil osmdesáté narodeniny emeritní profesor semináře východoslovanských jazyků a literatur při Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity PhDr. Stanislav Žaža, CSc. Narodil se 14. dubna 1929 v Brně. V roce 1948 po maturitě na reálném gymnáziu se zapsal na brněnskou Filozofickou fakultu, kde v ro-

ce 1953 ukončil studium oborů ruština – klasická filologie. Ještě za studia se stal asistentem na katedře rusistiky, již jako odborný asistent získal v roce 1966 doktorát filozofie a v témž roce hodnost kandidáta filologických věd. V roce 1979 se habilitoval pro obor ruský jazyk a v následujícím roce byl jmenován docentem. V letech 1973-1981 byl vedoucím tehdejší katedry ruského jazyka. V letech 1980-1989 zastával funkci proděkana Filozofické fakulty. V roce 1989 byl jmenován profesorem.

Jubilant byl vědecky činný v oblasti současného ruského jazyka – především jeho skladby, dále tvarosloví, slovní zásoby, pravopisu a interpunkce. Již v roce 1956 se autorsky podílel na 1. svazku sborníkové řady *Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české* (Praha 1956) a záhy se stal spolu s R. Mrázkem a J. Bauerem spoluautorem první poválečné porovnávací skladby ruštiny, která vyšla v roce 1960 jako druhý díl Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II (2. vydání 1966, 3. vydání 1979). Ve svých dalších studiích nadále vycházel ze zkoumání syntaktické stavby ruštiny v porovnání s češtinou a od studia stavby ryze gramatické se postupně dopracoval ke studiu sémantické, zvukové a grafické stránky věty a souvětí. Tematicky s tím souvisí i výzkum vztahu syntaktické a sémantické stavby věty a souvětí k interpunkci. Těmto otázkám věnoval jubilant vedle časopiseckých statí publikaci *Ruská interpunkce* (Praha 1958) a také svou kandidátskou disertaci *Problematika interpunkce v souvislosti se syntaktickou a významovou stavbou věty a souvětí v ruštině* (Brno 1965). Dalším předmětem jubilatova zájmu byla oblast větní modality, především jistotní, jejíž různé stránky se staly obsahem několika statí v odborných časopisech a sbornících. Jeho habilitační spis má pak název *Sémantická a syntaktická stránka konstrukcí se slovesem быть // být v ruštině a češtině* (Brno 1979).

Jubilant se aktivně zúčastnil sedmi slavistických sjezdů, vystupoval na různých jiných konferencích a sympoziích a byl jedním ze spoluorganizátorů a aktivním účastníkem čtyř syntaktických symposií s mezinárodní účastí, která se konala na brněnské Filozofické fakultě v letech 1961-1976; přednesené referáty jsou uloženy v pěti svazcích sborníku *Otázky slovanské syntaxe* (1961-1976).

Charakteristickým rysem jubilantovy činnosti vždy byla snaha o sepětí výsledků vědecké činnosti s jejich uplatněním v praxi. Výsledkem tohoto snažení se mj. stala ruský psaná vysokoškolská učebnice *Орфография, пунктуация и книжно-письменная речь русского языка* (Praha 1979) a její stručnější česká verze *Příručka ruského pravopisu* (Praha 1983) a dále účast na sepsání vysokoškolské učebnice *Русский синтаксис в сопоставлении с чешским* (Praha 1983). Trojiho vydání se dočkala studijní příručka vydaná v podobě skript *Paradigmatika a akcentuace ruského slovesa I. Třídění sloves* (Praha 1968, 1978², 1988³). Na ni tematicky navázala později vydaná druhá část *Paradigmatika a akcentuace ruského slovesa II. Přízvuk slovesných tvarů* (Brno 1991). Pro vysokoškolskou výuku ruštiny v českém prostředí je velmi přínosná publikace *Základy ruštiny pro filology – v porovnání s češtinou* (Brno 1992) a její přepracovaná verze *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu* (Brno 1999), poskytující studentovi ruské filologie hlubší poznatky o ruštině, o její mluvnické stavbě a slovní zásobě, a to z pohledu jazyka geneticky příbuzného.

Jubilant se též aktivně účastnil práce *Mezinárodní asociace rusistů (MAPRJaL)*; vystoupil na pěti kongresech této instituce. Nelze opomenout jubilantovu činnost redakční: dlouhá léta byl členem redakční rady jazykovědné řady *Sborníku prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* (několik let byl jejím výkonným redaktorem), redakční rady časopisu *Československá rusistika*. Zastával i další funkce. Z různých uznání, kterých se mu za jeho aktivní činnosti dostalo, můžeme připomenout udělení stříbrné pamětní medaile Univerzity J. Ev. Purkyně (1975).

I v období „zaslouženého odpočinku“ nadále vyvíjí aktivitu. Nutno především připomenout jeho autorskou a redakční práci na dvoudílném vysokoškolském učebním textu *Morfologie ruštiny I* (Brno 1996), *Morfologie ruštiny II* (Brno 1997) a na skriptu *Синтаксис русского языка в сопоставлении с чешским* (Olomouc 2005). Jako klasický filolog vypracoval pro posluchače učební text *Latina pro studenty východoslovanských jazyků* (Brno 2000) jako jeden z širokého kolektivu autorů se podílel na sestavení Encyklopedického slovníku češtiny (Praha 2002). U příležitosti 75. narozenin (2004) byla profesorovi Žažovi za jeho celoživotní působení na vysoké škole udělena zlatá medaile Masarykovy univerzity.

I přes pokročilý věk obdivujeme jubilantovo stále pracovní nadšení, jeho lingvistickou erudici a široký rozhled v oboru i zaujetí pro pedagogickou činnost a výchovu mladého vědeckého dorostu. Do dalších let mu přeje pevné zdraví, osobní pohodu a dostatek elánu do další tvůrčí odborné činnosti.

Aleš Brandner

Prof. dr Zenon Sobierajski (1917-2007)

Profesor Z. Sobierajski urodził się 9. 6. 1917 r. w Poznaniu, zmarł również w Poznaniu 11. 4. 2007 r. W latach 1936-1939 studiował w Uniwersytecie Poznańskim filologię polską i słowiańską. Jego nauczycielami akademickimi byli m. in.: H. Ułaszyn, E. Klich oraz A. Tomaszewski, który zajmował się dialektologią polską i łużycką. Studia, przerwane w 1939 r., kontynuował w latach 1945-1946 pod kierunkiem M. Rudnickiego i J. Otrębskiego. Magisterium uzyskał w 1946 r. na podstawie pracy o elementach gwarowych w utworach J. Kasprowicza. W lutym 1949 r. otrzymał tytuł doktora na podstawie pracy *Gwary kujawskie*, którą opublikował w 1952 r. W latach 1949-1950 dr Sobierajski studiował w Pradze dialektologię u V. Vážnego i fonetykę u B. Háli. Po powrocie z Prahy pracował w Zakładzie Fonograficznym Uniwersytetu Poznańskiego (od 1955 r. Uniwersytetu im. A. Mickiewicza). Przez kilka lat nagrywał na taśmy magnetofonowe i płyty gramofonowe gwary wielkopolskie oraz resztki dialektu tzw. Słowińców nad Bałtykiem.

W 1954 r. dr Sobierajski został lektorem języka polskiego w Uniwersytecie im. Jana Amosa Komenského w Bratysławie. Podczas dwuletniego pobytu na Słowacji uczył studentów polskiego, studiował dialektologię słowacką, pogłębiał ogólną wiedzę slawistyczną oraz prowadził badania dialektologiczne na Spiszu. Zbadał wówczas metodą kwestionariuszową 32 wsie spiskie

na Słowacji. Badania te uzupełnił później w 17 wsiach spiskich i podhalańskich na obszarze Polski. Wraz z A. Sobierajską i F. Buflą wydał wartościowy podręcznik *Konverzačná príručka poľštiny so stručnou gramatikou a slovníkom* (1957, wyd. II 1958).

W 1956 r. Z. Sobierajski otrzymał tytuł docenta, w 1969 r. tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1982 r. tytuł profesora zwyczajnego. Od października 1956 r. był samodzielnym pracownikiem Katedry Języka Polskiego, ale zajmował się głównie fonograficzną archiwizacją gwar w Zakładzie Fonograficznym, którym kierował W. Jassem. W 1960 r. utworzono Pracownię Archiwizacji Gwar i powierzono jej kierownictwo doc. Sobierajskiemu. W 1974 r. Pracownia została przekształcona w Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Filologii Polskiej. Zakładem tym Profesor kierował do 1987 r., tj. do przejścia na emeryturę.

Od jesieni 1956 r., tj. od powrotu z Bratysławy, doc. Sobierajski zajmował się archiwizacją gwar polskich, opracowywaniem gwar spiskich i dialektu tzw. Słowińców, zbieraniem materiału gwarowego do Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski. Publikował też artykuły materiałowo-interpretacyjne oraz poświęcone specjalnie metodologii badań dialektograficznych i dialektologicznych.

Prof. Sobierajski wraz ze współpracownikami nagrał około 520 godzin mowy ludowej z 530 wsi różnych regionów Polski (na 916 płytach gramofonowych i 750 szpulach taśmy magnetofonowej). Samodzielnie nagrał teksty w 280 wsiach na 537 płytach i 365 rolkach taśmy. Duży wkład w powstanie archiwum gwar polskich wnieśli również jego najważniejsi współpracownicy: H. Nowak (nagrania z 95 wsi) i H. Skoczylas-Stawska (nagrania z 80 wsi). W niektórych wsiach mowę ludową nagrywali też inni językoznawcy (np. L. Zabrocki). Wydaje się, że żaden kraj słowiański nie ma tak bogatego archiwum mowy ludowej.

Częściowo teksty te ukazały się drukiem. W latach 1960-1964 Profesor opublikował (przy współpracy H. Nowaka i M. Gruchmanowej) cztery zeszyty Polskich tekstów gwarowych z ilustracją dźwiękową (390 stron druku i 4 płyty gramofonowe). W transkrypcji tekstów zastosowano metodę odsłuchu zespołowego, która polegała na tym, że troje dialektologów dwukrotnie transkrybowało tekst. Na podstawie sześciu transkrypcji ustalono wersję tekstu najbardziej zbliżoną fonetycznie do stanu rzeczywistego. Komentarze zawierają dane statystyczne pokazujące niejednakowe percypowanie fonemów. Na odnotowanie zasługuje wybór tekstów gwarowych z kasetą magnetofonową *Dialekty polskie i folklor z różnych regionów* (1990, wraz ze współpracownikami). Wiele tekstów z różnych części Wielkopolski prof. Sobierajski wydał w trzech książkach (1985, 1990, 1995) i kilkakrotnie w czasopiśmie.

Wyniki badań nad gwarami spiskimi Profesor przedstawił w latach 1966-1977 w czterotomowym Atlasie polskich gwar spiskich na terenie Polski i Czechosłowacji (390 stron druku i 400 mapek). Problematyce tej poświęcił też 8 artykułów, np.: *Z morfologicznych wpływów słowackich na polskie gwary spiskie* (1963), *Z leksykalnych wpływów słowackich na polskie gwary spiskie* (1968), *Wpływy słowackie w nazwach stopni pokrewieństwa na Spiszu* (1972), *Z polskiej i międzysłowiańskiej terminologii hodowlanej na Spiszu polskim i słowackim* (1990). W sprawie genezy gwar spiskich i interpretacji różnych faktów językowych dialektolodzy słowaccy często repre-

zentują wprawdzie inny pogląd, ale nie kwestionują oni wartości zebranego i zmapowanego materiału.

Nagrany w 1951 r. materiał językowy dialektu tzw. Słowińców (750 wyrazów pospolitych i 180 nazw własnych) opracował prof. Sobierajski w 9 artykułach. Planował wydanie Słownika gwarowego tzw. Słowińców kaszubskich, ale opublikował tylko pierwszy zeszyt obejmujący litery A-C (1997). W dziele tym zamierzał wykorzystać materiał leksykalny z 29 drukowanych źródeł.

Dziełem życia Profesora jest *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*. Prof. Sobierajski zorganizował w 1970 r. zespół dialektologów i etnologów, jak również zaproponował koncepcję Atlasu i opublikował czteroczęściowy kwestionariusz (1972). Uzupełnienia do etnograficznej części kwestionariusza wydał w 1973 r. J. Burszta. Nowatorskie założenie metodologiczne polegało na tym, że *Atlas* miał ukazać fakty językowe na tle kulturowym. W latach siedemdziesiątych dwunastoosobowy zespół zebrał podstawowy materiał językowy i etnograficzny, który później już tylko uzupełniano. W latach 1979-2005 ukazało się 11 tomów dzieła. Tomy I-VI zredagowali wspólnie Z. Sobierajski i etnolog J. Burszta. Od t. VII (po śmierci J. Burszty) *Atlas* redagował prof. Sobierajski. Do początku lat osiemdziesiątych w zespole dialektologicznym pracowało 6 osób: Z. Sobierajski, M. Gruchmanowa, E. Kownacki, H. Nowak, H. Skoczyła-Stawska, Z. Zagórski. Od t. III współpracownikami prof. Sobierajskiego byli spośród dialektologów już tylko H. Nowak i H. Skoczyła-Stawska.

Opublikowane dotychczas tomy ukazują głównie leksykę na tle kultury ludowej; zamieszczono w nich 889 map i 2010 stron tekstu, tj. komentarze do map i aneksy. Siatka punktów atlasowych obejmuje 109 wsi. Profesor zebrał osobiście materiał językowy w 60 punktach terenowych do kwestionariusza gwarowego zawierającego 1380 pytań. H. Nowak odpytał kwestionariusz w 26 wsiach, materiał z pozostałych wsi zebrali inni członkowie zespołu. W trakcie wydawania Atlasu prof. Sobierajski opracował do druku niewiele map i komentarzy, skupił się bowiem na kontrolowaniu map sporządzonych przez współpracowników i redagował ich komentarze. Szczególnie zasługi w powstaniu Atlasu mają H. Nowak (307 map i komentarzy) oraz H. Skoczyła-Stawska (około 140 map i komentarzy). Atlas będzie kontynuowany pod kierunkiem prof. H. Nowaka.

Prof. Sobierajski był wybitnym znawcą dialektów polskich (szczególnie dialektu wielkopolskiego i dialektu kaszubskiego tzw. Słowińców). Podczas trzyletniego pobytu w Czechach i na Słowacji poznał różne gwary czeskie i słowackie oraz dorobek dialektologii czeskiej i słowackiej, interesował się również dialektami łużyckimi, o czym świadczy kilka artykułów sorabistycznych. Był autorem lub współautorem 28 książek, opublikował 81 artykułów.

Bardzo istotną część dorobku naukowego Z. Sobierajskiego stanowi kilkanaście artykułów z metodologii i teorii badań dialektograficznych i dialektologicznych – mają one duże znaczenie ogólnoslawistyczne i ogólnojęzykoznawcze. Warto wymienić ważniejsze publikacje z tego zakresu: *Zastosowanie odsłuchu zespołowego do odczytywania tekstów gwarowych z płyt gramofonowych* [wspólnie z H. Nowakiem i M. Gruchmanową] (1962), *Z problematyki obiektywizacji transkrypcji fonetycz-*

nej fonograficznych tekstów gwarowych (1964), *Identyfikacja fonemów w percepcji mowy* (1967), *Różnice międzygeneracyjne w integracji systemów językowych w województwie gorzowskim* (1980), *Problemy metodyczne atlasu lingwistyczno-etnograficznego (na przykładzie Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski)* (1982), *Geolingwistyka i geoetnologia w atlasie regionalnym Wielkopolski* (2001), *Mieszanie samogłosek w percepcji mowy gwarowej a ich struktura akustyczna* [wspólnie z M. Steffen-Batogową] (2006).

Dorobek naukowy prof. Sobierajskiego wnikliwie omówił (ze szczególnym uwzględnieniem problematyki teoretyczno-metodologicznej) H. Nowak w artykule *Profesor Zenon Sobierajski (1917-2007) – uczony, nauczyciel, organizator*, [w:] *Gwary dziś 4. Konteksty dialektologii*, pod red. J. Sierociuka, Poznań 2007, s. 9-22. W tej samej książce na s. 45-52 zamieszczono pełną bibliografię Z. Sobierajskiego za lata 1947-2006.

Tadeusz Lewaszkiewicz

Správa z vedeckej konferencie Klasický filológ v úlohe prekladateľa

Pri príležitosti 15. výročia zriadenia Trnavskej univerzity a v rámci nej i Katedry klasických jazykov, so súčasným pripomenutím si 10. výročia smrti zakladateľa klasickej a novolatinkej filológie profesora Miloslava Okála zorganizovala Katedra klasických jazykov Trnavskej univerzity 29. novembra 2007 vedeckú konferenciu *Klasický filológ v úlohe prekladateľa*.

V úvodnej prednáške *Preklad ako filologický a interpretačný problém* sa Helena Májková venovala interpretácii latinskej literatúry obdobia renesancie a baroka, konkrétne sa zamerala na preklad básne Jána Filického *Ad Sphettium* od Miloslava Okála. Nasledujúca prednáška Anikó Polgárovej *Domestifikácia, rekonštrukcia, integrácia* sa zaoberala tromi spôsobmi latinského prekladu. Zakladala sa na výsledkoch bádania histórie prekladov Catulloových básní do maďarčiny. Zoltán Csehy v referáte *Perspektívy maďarského prekladu z hľadiska časomieri* upriamril pozornosť na základné zásady uplatňovania antickej metriky v maďarskej literatúre a v prekladoch antickej lyriky. Maďarčina je spolu s inými ugrofinskými jazykmi schopná naplno napodobňovať antickú časomernú lyriku, no vynára sa otázka, či dodržiavanie zásad časomerného prekladu v maďarskej literatúre je akousi zaostalou konzervatívnou tradíciou, alebo nevyčerpatelným inšpiračným zdrojom. Katarína Šotkovská sa v príspevku *Neľahká úloha v ľahkom žánri (úskalia prekladu epigramatickej poézie do slovenčiny)* pokúsila na základe vlastnej skúsenosti odhaliť východiskové situácie a riešenia problematických miest pri prekladaní epigramov so zachovaním ich charakteristických rysov. Peter Blahov v príspevku *Beati possidentes* uviedol niekoľko poznámok k prekladom právnických citácií v latinských neprávnických a právnických textoch.

V druhom bloku príspevkov sa predstavila Eva Kuťáková referátom *Horatiův list ad Pisones v preklade K. S.*

Macháčka. Zmyslom a cieľom jej príspevku dotýkajúceho sa prvého českého prekladu Horatiovej poetiky (vyšiel v roku 1827) bolo pripomenúť tento prekladateľský čin, ktorého 180. výročie pripadlo práve na rok 2007, a zaradenie Macháckovho prekladu do širšieho spoločenského a kultúrneho kontextu. Martin Bažil predniesol príspevok *Možnosti prekladu centonovej poezie aneb jak překládat nevyslovené*. Cento je citátová báseň zložená z veršov a poloveršov vypožičaných z iného, vzdelanému publiku väčšinou dobre známeho básnického diela. Hlavnú rolu v nej hrá zložitá spleť nových významov, ktoré sa v jednotlivých fragmentoch aktualizovali prenesením do nového kontextu, preto je preklad týchto básní do iných jazykov a iných kultúrnych kontextov mimoriadne zložitý. Pavol Valachovič sa v prednáške *Preklad odborných vojenských názvov a terminológie v slovenských a českých prekladoch latinských autorov* zaoberal otázkou, či použitím určitých slovenských, resp. českých pojmov v prekladoch (napr. pojmu *generál*) dosiahne prekladateľ primeraný výsledok. Autor sa zamerával najmä na diela Livia, Velleia Patercula, Sallustia, Tacita, Suetonia a Ammiana Marcelina. V referáte *Význam homérovských eposov pre interpretáciu antickú filozofie* sa jeho autor Matúš Porubjak pokúsil pomocou analýzy Homérovho textu (prevažne prvého spevu Iliady) ukázať, akým spôsobom sa viaceré homérovské slová, témy a myšlienkové postupy premietli do myslenia klasického obdobia. Josef Šmatlák sa v príspevku *Česká antická knihovna* zaoberal genézou prekladov z latinčiny od čias humanizmu. Popri Biblii sa prekladali diela Cicera a Plutarcha. Do 19. storočia však bolo prekladanie z latinčiny do češtiny sporadické, o. i. aj preto, že im chýbala recipientska základňa. Národné obrodnenie v 19. storočí prinieslo snahu vyrovnáť sa okolitým národom a prekladali sa najmä školskí autori. Najznámejšími prekladateľmi boli Jan Nejedlý, Antonín Purkmayer, Josef Jungman, František Palacký a Pavol Jozef Šafárik. V tomto období možno už zaznamenať aj zrod edícií a prekladateľských inštitúcií. Mária Valachová predniesla referát *Obraz Itálie vo Valeriovej Argonautike*. Analyzovala v nej obsah metafory, v ktorej Valerius Flaccus porovnáva Medeu pred príchodom Argonautov do Kolchidy k Ialii. Pokúsila sa vyhľadať originál symbolu ako takého a rozobrala vzťah medzi jeho významom u Valeria a v kresťanskej kultúre. Otázkou, či má odborné texty prekladať filológ s odbornými vedomosťami, alebo odborník s jazykovými vedomosťami, sa zaoberal František Šimon v príspevku *Poznámky k prekladu medicínskeho textu*. Praktickou stránkou jeho vystúpenia bolo porovnanie dvoch prekladov úvodu k dielu Aula Cornelia Celsa *De medicana*.

Tretí blok konferencie otvorila Mária Slošiarová svojou prednáškou *Preklady Miloslava Okála v zbierkach Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine*. Analyzovala písomnú pozostalosť po tomto univerzitnom profesorovi, ktorú rozdelila na tri podskupiny: jeho vlastné práce, preklady a práce iných autorov. Nasledoval príspevok Daniela Škovieru *Okál ako kritik prekladu*, v ktorom sa autor zamerával na tri kritické vystúpenia M. Okála k prekladom Ovidia, Eurípida a Horatia a na niektoré poznámky v ďalších publikovaných prácach. Referát Ivony Kollárovovej *Klasický filológ v digitálnom*

svete reflektoval problematiku využívania jestvujúcich elektronických informačných zdrojov z oblasti klasickej filológie a dotýkal sa i možnosti kooperácie klasických filológov pri tvorbe elektronických informačných zdrojov. Helena Panczová v príspevku *Latinské preklady Biblie od staroveku po súčasnosť: teória a technika prekladu* zdôraznila, že pri prekladoch Biblie sa možno stretnúť s dvoma tendenciami – s prísnyim pridrižovaním sa originálneho znenia, ktorého výsledkom je doslovný preklad, a s tvorivou prácou, ktorej výsledkom je dosiahnutie toho istého významu, ako má originál. Referát *Biblické odkazy v poézii Gregora Nazianského* predniesla Erika Brodňanská. Venovala sa v ňom otázke, či je pri preklade Gregorových básní dôležité identifikovanie jednotlivých priamych i nepriamych dôkazov a tiež z toho vyplývajúce poznanie Biblie. Marcela Andoková sa v referáte *Úskalia prekladu rétorických figur (paralelizmus, anafora, epifora, asyndeton, polysyndeton)*, ktoré by nenarušili živosť prejavu, zároveň by si však dokázali uchovať svoju autenticitu. Prednáška *Translatologické problémy biblického textu*, ktorej autorkou bola Jozefa Artimová, bola zameraná na bezekvivalentnú lexiku v biblickom texte a na translačné postupy, ktorými sa slovenské preklady Biblie s touto špecifickou lexikou vyrovnávajú. Príspevok *Problematika odbornej terminológie v latinských kanonických vizitáciách* predniesol Vladimír Olejník. Jeho cieľom bolo poukázať na špecifickú lexiku, ktorá spôsobuje problémy v prekladoch novovekých latinských administratívnych textov cirkevnej proveniencie. Ide predovšetkým o termíny z oblasti architektúry, umenia, práva a pod. Kanonickým vizitáciám sa v nasledujúcom príspevku *Význam a využitie prekladov latinských prameňov* venovala aj Alexandra Ostertágová, ktorá kanonické vizitácie označila za jedinečný latinský písomný prameň nevyčerateľnej historickej hodnoty, pretože poskytujú množstvo informácií pre cirkevné a regionálne dejiny, kultúrne dejiny miest a obcí, dejiny umenia a umeleckých remesiel, hospodárske a politické dejiny, etnografiu, demografiu, sociológiu, pomocné vedy historické, knihovedu, dejiny školstva, zdravotníctva a pod. Tematikou historiografie sa zaoberala Henrieta Lisková, ktorá predniesla príspevok *Preklad kroník Leibitzerovcov a Gašpara Haina a ich význam v spíšskej historiografii*. Referentka sa sústredila najskôr na autorov Leibitzerovskej kroniky, na jej nemecký originál a latinský preklad jej výberu, potom na levočskú kroniku Gašpara Haina a na latinskú a nemeckú publikáciu tejto kroniky maďarskou historickou spoločnosťou v rokoch 1910-1912, pripomenula jej stručný obsah, časový záber, účel vzniku a pod.

Štvrtý blok konferencie sa začal prednáškou Jany Balegovej *Revízia Košeckého prekladu Wernerovho spisu De admirandis Hungariae aquis Hypomnemata*. Autorka príspevku zdôraznila potrebu revízie prekladu

spisu prešovského humanistu Juraja Wernera. Všimla si interpretačné nepresnosti a chyby Košeckého prekladu z hľadiska jednotlivých jazykových rovin a navrhla alternatívne riešenia. Spoluautori Wilken Engelbrecht a Jana Engelbrechtová predniesli príspevok *Preklady z nizozemštiny do latiny a naopak*. Na príklade dvoch humanistov – Huga Grotia (1583-1645) a Pietra Corneliszona Hoofta (1581-1647) ukázali, ako sám akt prekladania z latinčiny do moderných jazykov ovplyvnil moderné myslenie i formovanie moderných jazykov. Imrich Nagy predniesol príspevok *Erazmus Rotterdamský a jeho Výchova kresťanského vladára z pohľadu moderného čitateľa a prekladateľa*. Analyzoval situáciu okolo existujúcich prekladov Erazma Rotterdamského v slovenskom jazyku a sústredil sa na osobitosti Erazmovho jazyka a štýlu v ich slovenskej interpretácii. V nasledujúcom príspevku *Náboženské dielo L. Blošia a jeho preklad (úvod do problematiky)* porovnala Angela Škovierová rukopisnú verziu tohto prekladu pochádzajúcu z dielne kamaldulských mníchov z Červeného kláštora s rozličnými originálnymi i preloženými tlačnými verziami súborného náboženského diela L. Blošia a poukázala na problémy, s ktorými sa prekladatelia v 18. storočí museli vyrovnávať. V referáte *Problematika prekladu frazeologizmov v učebnici latinčiny z 18. storočia* uviedla Nicol Sipekiová, že dôležitou súčasťou novovekých príručiek latinského jazyka sú slovníkové partie, ktoré poskytujú možnosť všimnúť si hraničnú oblasť lexikálnej roviny, frazeológiu. Metóda kontrastného porovnávania frazeologických príkladov nazývaných *proprietas* približuje formy jazykových prejavov hovorového štýlu. Príspevok Jozefa Kordoša *Problémy prekladania hexametrov do slovenčiny* osvetlil problematiku skladania sylabotonických veršov v slovenčine, tvorenia stôp a uchovávania charakteristických znakov časomerného hexametru aj v jeho sylabotonickej podobe. V závere konferencie odznel príspevok Eriky Jurikovej *Problémy prekladu a interpretácie Notícií Mateja Bela*, v ktorom autorka vymedzila tri základné okruhy problémov: zložitost' Belovho vetného členenia s množstvom vedľajších viet a preexponovanost' textu epitetami, dnes ťažko identifikovateľné neologizmy v Belových textoch a verifikovateľnosť citovaných dokumentov.

Prínosom medzinárodnej vedeckej konferencie bolo mnoho podnetov na riešenie konkrétnych problémov v oblasti translatológie klasických jazykov. Popri problematike prekladu diel rozličných žánrov a období sa do centra pozornosti dostala aj otázka vzťahu prekladateľa z klasických jazykov a súčasných komunikačných technológií. Pestrosť a kvalita prednesených príspevkov ukázala, že štúdium klasických jazykov a prekladanie latinskej literatúry je stále aktuálne. Výnikajúca organizačná úroveň podujatia i záruka, že prednesené i neprednesené príspevky budú publikované v novom periodiku *Sambucus* prispeli k umocneniu dobrého dojmu z tohto podujatia venovaného zakladateľovi klasickej filológie na Slovensku, profesorovi Miloslavovi Okálovi.

Angela Škovierová

Významné vedecké podujatie v Moskve

V dňoch 24.-26. marca 2009 sa v Moskve konalo medzinárodné vedecké sympóziu *Славянские языки и культуры в современном мире*. Sympóziu organizačne pripravila Filologická fakulta Moskovskej štátnej univerzity M. V. Lomonosova pod záštitou rektora MGU prof. V. A. Sadovničieho, DrSc., a dekanky FiF MGU prof. M. L. Remňovej, DrSc. Účastníci vnímali toto podujatie ako pokračovanie 14. medzinárodného zjazdu slavistov v Ochride (10.-16. septembra 2008). Zorganizovať takéto veľkolepé medzinárodné podujatie za taký krátky čas sa podarilo iba vďaka elektronickej pošte, ktorá odstraňuje bariéry a umožňuje nadväzovanie kontaktov bez ohľadu na to, na ktorom mieste zemegule sa nachádzajú účastníci komunikácie. Organizátori vychádzali z presvedčenia, že treba oživiť slavistický výskum a záujem o slovanskú filológiu vo svete, lebo útlm, ktorý nasledoval po rozpade federatívnych slovanských štátov v deväťdesiatych rokoch 20. storočia (Československo, Sovietsky zväz, Juhoslávia), viedol k oslabeniu postavenia slavistiky v slovanských i neslovanských krajinách.

Moskovské sympóziu vychádzalo z overenej štruktúry programu medzinárodných slavistických zjazdov. Na portáli Filologickej fakulty MGU bola v septembri 2008 zverejnená tematika sympózia, ktorá bola rozdelená do trinástich sekcií a ďalších podsekcii v oblasti jazykovedy, literatúry, kultúry a metodiky vyučovania ruštiny. Ohlásené boli aj tematické bloky pre diskusiu pri okrúhlych stoloch, no o tie bol menší záujem. Celkovo bolo prihlásených 554 referátov; ich resumé vyšli v osobitnom zborníku, ktorý dostal každý účastník sympózia pri prezentácii: *Славянские языки и культуры в современном мире*. Международный научный симпозиум. Москва, МГУ имени М. В. Ломоносова, Филологический факультет 24-26 марта 2009 года. Труды и материалы. Сост. М. Л. Ремнёва, О. В. Дедова, Л. М. Захаров. Москва : МАКС Пресс 2009. 448 s.

Na sympóziu prišlo 352 účastníkov z 29 krajín sveta, z toho 195 bádateľov z Ruskej federácie a 146 z ostatných slovanských krajín. Úvod a záver podujatia patrili plenárnym zasadnutiam. Prednesené i publikované referáty mali vysokú profesionálnu úroveň, nastoľovali aktuálne slavistické témy, zamýšľali sa nad perspektívou slavistiky a hľadali riešenia. Spektrum nastolených tém bolo veľmi široké. Prevažovali témy späté s tradičnými klasickými disciplínami v oblasti jazykovedy i literárnej vedy (dejiny slovanských jazykov, slovanská dialektológia, gramatika súčasných slovanských jazykov, lexikológia a lexikografia, vývinové tendencie v slovanských literatúrach, v slovanskej dramaturgii, kinematografii a folklóre). V mnohých referátoch našla svoj odraz súčasná etapa rozvoja slovanských jazykov, interpretácia nových javov, ktorá zodpovedá súčasným trendom v teoreticko-metodologických východiskách i metódach výskumu (jazyková situácia a jazyková politika, lingvokulturologická analýza textov, slovanský umelecký diskurz, komunikatívna gramatika, slovanské jazyky v súčasných masovokomunikačných prostriedkoch, jazykový obraz sveta a pod.).

Slovenski záujemcovia o sympóziu promptne zareagovali na pozvanie moskovských organizátorov a 15 prihlásili svoje referáty. Všetky sú publikované v spomínanom zborníku príspevkov. Viacerým sa však z rozličných

dôvodov nepodarilo „pricestovať“. Aktivne sa zúčastnili: M. Bátorová (Slavistické organizácie na Západe po roku 1989), J. Dudášová (K otázke členenia slovanských jazykov z aspektu fonologickej typológie), J. Gavura (Slovenský jazyk a slovenská kultúra v 21. storočí), N. Janočková (Lexikálne inovácie vyvolané gramatickými, štruktúrnymi a pragmatickými faktormi [na materiáli prefixálnych slovies]), A. Jarošová (Deskriptívna a normatívna dimenzia Slovníka súčasného slovenského jazyka), J. Pekarovičová (Projekt piatich slovanských jazykov Európskej únie na internete), D. Podmaková (Tradičná dráma [ako žáner literatúry] kontra nová dráma, cool dráma In Yer-Face [ako žáner súčasného umenia]). Na sympóziu sa zúčastnil aj J. Čarnogurský, ktorý ako predseda Slovensko-ruskej spoločnosti na Slovensku bol členom organizačného výboru sympózia a ktorý ako jediný účastník zo Slovenska predniesol svoj referát v rámci plenárneho zasadnutia v prvý deň sympózia (Slovanské národy medzi vzájomnou solidaritou a členstvom v Európskej únii).

Závažné myšlienky i témy perspektívneho slavistického výskumu odznegli v záveroch sympózia. Keďže ide o závažné myšlienky, uvedieme všetkých šesť téz. (1) Súčasná rusistika je neoddeliteľnou súčasťou slavistiky ako mimoriadne dôležitej súčasti interdisciplinárneho výskumu v oblasti humanitných náuk. (2) Základnou úlohou národných spoločenstiev v slovanských krajinách je obrana rodného jazyka, vlastnej literatúry a kultúry, duchovného bohatstva svojho národa; nemožno dovoliť, aby sa globalizácia zneužívala na kultúrnu a duchovnú porobu. (3) Hodnota svetovej kultúry spočíva v jej mnohorakosti, prejavujúcej sa vo variáciách všeobecného (spoločného) vplyvom národnej špecifiky (ako jedinečného). (4) V podmienkach protirečivého svetového vývinu spájajúceho v sebe prvky globalizácie a etnizácie stojí pred slavistami celého sveta závažná úloha prehodnotenia zmien v etnojazykovom a etnokultúrnom rozvoji slovanských národov a vypracovania nových spôsobov a odporúčaní na posilnenie vzájomných kontaktov medzi nimi. (5) Na úspešné šírenie slovanských jazykov a kultúr je potrebné zabezpečiť ich rovnoprávne postavenie v integrujúcej sa Európe; je nevyhnutné, aby aj slavisti posilnili vzájomnú spoluprácu v rozličných oblastiach vedeckého výskumu. (6) Na portáli Filologickej fakulty Moskovskej štátnej univerzity M. V. Lomonosova v Moskve bude zverejnená stála webová stránka venovaná širokému spektru otázok súčasnej slavistiky. Jej cieľom bude akumulácia a rozširovanie informácií o vedeckom výskume a štúdiu slovanských jazykov a kultúr.

Júlia Dudášová-Kriššáková

Konštantínove listy – nové periodikum pre oblasť cyrilo-metodských výskumov

Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda sa podujal na vydávanie periodika s názvom *Konštantínove listy – Constantine's letters*. Časopis s ročnou periodicitou je obsahovo zameraný na cyrilo-metodské obdobie (nielen) našich dejín a kultúrne a duchovné dedičstvo byzantskej misie, pričom je otvorený pre všetky vedné disciplíny a odbory. V úvode prvého čísla, ktoré vy-

šlo v roku 2008, prof. Jozef Michalov vidí úlohu časopisu „v objasňovaní prameňov kultúrneho a duchovného dedičstva našich veľkých učiteľov, ako aj dôležitosť ich práce pre kultúru a kresťanstvo v Európe.“ I keď ročná periodicitu je relatívne dlhá, v prípade začínajúceho a úzko profilovaného periodika je pochopiteľná a azda i dostačujúca.

Interdisciplinárnu periodiku zaisťuje zloženie redakčnej rady, v ktorej sú zastúpení odborníci z rozličných oblastí, a potvrdzuje ju aj obsahová skladba prvého čísla. V prvom príspevku sa nestor slovenskej archeológie Titus Kolník venuje kamennému krížu z Rusoviec, ktorý je vzácnym dokladom vplyvu byzantskej kultúry na naše územie. Materiálnej podstate v duchovnej kultúre veľkomoravských Slovanov v predkresťanskej dobe sa v svojej štúdiu venuje Milan Hanuliak z Archeologického ústavu SAV. Pohansko-kresťanský synkretizmus v predcyrilo-metodskom období našich dejín skúma Anna Matuláková, pričom sa opiera najmä o folkloristický materiál a jeho religionistickú i jazykovú analýzu. Otázke Pribinového chrámu v Nitre, dátumu jeho stavby a vysviacky, patrocínium, účelu a lokalizácii sa venuje Peter Ivanič, ktorý tému spracoval ako historiografický prehľad názorov slovanských a českých autorov 20. a 21. storočia. Postavou veľkomoravského panovníka Rastislava a jeho politickou aktivitou sa zaoberá Martin Hetényi. Analyzuje situáciu na Veľkej Morave i v okolitých krajinách, do akej vstúpil Rastislav ako panovník, a jeho aktivity vo vnútroštátnej i zahraničnej politike. Cyril Diatka si za objekt svojho výskumného záujmu zvolil historický kontext cyrilo-metodskej misie. Venuje sa najmä Byzantskej ríši a základným spoločenským, kultúrnym a duchovným princípom a ideám, ktoré rozhodujúcim spôsobom ovplyvňovali jej život, pričom skúma ich prepojenie aj na súčasnosť. Váženiu sv. Metoda v širších myšlienkových súvislostiach sa v svojom úvahovo ladenom príspevku venuje Peter Liba. Macedónska odborníčka Maja Jakimovska-Tošićová obráti v svojej štúdiu pozornosť na Dlhý život sv. Klimenta Ochridského. Vymenúva jednotlivé rukopisy, staré tlače i niektoré významnejšie preklady, v ktorých sa uchoval text, rozoberá ich vzájomné vzťahy a všima si aj niektoré dôležité idey samého textu. Christianizáciou Slovanov a jej dosahom na kultúrny vývoj sa zaoberá Zvonko Taneski, ktorý zdôrazňuje, že išlo o interakciu kultúr podmienenú mnohými geografickými a politickými faktormi. Posledné strany Konštantínových listov sú vyhradené recenziám nových publikácií, ktoré sa dotýkajú cyrilo-metodskej problematiky.

Zostáva zaželať redakčnému kolektívu na čele so šéfredaktorom Petrom Ivaničom veľa vytrvalosti a tvorivých síl pri príprave ďalších čísel Konštantínových listov.

Andrej Škoviera

DOBRIKOVÁ, M.: Vlastné meno ako komponent slovanských a bulharských frazém (na pozadí asymetrie frazeologických koncepcií). Bratislava : VEDA 2008. 125 s.

Cieľom práce M. Dobrikovej je analyzovať miesto a funkcie onymických komponentov v slovanských a bul-

harských frazémach a frazeotextémach (v jednotkách so stavbou vety alebo súvetia). Autorka sa opiera o terminologickú bázu a klasifikačné kritériá slovenskej frazeologickej školy (J. Mlacek, *Tvary a tváre frazém v slovenčine*, 2001) a využíva aj Mokijenkovu teóriu fungovania jazykových princípov vo frazeológii (*Slavianskaja frazeologija*, 1980). V zhode s J. Mlackom pokladá za kategoriálnu vlastnosť frazémy expresívnosť a za fakultatívnu vlastnosť jej obraznosť. Jadrom frazeológie sú jednotky so stavbou syntagmy. M. Dobříková sa najprv vyrovnáva s názorovými rozdielmi na hranice frazeológie v slovenskej a bulharskej frazeologickej teórii. V slovenskej frazeológii sa totiž uplatňuje širší pohľad na jednotky, ktoré treba posudzovať ako súčasť frazeologického fondu.

Skôr než prišlo k vlastnej konfrontácii, uvažuje o vlastnom mene ako o predmete pragmatiky a onomastiky. Hoci sa zaoberá „len“ tou stránkou onymického znaku a frazeotextém, ktorá sa uplatňuje a využíva v diskurze, v komunikatívnom prejave, zdôvodňuje potrebu prizerat' pri charakteristike komunikačných funkcií vlastných mien aj na ďalšiu, pragmatickú dimenziu. Pragmatický aspekt jazykového znaku vyplýva z funkcie jazyka ako aktívneho komunikačného prostriedku. Pragmatický aspekt frazeológie sa chápe ako postojová, hodnotiacia stránka frazém, ktorú predstavuje celá škála veličín vplyvujúcich na jazykové a komunikačné fungovanie frazeológie. Pragmatický pohľad na fungovanie vlastných mien vo frazeológii prináša zaujímavé poznatky. Autorka porovnáva a analyzuje vlastné meno ako komponent slovenských a bulharských frazém so stavbou neslovesnej a slovesnej syntagmy a všima si pri tom aj minimálne frazémy. Klasifikácia slovenských a bulharských frazeotextém je dobre premyslená. Porovnáva internacionálne a národné frazeotextémy so zachovaným vecným významom vlastného mena a potom analyzuje štruktúru ich komponentov v obidvoch jazykoch. V ďalšom porovnáva prognostické parémie i frazeotextémy bez vecného významu vlastného mena. Na základe porovnávacej analýzy zisťuje niekoľko modelov, ktoré utvárajú vlastné mená ako komponenty slovenských a bulharských prísloví a porekadiel, ako aj prognostických parémii. Zaujímavé sú napríklad výklady o asémantickosti onymického komponentu v procese frazeologizácie alebo výklady o využívaní etnoným v slovanskom frazeologickom fonde. Frezeologický obraz sveta daného spoločenstva poskytuje dôležitú kultúrno-idiomatickú informáciu o spôsobe jeho života. Konfrontácia vlastných mien ako komponentov slovenských a bulharských frazém z pragmatického aspektu potvrdzuje podnetnosť tohto metodického prístupu.

Vincent Blanár

ŠTEC, M.: Cirkevná slovančina v 21. storočí.
Prešov : Prešovská univerzita 2006. 290 s.

Vydáním titulu *Cirkevná slovančina v 21. storočí* jej autor univerzitný profesor M. Štec pokračuje vo vydávaní odborných publikácií *Úvod do staroslovenčiny a cirkevnej slovančiny* (Prešov 1994) a *Staroslovenčina*

a *cirkevná slovančina* (1997) a rešpektuje ním prijímateľa – študentov teologických fakúlt byzantského obradu a ich vedomostnú úroveň v oblasti ruského jazyka. Posudzovaná práca tesne nadväzuje na autorov predchádzajúci titul *Cirkevná slovančina* (Prešov : Prešovská univerzita 2005. 465 s.; pozri Slavica Slovaca, 2007, roč. 42, č. 1, s. 77), ktorým sa stavia do radu prakticky orientovaných odborných publikácií vydaných v poslednom čase na Slovensku. V prvej časti práce (s. 15-78) nazvanej *Úloha a miesto cirkevnej slovančiny v liturgickom živote duchovných* M. Štec upozorňuje na aktuálnosť intralingvistických aj sociolingvistických aspektov spoločenského fungovania tohto jazyka. S ohľadom na širšie praktické dimenzie práce sa v tejto jej časti charakterizuje cirkevná slovančina ako praktický „pracovný nástroj“ pravoslávnych a grékokatolíckych kňazov (s. 17). Dôležitým prvkom vstupnej časti knihy je chronologizácia vývinových etáp cirkevnej slovančiny: v nadväznosti na základné hláskoslovné zmeny, ktoré sa vykonali do konca 10. stor. – zánik nosových a redukovaných vokálov – sa vo východoslovenskej redakcii cirkevnej slovančiny vylučuje jej prvé, staršie obdobie (12.-14. stor.), pre ktoré je charakteristické prenikanie živých lexikálnych, gramatických a zvukových prvkov do jazyka bohoslužobných textov. Druhé (stredné) obdobie (14. stor.-pol. 17. stor.) je charakteristické pravopisnou reformou bulharského patriarchu Evtimija, na ktorú nadväzovali kodifikačné príručky L. Zyzanija, M. Smotrického a slovník P. Beryndu, v treťom (novšom) období (pol. 17.-pol. 18. stor.) v liturgickej praxi dominoval prízvuk, ktorý upresňoval výslovnosť, a posledné (nové) obdobie cirkevnej slovančiny (od polovice 18. stor. podnes) sa vyznačovalo stabilizáciou a šírením cirkevnej slovančiny z Ruska na celé územie pravoslávnej konfesie. Súčasťou tejto kapitoly je aj prehľad základných formálnych znakov, dôsledkov pravopisnej Evtimijovej reformy ako činiteľa, ktorý na Ukrajine a v Rusku stimuloval tvorbu školských praktických pomôcok, gramatik a slovníkov. Jednotlivé vydania Smotryckého gramatiky, rymnické vydanie (používané v tých časoch na území Rumunska, Bulharska a Srbska) sa stalo východiskom Rossijskej gramatiky M. V. Lomonosova. V období od konca 16. stor. sa strediskom starostlivosti o cirkevnú slovančinu a písomníctvo stali aj ukrajinské vzdelanecké centrá, od polovice 17. stor. najmä Kyjevsko-mohyl'anská akadémia (1632-1817). Osobitnú pozornosť venuje autor súčasnému postaveniu cirkevnej slovančiny a problémom spôsobeným dlhoročným útlmom duchovného a náboženského života: problémy s čítaním pôvodných cirkevnoslovenských textov a potreba ich transkripcie do súčasnej ruskej azbuky, používanie ukrajinského spisovného jazyka ako obradového jazyka na území Ukrajiny (vznik konfesionálneho štýlu), aktualizácia cirkevnoslovenského jazyka na Slovensku prepisom (transliteráciou) do latiky (s. 35), ako aj výklad cyriliky a cirkevnoslovenských bohoslužobných textov. Osobitnú pozornosť venoval M. Štec problematike karpatského variantu cirkevnej slovančiny, a to najmä v oblasti formy, ktorá sa stabilizovala najmä vplyvom prác M. Smotryckého. Osobitne sa uvádzajú zásady realizácie samohlások, spoluhlások, ale aplikáciou najnovších poznatkov slovenských slavistov (P. Žeňuch) odkazuje M. Štec na adaptáciu pôvodného cirkevnoslovenského dy-

namického prízvuku najmä pod vplyvom monotonického prízvuku východoslovenského jazykového areálu na penultime (Michalovská eparchia). Záverečná časť kapitoly je venovaná cyrilo-metodským tradíciám a ich vzťahu k cirkevnej slovančine a perspektívam jej fungovania pri vyučovaní náboženstva a výchove klerikov. Autor v tejto časti kapitoly upozorňuje aj na potrebu lepšieho sprístupnenia cirkevnoslovenských textov laickej verejnosti a na potrebu zvýšiť ich zrozumiteľnosť (s. 69).

Druhú časť práce tvoria štyri samostatné celky. V úvode prvého z nich s názvom *Krátka gramatika cirkevnej slovančiny* (s. 79-100) autor upozorňuje, že ide o skrátenú verziu jeho pôvodnej vysokoškolskej učebnice *Cirkevná slovančina* (2005). V samostatnej časti kapitoly sa uvádzajú charakteristické znaky hlaholiky a vysvetľuje sa vzťah pojmov *staroslovenčina* a *cirkevná slovančina* (výklad je doplnený tabuľkou prepisu cyriliky do latinky a ekvivalentmi vyjadrenia číselného počtu príslušnými grafémami). Záver tohto tematického celku tvorí prehľad vývinu interpunkcie a prakticky orientovaný text na precvičovanie predchádzajúcich výkladov. Druhý celok – *Fonetika (Hláskoslovie)*, s. 101-112, tvorí charakteristika vokalickej a konsonantickej štruktúry cirkevnej slovančiny. M. Štec v nej vychádza z klasickej charakteristiky hlások podľa miesta artikulácie a pri konsonantickej štruktúre kladie ťažisko na koreláciu znelosti-neznelosti. Tento klasický opis fonologickej štruktúry cirkevnej slovančiny je s ohľadom na prijímateľa textu (bohoslovca) dostatočne informatívny, pri hlbšom filologickom štúdiu zvukovej roviny cirkevnej slovančiny ho nevyhnutne treba doplniť o ďalšie, filológom známe dištingtívne znaky foném. Vývinovú líniu cirkevnej slovančiny autor postihuje aj charakteristikou troch známych praslovenských palatalizácií a ich dosahu na formovanie morfológických štruktúr. Tretí celok druhej časti knihy je venovaný morfológickej rovine cirkevnej slovančiny. Východiskom tvaroslovnej charakteristiky je opis základných gramatických kategórií, ťažisko výkladu substantívnej deklinácie je na odlišnom – formálnom – prístupe ich klasifikácie (s. 119-140), osobitne sa opisuje deklinácia zámen (s. 141-155), prídavných mien (s. 156-174) a čísloviek (s. 175-184). Slovesnej paradigmaticke sa autor venuje prehľadne a pragmaticky (s. 191-240) v takom rozsahu, aby učebnica poskytovala dostatok informácií na identifikáciu konkrétnych tvarov v cirkevnoslovenskom texte, resp. aby si jej používateľ mohol osvojiť mechanizmus ich tvorby. Prehľad tvorenia a používania prísloviek autor uvádza na s. 242-246 a adekvátnu informatívnu charakteristiku a enumeráciu neplnovýznamových slovných druhov (predložky a väzby s pádmí, s. 247-251; spojky – parataktické a hypotaktické, 252-255; častice, s. 256-257; citoslovci, s. 258-261). Tento prehľad základných tvaroslovných znakov je hodnotným prameňom poznatkov pre študentov vysokoškolského štúdia bohosloveckých fakúlt a doplnením. Posledný celok druhej časti knihy venoval M. Štec problematike skladby (s. 261-277). V jednotlivých tematických celkoch uvádza základné znaky vetných členov, jednoduchej vety, súvetia (prirad'ovacieho aj podrad'ovacieho), venuje sa jednotlivým druhom viet z významového hľadiska aj spôsobu vyjadrenia vzťahov. S ohľadom na náročnosť problematiky skladby, a platí to aj o ostatných častiach

knihy, je text východiskom ďalšieho štúdia, prehlbovania a rozširovania vedomostí o štruktúre, vývine, variantoch, súčasnom stave a funkciách cirkevnej slovančiny.

Poznávacia hodnota učebnice M. Šteca *Cirkevná slovančina v 21. storočí* je najmä v tom, že v súhrnnej podobe aktualizuje poznatky o východisku a vývine bohoslužobného jazyka, ktorému v minulosti pre známe spoločenské a politické príčiny nebolo možné venovať adekvátnu pozornosť. Vývin a súčasná podoba bohoslužobného jazyka východného ritu, používaného najmä na území východného Slovenska, si zasluhuje bádateľskú pozornosť najmä s ohľadom na vývin, integračné či diferenciacné tendencie, tradície a variabilitu jednotlivých redakcií sakrálnych textov. Posudzovaná kniha *Cirkevná slovančina v 21. storočí* je dobrým východiskom ďalšieho rozvíjania a prehlbovania vedomostí o vývine jazyka, je svedectvom o jeho podobách a funkciách a hodnotným príspevkom pri poznávaní cirkevných dejín a tradícií v širších kultúrnych a spoločenských dimenziách.

Pavol Žigo

Slavista Jiří Polívka v kontexte literatúry a folklóru. I-II.

Ed. H. Hlôšková – A. Zelenková.

Bratislava–Brno : Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FF UK–Slavistický ústav Jána Stanislava SAV–Česká asociace slavistů–Ústav etnológie SAV–Slavistická společnost Franka Wollmana v Brně 2008. 250 a 112 s.

Zborník štúdií *Slavista Jiří Polívka v kontexte literatúry a folklóru* spolu s bibliografiou Jiřího Polívku vychádza v čase, keď si pripomíname 150 rokov od narodenia Jiřího Polívku a zároveň 75. výročie smrti tohto významného slavistu, folkloristu a literárneho vedca. V úvode k predstavovanému zborníku editorky uvádzajú, že „by sa Polívkovo dielo mohlo zdať ako antikvárny monolit, ... ako historický dokument“ česko-slovenskej slavistiky (s. 7). Dielo J. Polívku sa však predovšetkým vníma ako prameň poznávania národnej kultúry Slovákov i Čechov.

Pre výskum slovenskej ľudovej prózy je nesporné základnou príručkou 5-zväzkové Polívkovo dielo *Súpis slovenských rozprávok 1-5*. (Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1923, 1924, 1927, 1930 a 1931.) Ako je známe, ide o prvé systematizované vedecké vydanie dovtedajších rukopisných i tlačených záznamov všetkých žánrov slovenskej ľudovej prózy. Vydanie publikácie je o to cennejšie, že je venované aj významnej slovenskej folkloristke PhDr. Viere Gašparikovej, DrSc., ktorá v tomto osmičkovom roku v plnom zdraví oslavuje svoje osemdesiatiny. Popri uvedených dedikáciách sa tento zborník štúdií vníma aj ako spoločný príspevok niektorých slovenských a českých slavistov k 14. medzinárodnému zjazdu slavistov v macedónskom Ochride v septembri 2008.

V zborníku je na stranách 205-212 popri 13 vedec-
kých príspevkoch publikovaná pôvodná štúdia Jiřího
Polívku *O srovnávacím studiu tradic lidových* (In: Ná-
rodopisný sborník československý 2, 1898, s. 41-49),
na s. 225-226 nájdeme aj reediciu laudácie Prokopa M.
Haškovca na J. Polívku a na s. 213-223 sa v monotema-
tickom zborníku štúdií nachádza aj nekrológ od Franka
Wollmana. Veľmi cennou je aj príloha s fotografiami
z pozostalosti J. Polívku.

Súbor štúdií otvára príspevok Slavomíra Wollma-
na *Jiří Polívka očami žiaka jeho žiakov*, v ktorom autor
konštatuje, že filológia je umením pomalého, usilovného
a kritického čítania a poznávania folklórneho prameňa,
o ktorý sa významne pričínili nielen J. Polívka či Frank
Wollman, ale aj Viera Gašpaíková, ktorá sa zaslúžila prá-
ve o vydanie wollmanovskej zberateľskej akcie. Dagmar
Klímová (*Jiří Polívka očima mé generace*) poukazuje na
aktuálnosť výskumov českej a slovenskej národnej kultú-
ry v období prvej Československej republiky i na niektoré
osobitosti folkloristických a etnologických výskumov po
roku 1945. Ivo Pospíšil v príspevku *Jiří Polívka, revolu-
ční Rusko a ti druzi: Spor kolem Ex oriente lux (in margine
jedného Polívkova článku)* uvažuje o inšpiráciách spisu
Ex oriente lux a vyzdvihuje rozťahad a kritickú rozvážnosť
J. Polívku, ktorý správne pomenoval klamné nádeje pra-
meniace v romantickom ponímaní slovanskej vzájomnos-
ti. V záujme o Rusko treba jasne diferencovať literatúru
a politiku a treba k ruskej kultúre a literatúre pristupovať
ako k nositeľke významných myšlienkových, estetických
i etických hodnôt. I. Pospíšil zároveň zdôrazňuje, že bez
tohto vkladu si nemožno predstaviť ani rozvoj svetovej li-
teratúry a duchovného vývinu vôbec. Miloš Zelenka v prí-
spevku *K charakteristice a vývoji Polívkovy komparativní
metody* konštatuje, že nielen motívy a ich migrácia, ale
najmä vyššie sujetové štruktúry rozhodujú o lokalizácii
a estetickéj hodnote slovanských a európskych rozpráv-
kových typov. Komplexná interpretácia ľudovej slovesnej
tvorby sa nezaobíde bez jazykovej analýzy, preto konšta-
tuje, že aj Polívkova metóda výskumu spája jazykovedu,
folkloristiku a literárnu históriu. Príspevok K. Žeňuchovej
poukazuje na úlohu Jiřího Polívku pri výskume a katalo-
gizácii zbierok ľudovej prózy, ktoré pochádzajú zo zbe-
rateľských aktivít tzv. neapriorných zberateľov ľudovej
slovesnej tvorby, najmä jazykovedcov. K. Žeňuchová sa
sústreďuje najmä na bohatú kolekciu nárečových zápisov
jazykovedca Samuela Cambela, ktorý prostredníctvom
priameho terénneho výskumu zozbieral a zaznamenal
folklórne prozaické texty v dvoch regiónoch Slovenska
– na východnom a strednom Slovensku. Na základe tex-
tologického porovnania Cambelovej rukopisnej predlohy
nárečového textu s pendantom publikovaným v Súpise
slovenských rozprávok autorka analyzuje metódu Polív-
kovej katalogizačnej práce. Vo svojom príspevku *Fol-
kloristické dielo Jiřího Polívku vo svetle korešpondencie*
poukazuje A. Hlôšková na precíznosť a neúnavnú aktivitu
J. Polívku pri katalogizovaní slovenských rozprávkových
látok a motívov zaznamenaných predovšetkým v 19. sto-
ročí. Z korešpondencie sa popri informáciách o metóde
práce J. Polívku možno dozvedieť aj mnohé okolnosti
o získavaní zápisov ľudovej prózy i o niektorých osobi-
tostiach editorskej činnosti pri zostavovaní Súpisu sloven-

ských rozprávok (1923-1931). Pozostalosť Jiřího Polívku
uloženú v archíve Karlovej univerzity v Prahe predstavi-
je Anna Zelenková (*Jiří Polívka v dokumentoch Archívu
Univerzity Karlovej. Príspevok k dejinám pražskej slavisti-
ky na prelome 19. a 20. storočia*). Publikované listiny
a ostatné materiály z tohto archívu pomôžu pri dotváraní
uceleného obrazu o osobnosti J. Polívku. Slovinská fol-
kloristka Marija Stanoniková sa v príspevku *Jiří Polívka
kot buđen spremljevalec slovenske slovstvene folkloristike*
komplexne venuje prínosu J. Polívku k slovinskému fol-
klóru. Vzťah J. Polívku k macedónskemu folklóru mapuje
Ivan Dorovský v štúdiu *Jiří Polívka a makedonská lidová
slovesnost*. Zaujímavé je aj porovnanie výsledkov výsku-
mu ľudovej prózy u J. Polívku a J. Tilleho, ktorý predsta-
vuje Dagmar Blümllová. Helena Míkulová približuje vo
svojom príspevku dokumenty uložené v pozostalosti tohto
folkloristu a slavistu v Literárnom archíve Pamätníka ná-
rodného písennictva v Prahe. Na základe Polívkovho
výskumu sa Jana Brcková v práci *Braunschweig–Brun-
svik–Бруншви́к. Polívkův příspěvek k bádání o pověsti
putující Evropou* venuje premenám a variantom tejto lát-
ky v ruskej, českej a nemeckej tradícii.

Predstavená publikácia dotvára obraz o folkloristickej
a literárnej činnosti Jiřího Polívku a pomôže aj širšej ve-
rejnosti rozšíriť poznanie o témach, problémoch a metó-
dach výskumu ľudovej tradície na začiatku 20. storočia.

Peter Žeňuch

Dôležitý vklad do slovensko-chorvátskych literárnych a kultúrnych vzťahov.

KULIHOVÁ, A.: Miroslav Krleža na Slovensku
(Analýza vybraných prekladov). Bratislava :
Univerzita Komenského 2006. 151 s.

Pokladáme za potrebné hneď na začiatku zdôrazniť,
že Kulihovej prístup k dielu Miroslava Krleže je prístup
odbornej výskumníčky, ktorá dobre pozná srbský i chor-
vátsky jazyk a srbskú i chorvátsku literatúru, prekladá
chorvátske literárne a publicistické diela do slovenčiny.
V monografii si všima dva slovenské preklady románu
o kríze umelca – *Návrat Filipa Latinovicza*, ako aj ohlasy
autorovho diela v širšom slavistickom kontexte. V knihe
nechýba ani kapitola o recepcii tvorby Miroslava Krleže
a o ohlasoch na slovenské preklady jeho diel v chorvátskej
a srbskej literárnej vede a kritike. Súčasťou knihy sú aj
bibliografické prílohy: bibliografia slovenských prekladov
prozaických, dramatických a básnických diel Miroslava
Krleže (knižné vydania, preklady uverejnené v časopisoch
a kalendároch, preklady inscenované v divadle, v rozhlase
a v televízii), bibliografia článkov a štúdií o autorovej tvor-
be a o prekladoch do slovenského jazyka v slovenských
periodikách a zborníkoch, bibliografia článkov a štúdií
s ohlasmi na slovenské a čiastočne i české preklady jeho
diel v chorvátskej a srbskej periodickej tlači, bibliografia
českých knižných prekladov diel M. Krleže a napokon
bibliografické údaje o prekladateľoch románu *Návrat Fi-
lipa Latinovicza* (Andrej Vrbacký, Ivan Minárik a Vlasta

Baštová). Pokus A. Kulihovej o historický prehľad prekladov M. Krležu je významným vkladom aj do slovensko-chorvátskych literárnych a kultúrnych vzťahov.

Hoci autorka prezentuje pohľad na Miroslava Krležu predovšetkým zo slovenskej strany, neobchádza ani skutočnosti, ktoré sa dotýkajú recepcie jeho diela v Českom a v južnoslovenskom literárnom kontexte. Miroslav Krleža (1893-1981) bol autorom, ktorý sa veľmi skoro odklonil od modernizmu a vďaka svojmu talentu sa stal najvýznamnejším reprezentantom chorvátskeho expresionizmu. Jeho tvorivý duch obsiahol encyklopedickú šírku kultúrnej tvorby, je tvorcom veľkého literárneho a publicistického diela, ktoré malo a dosiaľ má široký ohlas v domacom i zahraničnom prostredí. Ako kultúrne všestranný pracovník založil a od roku 1950 viedol Juhoslovenský lexikografický ústav v Záhrebe, ktorý ešte za jeho života vydal polstovky najrozličnejších encyklopédií o Juhoslávii. Krleža bol podpredsedom Juhoslovenskej akadémie vied a umení, predsedom Zväzu spisovateľov Chorvátska i Zväzu spisovateľov Juhoslávie, dostal mnoho domácich i zahraničných vyznamenaní. A. Kulihová sa právom rozhodla ponúknuť monografiu, ktorá mapuje „život a dielo Miroslava Krležu a jeho zaradenie do domáceho literárneho, kultúrneho a spoločenského kontextu. Na pozadí charakteristiky jeho tvorby a života sú pochopiteľné aj ohlasy v inonárodných literatúrach“ (s. 5). Autorka nezabúda pritom podotknúť, že „Krleža bol predstavený slovenskej čitateľskej verejnosti čo do kvantity relatívne dostatočne, avšak čo do kvality prekladov nedostatočne“ (s. 6). Sama sa usiluje prispieť aj k ďalšiemu poznaniu a prehĺbeniu dejín umeleckého prekladu na Slovensku a osvetliť niektoré jeho úseky prostredníctvom podnetov z prekladov jedného z najvšestrannejších chorvátskych spisovateľov 20. storočia. Treba oceniť aj to, že Alicia Kulihová dobre vystihla úsilie prekladateľa v čo najväčšej miere dosiahnuť adekvátnymi vyjadrovaniami prostriedkami úroveň originálu. Slovenský preklad Krležovho diela je z recepcného aspektu vlastne už „druhý“ a ďalší život pôvodného diela.

Zvonko Taneski

Studia etymologica Brunensia. 3.

Ed. I. Janyšková, H. Karlíková. Praha : Nakladatelství Lidové noviny 2006. 462 s.

Zborník *Studia etymologica Brunensia 3* je zborníkom príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie *Etymologické symposium Brno 2005*. V zborníku sa nachádza 44 príspevkov, ktoré podľa slov editoriek v úvode reflektujú aktuálny stav súčasnej etymológie. Konferencia bola organizovaná v rámci projektu *Praslovanština a rané etapy slovanských jazykú ve vztahu k susedným etnikum v evropském areálu*.

Zborník otvára príspevok A. E. Anikina (s. 11-15) venovaný slovám, ktoré sa nedostali do Vasmerovho etymologického slovníka ruštiny. Sú to výpožičky z rozličných jazykov, ako napríklad slová *azuník* (< est.), *aj* (< braz. port.), *ajšan* (< udmurt.), *aladob* (< fr.), *alyška*, *amanau-ru*, *amantalov*, *artašišia* (< turk.), *anga-syry* (< čuvaš.),

angilot (< ang. < fr.), *aprat*, *asbar* (< tat.). V článku E. L. Berezovičovej a J. A. Krivošchapovej (s. 17-34) sa hovorí o ľudových názvoch hmyzu v slovanských jazykoch, ktoré sú sémanticky motivované menami cudzích etník a národov. Sledujú pritom aj mimojazykovú motiváciu týchto pomenovaní. V príspevku o praslovansej predpone *ver-* (s. 35-46) sa M. Bjelečić venuje formálnej a sémantickej analýze čiernohorského nárečového slovesa *tuvijerati se*; priraduje ho k praslovanskému **verti*. Otázku, či možno predponu *ver-* pokladať za jeden polysémantický koreň, alebo za niekoľko homonymných koreňov, necháva otvorenú.

L. Čižmarová (s. 47-56) rozoberá slová *kraj*, *dýchat*, *roh*, *vrata*. Opiera sa o Český dialektologický atlas. Pri vysvetľovaní vývinu nárečových foriem poukazuje na potrebu kombinácie skúmania fonologického vývinu jazyka s geografickým rozšírením skúmaného javu. V príspevku S. Kloferovej (s. 143-148) sa poukazuje na užitočnosť Českého jazykového atlasu pri etymologických výskumoch. Z areálovo obmedzeného výskytu českého *čmarouch* možno podľa autorky usudzovať, že toto slovo má pôvod v susednom nemeckom nárečovom *Schmarren*. Súčasná podoba slova vznikla sekundárne, pod vplyvom slovesa *čmárat*. Nárečový materiál využíva aj L. Králík (s. 149-154) pri vysvetľovaní slovíec *kániť sa*, *gániť sa*. Autor uvádza dosiaľ známe interpretácie a upozorňuje aj na nové možnosti.

M. R. Dokićová (s. 73-86) analyzuje doklady na srbské a chorvátske slovo *rmanj* a na ekvivalentné názvy harmančeka aj v iných slovanských jazykoch. Autorka odmieta doterajšie výklady o výpožičke z latinčiny či gréčtiny a navrhuje domáci výklad. Podľa nej je pôvodnejšia forma *mrmanj*, ktorá súvisí s psľ. **vьrmь* červ, keďže ide o bylinu používanú aj proti červom. Názvom rastlín sa venuje aj E. Havlová (s. 99-104), ktorá pomocou sémantických paralel zo slovanských a iných jazykov vysvetľuje sémantickú motiváciu niektorých nárečových názvov rastlín. Ďalším príspevkom z botanického názvoslovja je príspevok P. Valčákovvej (s. 399-406), ktorá skúma pomenovania rozmarínu a šalvie v slovanských jazykoch. Všimá si aj doteraz málo preskúmané nárečové názvy tejto rastliny a ich sémantickú motiváciu.

I. Janyšková vo svojom príspevku (s. 127-136) sleduje sémantickú motiváciu pomenovania pre najmladšie dieťa v rodine. Analyzovaný materiál zo všetkých slovanských jazykov svedčí o tom, že posledné dieťa u Slovanov malo svoje špecifické postavenie. Zaujímavý príspevok ponúkol S. M. Newerkla (s. 271-284) o slovnom spojení *čajové maslo*, ktoré v Rakúsko-Uhorskej monarchii znamenalo maslo najvyššej kvality (*Teebutter*). Autor predstavuje doterajšie výklady a názory o pôvode skúmaného názvu a dospieva k záveru, že pôvodne išlo o potravinu podávanú k čaju.

V zborníku má bohaté zastúpenie bulharská etymológia. Upozorňujeme na článok T. A. Todorova (s. 379-384), ktorý sa venuje pôvodu niektorých dialektizmov. Slová *iztelegvam*, *telegvam* „opotrebovať“ hodnotí ako grécizmy, slovo *raztropan* „šikovný, čulý“ hodnotí ako prevzaté z ruštiny a sloveso *sachoriam*, *sachoria* „boriť sa“ zaraďuje k domácim slovám s koreňom *orja*. Autor tak koriguje výklad podaný v Bulharskom etymologic-

kom slovníku. Predkladá aj analýzu doteraz neskúmaných slov *tulistár* „povoz na premiestňovanie dreva,“ ktoré pochádza z rumunčiny, a *trubánača* – druh bielej tekvice, ktoré hodnotí ako turcizmus.

B. Vykypěl sa vo svojom teoretickom príspevku (s. 427-442) zamýšľa nad zmyslom etymológie, ktorú možno podľa neho chápať ako pomocnú historickú vedu. Etymológ môže historikovi poskytnúť poznatky o minulosti, keďže pomenovanie jednotky jazyka sú odrazom vonkajšieho sveta.

Pohľad na prehľadovanie klasifikácie slovanských jazykov ponúka dvojica autorov P. Novotná a V. Blažek (s. 285-306). Autori zhrnuli doteraz známe kvalitatívne modely klasifikácie slovanských jazykov – klasifikáciu výpočtom a klasifikáciu rozlíšením dvoch až siedmich samostatných vetiev slovanských jazykov. Ďalej predstavujú lexikostatistický model, ktorý s využitím lexikálneho korpusu Etymologického slovníka slovanských jazykov aplikoval na slovanské jazyky Žuravľov. Ďalší je glottochronologický model, ku ktorému autori, vychádzajúci z rekalibrovanej glottochronológie, zaraďujú aj svoje vlastné výskumy. Autori usudzujú, že rozpad slovanskej jazykovej jednoty sa uskutočnil v dvoch vlnách. V prvej (6. storočie) sa oddelili východné slovanské jazyky od západných a južných a v druhej (8. storočie) nastalo rozdelenie západných a južných slovanských jazykov.

Zborník prináša pohľad na súčasné výskumy slovanskej etymológie, ktorá je vo svojej metodologickej tradícii orientovaná prevažne na sémantický výskum, no použité prístupy a metódy poukazujú aj na súčasný trend, ktorým je interdisciplinárny etymologický výskum usilujúci sa o komplexný pohľad na skúmanú problematiku.

Lenka Majchráková

Вендина, Т. И.: Из кирилло-мефодиевского наследия в языке русской культуры.
Москва : Институт славяноведения РАН
2007. 336 s.

Predmetom záujmu o vplyv veľkomoravských tradícií na kultúru a jazyk východných Slovanov, najmä na ruskú kresťanskú tradíciu, je monografia poprednej ruskej slavistiky T. I. Vendinovej *Из кирилло-мефодиевского наследия в языке русской культуры*. Autorka v knihe uplatnila citlivú sémantickú analýzu slova v dobovom duchovnom kontexte a do popredia postavila funkčnosť významu. Dominantou jej interpretácie sa tak stal historický kontext, v ktorom slovo po stáročia plnilo popri základnej komunikačnej funkcii aj konfesionálnointegračnú rolu. Rozsiahly pramenný materiál, ktorý autorka získala analýzou cirkevnoslovanských textov ruskej proveniencie a duchovnej spisby, je rozdelený do siedmich kapitol. Ústredným motívom každej z nich je väzba na cyrilometodské tradície a byzantský obrad.

Názov prvej kapitoly tvorí známy prvý verš evanjelia podľa Jána *В начале было Слово* (s. 14-45). Začiatok kapitoly tvorí konštatovanie o tom, že v citovanom ver-

ši sa *Слово* uvádza trikrát. Zo sémantickej analýzy tohto verša, opierajúcej sa o synonymický rad *слово – глагол – речь – беседа*, známy z dobových staroslovienských pamiatok, vychodí, že *слово* bolo s ohľadom na funkčnosť „najvznešenejším“ výrazom tohto radu a vyznačovalo sa vysokou mierou vzletu a nebeskosti v antitetickom ponímaní svetského oproti nebeskému (s. 15). *Слово* sa tak v starosloviencine a neskôr aj v cirkevnej slovančine stalo personifikovaným pojmom, vzťahovalo sa na ideu Boha, Boží dar, ktorým sa človek líši od zvieracej ríše. Toto východisko autorka ďalej rozvíja myšlienkou o tom, ako sa *слово* stalo kresťanským symbolom Slovanov a jeho „oslavou“ sa stal známy Proglas. V tejto pamiatke Konštantín uvádza výraz *слово* v troch významoch: 1. príchod *Слова* k Slovanom (príchod *Слова* ako paralela Kristovho príchodu, sakralizácia *Слова* a upevnenie viery v jeho pravdivosť, múdrosť), 2. múdrosť *Слова* (malo reálny obsah), 3. písomné „stváranie“ *слова* odkazujúceho na slovanské, svoje, „nie cudzie,“ t. j. *слово* = slovanská kresťanská identita. V ďalšej časti kapitoly si autorka všima dvojaké sémantické aj paradigmatické zradenie slova v cirkevnoslovanskom jazykovom systéme: 1. *слово* ako kresťanský termín malo kategóriu mužského rodu a netvorilo tvary duálu a plurálu; 2. *слово* ako všeobecný prvok jazykového systému bolo substantívom stredného rodu, tvorili sa od neho tvary duálu aj plurálu a patrilo do deklináčného systému pôvodných *s*-kmeňov. Súčasťou kapitoly je charakteristika slova ako sociálneho termínu a fungovanie tejto lexikálnej jednotky vo vzťahoch *слово – глагол, слово – речь, слово – беседа*. Záver kapitoly tvorí syntetizujúci pohľad na vývin a súčasné významy slova a konštatovanie, že ide o problematiku prekračujúcu filozofiu jazyka a zasahujúcu „vôľu nezabúdať na kultúrne fenomény a postupnosť zmien v nich“ (s. 39).

Druhá kapitola s názvom *Жизнь – Смерть* (s. 46-91) je pokračovaním sémantických analýz a interpretácií významov, ktoré v kresťanskej filozofii tvoria klasickú antitétu. T. Vendina v tejto kapitole upozorňuje na vnútornú aj vonkajšiu povahu tejto antitety, ktorú v starších prameňoch na jednej strane ako známy fenomén dokazujú substantíva *жизнь, житие, жизнь, живот, животворец, течение жизни, хождение, путь*, resp. adjektíva *жив* či *житийский*, neznámy protipól antitety na druhej strane predstavuje jediný základ *мер(-тв), мер(-тв)*, vyjadrujúci hranice sveta a poznania živých. Autorka si všima aj rozširovanie významu pôvodného základu *жив* (= svieži, rýchly) a prevahu pozitívnych konotácií v spojeniach s týmto základom a záporné konotačné väzby so základom *мер(-тв)/мер(-тв)*.

V tretej kapitole s názvom *Труд* (s. 92-131) sa ťažiskom sémantickej analýzy stal rad synonym *труд – работа – дело – служба* a ich ďalšie deriváty. Popri sémantickej analýze – rovnako ako aj v ostatných kapitolách posudzovanej práce – sa autorka venuje syntagmatickým spojeniam, ktoré sledované lexikálne jednotky tvoria s ostatnými plnovýznamovými slovnými druhmi v cirkevnoslovanských textoch a staroruských svetských pamiatkach (*страдание – мучение – тяжесть + труд; подвиг + дело*). T. Vendina vo svojich analýzach venuje pozornosť aj religiozno-mravnjej stránke významu slov (heslové slovo *труд* a význam nezištnosti, resp. *труд* vo

vzťahu k slovu *peniaze* [přov. *деньги*] podlieha takáto činnosť mravnému odsúdeniu, s. 117).

Štvrtá, najrozsiahlejšia kapitola knihy s názvom *Истина, Добро, Красота* (s. 132-218), sa začína citátom z knihy P. A. Florenského *Столб и утверждение истины*: „*Истина, Добро, Красота* – táto metafyzická triáda nie sú tri rozličné začiatky, ale jeden! Je to ten istý duchovný život pod rozličnými uhlami pohľadu.“ Prvá časť kapitoly s názvom *Истина и Правда* sa začína konštatovaním, že slovo *истина* sa v staroslovienčine a cirkevnej slovančine vnímalo ako náboženská a etická kategória. Využitím prameňnej základne autorka dokazuje význam tohto slova, v ktorom sa postupne integrovali tri pôvodné významy: 1. pravda, 2. vernosť niekomu alebo niečomu, 3. spravodlivosť (s. 134) a v tomto význame od základu vznikali deriváty typu *истинник* = ten, kto hovorí pravdu; *истиновати* = 1. hovoriť pravdu, 2. byť verným; *истине* = srdečne, úprimne (tamže). V podkapitole s názvom *Добро, Зло, Красота* sa význam a využitie slova *добро* v cirkevnoslovanských textoch predstavuje s ohľadom na kresťanskú morálku v antitéze k slovu *зло*. V hodnotovom reťazci *добро – благо – разум – чистота* sa jeho krajné póly vnímali ako synonymá. V súvislosti s fenoménom zla T. Vendina konštatuje, že ide o etickú kategóriu, ktorej pôvod a ontologická aj filozofická podstata sa nachádzajú za hranicami božského, náboženského, duchovného sveta a mimo hraníc bohosloveckej aj filozofickej literatúry (s. 163). *Зло* ako etická kategória, ale aj ako lexikálna jednotka v staroslovienskom či cirkevnoslovanskom texte sa používalo vo význame odvrhnutia viery, ako synonymum krutosti, klebiet, podlosti, klamu, pretvárk, zločejstva, závesti a bezbožnosti (s. 168-171). *Краса*, rovnako ako *добро*, patrí k najstarším kultúrnym pojmom. V nadväznosti na staroslovienske slová *лепота, урод, доброта, чудо* si autorka knihy všima funkčné a sémantické zaťaženie slova *красота* v jednotlivých cirkevnoslovanských pamiatkach a jeho funkčné využitie a začlenenie do slovtvornej paradigmy. Ideálnej mravnej norme – láske, najmä v kresťanskom ponímaní lásky k blížnemu – je venovaná osobitná kapitola s názvom *Любовь* (s. 219-269). Prostredníctvom kompozit so zložkou *люб-* typu *мицелюбец, любонич, любостранин, братолюбие, человеколюбец, чадолюб* T. I. Vendina opisuje subjektovo-objektovú hodnotovú orientáciu stredovekého kresťana, t. j. kto, resp. čo je predmetom kresťanskej lásky a odkiaľ, od koho tento vzťah pramení. Súčasťou kapitoly je konštatovanie o tom, že konceptualizácia lásky v literatúre stredovekého Ruska tvorí kontinuitu so staroslovienskymi významovými prvkami, prehlbuje ich a rozširuje. Autorka to dokazuje rozborom cirkevnoslovanských textov a písomných prameňov svetскеj proveniencie, ktoré sú svedectvom rozšírenia základného významu lexému *люб-* (= mať rád) o ďalšie významy „starostlivosť“, „útorstvo“, „opatera“ a porovnáva ich s výskytom a funkčným zaťažením staroslovanských výrazov *рачение, рачительство, рачити, рачительствовати*. Ideálnu mravnú normu v kresťanskom transcendentálnom ponímaní na pozadí sémantickej analýzy prameňov autorka kladie do synonymného vzťahu *любов* = 1. želať druhému dobro, 2. *любов* = svedomie (s. 244). Celkom prirodzene T. I. Vendina nemohla obísť ani problematiku pozemskej lásky, vzťahu muža a ženy v manželskom zväzku, späté-

ho aj s významom slov *страсть, желание, любовь, вечность* a *пребывание*. Záver kapitoly tvorí zhrnutie o význame a distribúcii slovesa *любить* v staroslovanských a cirkevnoslovanských textoch v antitéze *небесное – светское*. Významová a funkčná rozvrstvenosť svedčí o silnom vplyve jednotlivých významových odtienkov slov so základom *люб-* na formovanie mravnej a duchovnej orientácie stredovekej ruskej kultúry (s. 267).

Predposledná kapitola s názvom *Один и Един* (s. 270-292) sa začína konštatovaním, že kategória čísla je od začiatku vzniku civilizácie neoddeliteľnou súčasťou ľudskej kultúry. Z pohľadu kresťanskej filozofie zohráva významnú úlohu aj symbolika čísel a na jej pozadí T. I. Vendina uvádza, že číslo tri sa v kresťanskej symbolike pokladá za absolútne a dokonalé číslo a stalo sa základnou kategóriou kresťanského života a myslenia. V ostatných číselných výrazoch sa symbolika prejavuje menej zreteľne a vyžaduje si určitý stupeň rekonštrukcie (štyria proroci, štyria evanjelisti, 3 + 4 = 7, paralela so siedmimi tajomstvami, siedmimi hriechmi, planétami ovládajúcimi ľudské osudy, dvanásť mesiacov, dvanásť apoštolov..., porov. s. 271, 291 a i.). Ťažiskom sémantickej analýzy tejto kapitoly je však vzťah dvoch podôb vyjadrujúcich rovnaký počet: číslovky *один* a jej pôvodnej staroslovienskej podoby *един*. V súvislosti s kontinuitou podoby *един* v cirkevnoslovanských textoch v nadväznosti na staroslovienske tradície autorka zdôrazňuje, že tradičná podoba sa nepetrifikovala vo funkcii čísla na začiatku numerického radu, ale ako symbol jediného Boha, a preto sa od tejto podoby netvorili tvary duálu či plurálu (porovnaj s podobou *один – один, одны*). Tvrdenie sa opiera o rozsiahly slovtvorný paradigmu so základom *един* v stredovekých cirkevnoslovanských textoch ruskej proveniencie (s. 279-282). Rovnakým spôsobom je ako kontrapunkt spracovaný výskyt, sémantika a funkčné zaťaženie derivátov s koreňom *один-* v svetských pamiatkach (s. 283-289). Záver kapitoly tvorí zhrnutie pohľadu na vývin sémantiky podôb *один* a *един* s konštatovaním, že deriváty podoby *един-* sa ustálili vo významoch 1. jediný, 2. jednotný, 3. súhlasný, resp. 4. spoločnosť.

Posledná kapitola knihy s názvom *Знать и Вѣдать* (s. 293-306) je venovaná významovej charakteristike sloves *ведеть, знать, уметь* a ich derivátov, ktoré sa v cirkevnoslovanských textoch vyskytovali v prísnych hierarchických vzťahoch: *вед-* = poznať (a to aj v derivátoch typu 1. *проповедь* = kázeň, ale aj napomenutie, t. j. privedenie k vedomosti o niečom, najmä k morálke, 2. *заповедь* = poručenie, prikaz, 3. *сведетель* = vedaici o niečom, svedok, 4. *ведео* = veda, súhrn vedomostí, 5. *ведение* = vedomie, pamäť, 6. *ведомо* = správa, oznámenie, s. 295 a n.), resp. *зна-* (*знахар* = človek s nadprirodzenými schopnosťami, *знатливый, знатный, знаемый* v rovnakom význame „vediaci“).

Záver knihy (s. 307-323) tvoria zhrnajúce myšlienky o konceptualizácii kategórií *жизнь – смерть, добро – зло, красота – безобразие, правда – истина, слава – беда, труд – работа, знание, число – счет* v cirkevnoslovanských pamiatkach stredovekej ruskej proveniencie. Význam a fungovanie týchto slov sa syntetizuje z pohľadu sakrálnych, ale aj sekularizovaných pamiatok v staroruskom stredovekom prostredí, a to s vedomím, že táto

vrstva praslovanskej lexiky si aj napriek polarizovanému prostrediu zachovala kresťanské duchovné hodnoty (porov. s. 310). Autorka v závere vyzdvihla apelovú funkciu spracovanej lexiky v oblasti etických noriem, jej vplyv na formovanie duchovných a kultúrnych hodnôt orientovaných v tom čase k večnosti.

Kniha *Из кирилло-мефодиевского наследия в языке русской культуры* je hodnotným svedectvom rozvíjania cyrilometodskej tradície v prostredí stredovekej ruskej kresťanskej vzdelanosti a kultúry. Týmto titulom autorka nadväzuje na svoju predchádzajúcu monografiu *Средневековый человек в зеркале старославянского языка* (Moskva 2002, pozri Slavica Slovaca, 2004, roč. 39, č. 2, s. 172-174), prehľbuje ňou významovú analýzu sledovaného okruhu slovnej zásoby, všima si ju z funkčného lingvistického hľadiska a rozširuje ho o kultúrohistorický, konfesionálny a pragmaticolingvistický rozmer. Posudzovaný titul je vzácnym zdrojom poznatkov pre paleoslavistov, cirkevných historikov, bádateľov v oblasti dejín spisovných jazykov a kulturológov a poskytuje množstvo inšpirácií na ďalšie porovnávacie výskumy v oblasti lexikálnej sémantiky v inom kultúrnom a zemepisnom prostredí.

Pavol Žigo

STEINKE, K. – YLLI, Xh.: Die slavischen Minderheiten in Albanien (SMA). 1. Teil. Prespa–Vërnik–Boboshtica. München : Verlag Otto Sagner 2007. 374 s.

Monografia nemeckého slavistu a balkanológa Klaus Steinkeho a jeho albánskeho kolegu Xhelala Ylliho je venovaná problematike, ktorú možno nepochybné charakterizovať ako málo známu či dokonca „exotickú.“ Vzhľadom na špecifiká svojho historického vývinu patrí Albánsko ku krajinám, o ktorých má slovenská (a nielen slovenská) verejnosť iba veľmi obmedzené poznatky. Informácia, že v Albánsku žije aj menšinové slovanské obyvateľstvo, býva neraz prekvapením i pre solídne rozhladených slavistov.

Ako autori v úvode k publikácii (s. 9) pripomínajú, albánski Slovania v súčasnosti žijú v 5 oblastiach tejto krajiny (okolie Prespanských jazier na juhovýchode, oblasť Golloborda v strednej časti východného Albánska, lokality v okolí miest Kukës, Skadar a Drač), ktoré majú rozličné historické pozadie a patria k rozličným južnoslovanským nárečovým areálom. Preto K. Steinke a Xh. Ylli nehovorí vo vzťahu k Albánsku o homogénnej slovanskej menšine, ale o „slovanských menšinách“ (*slavische Minderheiten*, skrátené *SMA*). Predmetom recenzovanej monografie je slovanské obyvateľstvo žijúce v prvej z uvedených 5 oblastí, ležiacej na západ od Veľkého a Malého Prespanského jazera, relatívne neďaleko od miesta, kde sa stretávajú hranice Albánska, Macedónska a Grécka.

Úvodná kapitola (s. 9-20) zároveň prináša základný náčrt problematiky slovanských menšín v Albánsku, pričom autori poukazujú aj na rozličné ťažkosti súvisiace so spracúvaním tejto témy. Tak napríklad prvé seriózne práce o Slovianoch na území dnešného Albánska pochádzajú až

z druhej polovice 19. storočia, čo neumožňuje adekvátne rekonštruovať vývin tamojšieho slovanského osídlenia v starších obdobiach. Značne fragmentárne sú aj údaje z bližšej minulosti, keďže v období od druhej svetovej vojny až do roku 1991 (pád komunistického režimu v Albánsku) bol dôkladnejší terénny výskum slovanského živlu v tejto krajine z politických príčin prakticky nemožný. Novšie štúdie o menšinách v juhovýchodnej Európe, publikované po politických zmenách v tejto oblasti, si len málokedy všímajú Slovanov v Albánsku, veľmi zriedkavé sú aj práce jazykovedného charakteru, venované štruktúre a fungovaniu nárečí tamojšieho slovanského obyvateľstva (t. j. skúmajúce tieto nárečia z vlastného dialektologického i zo sociolingvistického aspektu). Pritom, ako zdôrazňujú K. Steinke a Xh. Ylli, práve v nových spoločenských a politických pomeroch, ktoré nastali po páde komunizmu, sa situácia albánskych Slovanov veľmi rýchlo mení vzhľadom na ich migráciu (motivovanú primárne ekonomicky) a na sprievodné asimilačné procesy.

Autori uvádzajú aj prehľad doterajších prác o slovanskom obyvateľstve v Albánsku, pričom na základe vlastných výskumov hodnotia ich validitu či spoľahlivosť. Mnohí starší bádatelia totiž osobne nenavštívili príslušné oblasti a spoliehali sa len na informácie z prameňov, aké im boli v tom čase dostupné. V dôsledku toho nezriedka uvádzali vo svojich publikáciách fragmentárne, nepresné a zastarané údaje, ktoré často mechanicky a nekriticky preberajú aj autori štúdií publikovaných po roku 1991 (napríklad tvrdenia o údajnom „slovanskom charaktere“ tej-ktorej obce nezodpovedajúce súčasnej realite a pod.).

Z vlastných terénnych výskumov K. Steinkeho a Xh. Ylliho, realizovaných v r. 2002 a 2003, vyplynulo, že v oblasti Prespanských jazier na juhovýchode Albánska žije „plne homogénne južnoslovanské obyvateľstvo takmer bez albánskych spoluobčanov“ (s. 18) už iba v 9 obciach pri Veľkom Prespanskom jazere – ide o dediny Liqenas (v miestnom nárečí *Pustec*), Cerje (*Cerje*), Diellas (*Šul'in*), Gollomboç (*Globočeni*), Gorrica e Madhe (*Gorna Gorica*), Gorrica e Vogël (*Dolna Gorica*), Kallamas (staršie Bezmishtë; v miestnom nárečí *Turninec*), Lajthiza (*Leska*), Zaroshka (*Zarnosko*) –, ako aj vo vzdialenejšej obci Vërnik (*Vërnik*) na albánsko-gréckej hranici. Odlišnú situáciu možno pozorovať v dedine Boboshtica (*Boboshtica*) na juhovýchod od okresného mesta Korča (porov. nižšie).

Uvedeným areálom sú venované nasledujúce 3 časti recenzovanej monografie. V ich úvode sa charakterizuje etnická a jazyková situácia príslušnej oblasti, ďalej nasleduje opis miestneho nárečia. Autori vychádzali z materiálu získaného počas rozhovorov s tamojšími informantmi. Takéto autentické nárečové texty sa publikujú v prepise a čiastočne (v závislosti od technickej kvality) sú zaznamenané aj na kompaktnom disku tvoriacom prílohu k publikácii. V rámci opisov jednotlivých nárečí sa podrobne charakterizuje ich fonetika (v diachrónej perspektíve zohľadňujúcej praslovanské východiská relevantných javov) a morfológia. Pokiaľ ide o syntax, ktorej sa v dialektológii tradične venuje menšia pozornosť (spontánne rečové prejavy informantov mávajú jednoduchšiu stavbu), autori v úvode poukazujú na niektoré osobitosti v slovostle a v rekcii, vyplývajúce z priameho macedónsko-albánskeho jazykového kontaktu (s. 16). Vzhľadom

na personálne a technické možnosti výskumu nebolo reálne podrobne dokumentovať slovnú zásobu skúmaných nárečí, autori sa však usilovali získať od informantov prejavov zamerané na témy, pri ktorých možno očakávať miestne lexikálne osobitosti (napr. zvykoslovie, tradičné hospodárske aktivity, fauna, flóra a pod.). Výrazy tohto druhu sa objasňujú v prepísaných nárečových textoch – za prevzatiami z albánciny sa v hranatých zátvorkách uvádza ich albánsky etymón.

Keďže príslušníci strednej generácie zväčša odchádzajú za prácou a v rodných dedinách sa zdržiavajú len zriedka, autorom sa nepodarilo získať nárečové texty od zástupcov rozličných generácií, vďaka čomu by bolo možné postihnúť eventuálne vývinové zmeny v skúmaných nárečiach (porov. s. 17). Nazdávame sa, že táto okolnosť neznižuje hodnotu zozbieraného nárečového materiálu, ktorý – spolu s jeho lingvistickou analýzou – akiste uvitajú najmä špecialisti v oblasti macedónskej, resp. južnoslovanskej dialektológie. Čitateľov z radov širšej odbornej verejnosti môžu podľa nášho názoru zaujať skôr opisy jazykovej situácie v skúmaných lokalitách, pri ktorých autori konfrontujú súčasný stav s dostupnými údajmi z minulosti a ktoré nevyhnutne vedú aj k úvahám o ďalších perspektívach slovanského obyvateľstva príslušnej oblasti.

Na úvod sa zmienime o aktuálnej situácii v Boboshtici, s ktorej nárečím sa slavistika zoznámila už v 30. rokoch 20. storočia vďaka prácam českého fonetika E. Šrámka a francúzskeho slavistu A. Mazona. Táto obec bola zaradená – ako jediná lokalita na území Albánska – aj do bodovej siete Slovanského jazykového atlasu (bod č. 106; k širším súvislostiam takéhoto rozhodnutia porovnaj s. 304). S vyše 70-ročným odstupom možno konštatovať, že sa naplnili obavy o osud miestneho nárečia, ktoré vyslovil už A. Mazon, upozorňujúc na rastúci počet zmiešaných manželstiev a na absenciu národnostného zmlčovania. Dnešná Boboshtica má podľa údajov K. Steinkeho a Xh. Ylliho okolo 1 400 obyvateľov, prevažne Arumunov (cca 80 %), ktorí sa do Boboshtice i do neďalekej Drenovy (*Drenovo*) prisťahovali vo väčšom počte začiatkom 60. rokov, v dôsledku čoho sa radikálne zmenila etnická a jazyková štruktúra obidvoch obcí. K slovanskému obyvateľstvu, ktoré v Boboshtici kedysi tvorilo väčšinu, patrilo v čase terénneho výskumu pre recenzovanú monografiu približne 30 osôb. Z nich 5 alebo 6 osôb ešte ovládalo (aj keď už iba fragmentárne) rodné nárečie. Išlo o starších mužov, ktorí však aj vo vzájomnej komunikácii uprednostňovali albáncínu, používanú v styku s neslovanskými obyvateľmi Boboshtice a susedných dedín (porov. s. 301, 305). Situáciu slovanského nárečia v Boboshtici preto nemožno označiť inak ako „status morienti“ (s. 305). Nárečie v Drenove zaniklo niekoľko rokov pred výskumami K. Steinkeho a Xh. Ylliho – vtedy zomrela posledná obyvateľka tejto obce, ktorá ho ešte ovládala (s. 18).

Neporovnateľne priaznivejší stav zaznamenali autori v spomenutých 9 dedinách na západnom brehu Veľkého Prespanského jazera, tvoriacich samostatnú územno-správnú jednotku s názvom *Prespa* (v odbornej literatúre je známa aj pod macedónskym názvom *Mala Prespa*), ktorej strediskom je Ligenas. V Prespe žije okolo 4 500

osôb, resp. 1 200 rodín. Miestni Macedónci (ako aj obyvatelia už spomenutej obce Věrník) majú – na rozdiel od obyvateľov iných slovanských lokalít v Albánsku – štatút národnostnej menšiny, vďaka ktorému sa môžu vzdelávať v rodnom jazyku aj v štátnych školách. Predškolská výchova a vyučovanie v 1. ročníku základnej školy sa realizuje výlučne v macedónčine, od 2. ročníka sa začína s vyučovaním albánciny ako štátneho jazyka, ktorý deti z macedónskych dedín v Albánsku neovládajú. Až do 6. ročníka sa albáncina vyučuje zo zvláštnych učebníc (ako cudzí jazyk), od 7. ročníka sa používajú učebnice pre žiakov s albánskym materinským jazykom. Po albánsky sa vyučuje od 5. ročníka zemepis a dejepis, neskôr postupne i ďalšie predmety. Takýto model – vyučovanie rozličných predmetov v obidvoch jazykoch – sa aplikuje aj na stredných školách existujúcich v Ligenase (gymnázium s povinnou maturitnou skúškou z macedónčiny, poľnohospodárska škola). Pre zaujímavosť dodajme, že po druhej svetovej vojne sa učebnice pre miestne menšinové školy zostavovali v špecifickej variete macedónskeho jazyka, založenej prevažne na prespanskom nárečí (porovnaj s. 27), až po r. 1991 sa v nich začala uplatňovať spisovná macedónčina používaná v Macedónsku. Praktický kontakt s ňou umožňujú aj elektronické médiá (rozhlas, televízia) vysielajúce zo Skopje a ľahko sledovateľné i v prespanských dedinách. Spisovný macedónsky jazyk preniká aj do nárečových prejavov a vytlača niektoré miestne jazykové osobitosti (napr. výrazy prevzaté z albánciny a pod.).

Pokiaľ ide o fungovanie miestnych nárečí, v Prespe sa „doma, so susedmi a v každodennom dedinskom živote hovorí výlučne po macedónsky“ (s. 35), vo Věrníku sa hovorí „takmer výlučne po macedónsky“ (s. 155), miestne deti vyrastajú v monolingválnom prostredí a albáncínu si začínajú osvojovať až na základnej škole ako cudzí jazyk (porov. vyššie). Vyhliadky do budúcnosti však nie sú zďaleka ideálne. Albánski Macedónci z Prespy a Věrníka žijú v málo rozvinutej vidieckej oblasti s vysokou mierou nezamestnanosti (okolo 50 %), ich tradičné hospodárske aktivity (poľnohospodárstvo, dobytkárstvo, rybolov, uhliarstvo) im neumožňujú dôstojnú existenciu, v dôsledku čoho miestne obyvateľstvo v produktívnom veku odchádza za prácou do väčších miest i do zahraničia (Macedónsko a najmä Grécko) a macedónske dediny v Albánsku sa vyľudňujú. Napríklad Věrník mal v druhej polovici 90. rokov okolo 700 obyvateľov, no v čase výskumu K. Steinkeho a Xh. Ylliho tam žilo už iba 250 osôb, najmä starších ľudí, tamojšiu základnú školu 1. stupňa navštevovali v školskom roku 2002/2003 len 3 žiaci. Migranti (neraz celé rodiny) sa často ocitajú v cudzom prostredí, kde môžu používať macedónčinu nanajvýš v rodinnej sfére. Ich deti, navštevujúce albánske či grécke školy, prestávajú v prípade nedostatočnej motivácie hovoriť po macedónsky. Budúcnosť macedónskej menšiny v Prespe a Věrníku preto úzko závisí od ďalšieho hospodárskeho vývoja tejto oblasti, konkrétne od vzniku nových pracovných príležitostí, ktoré by zmiernili intenzitu ekonomickej migrácie. „Malý záblesk nádeje“ (s. 34) možno podľa autorov vidieť vo vyhlásení časti albánskeho pobrežia Prespanských jazier za chránené územie (od r. 1999), ako aj v následnom utvorení medzistátnej albánsko-macedónsko-gréckej prírodnej rezervácie v tejto oblasti (od r. 2000). Tieto projekty

už vedú v Albánsku k určitým investíciám do miestnej infraštruktúry (dopravné spojenie a pod.), ktoré sú nevyhnutným predpokladom očakávaného rozvoja turistického ruchu vrátane agroturistiky.

Ak máme na záver stručne zhodnotiť recenzovanú publikáciu, dovolili by sme si ju označiť ako autentickú a fundovanú správu o reálnej „situácii v teréne,“ resp. ako objektívny záznam aktuálneho stavu, ktorý sa v dnešnom prudko sa meniacom svete môže veľmi rýchlo stať minulosťou. (V tejto súvislosti dodávame, že fakty uvedené v monografii K. Steinkeho a Xh. Ylliho sa môžu neraz odlišovať od tvrdení bádateľov, ktorí majú tendenciu podriaďovať výskum komplikovanej menšinovej problematiky apriórny tēzám politického charakteru.) Publikácia je zároveň prvým zväzkom novej tematickej série s názvom *Slovenské menšiny v juhovýchodnej Európe* (Die slavischen Minderheiten in Südosteuropa), v ktorej by vydavateľstvo Otto Sagner malo perspektívne vydať analogicky koncipované práce o slovanskom obyvateľstve ďalších oblastí Albánska, ako aj severného Grécka (tzv. egejská Macedónia a západná Trácia). Takýto edičný počin renomovaného vydavateľa slavistickej literatúry nepochybne ocenia nielen slavisti a balkanológovia, ale aj všetci seriózni záujemcovia o problematiku etnických i jazykových kontaktov v prislušnej časti európskeho kontinentu.

Lubor Králík

Zo správy o činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV za rok 2008

V roku 2008 sa Slavistický ústav Jána Stanislava SAV (SÚJS SAV) v spolupráci so Slovenským komitétom slavistov (SKS) venoval príprave a organizácii 14. medzinárodného zjazdu slavistov, ktorý sa uskutočnil 10.-16. septembra 2008 v macedónskom Ochride. Na tomto svetovom kongrese slavistiky sa zo SÚJS SAV aktívne zúčastnili traja pracovníci ústavu (M. Košková, K. Žeňuchová, P. Žeňuch). SÚJS SAV prevzal na seba aj celú agendu súvisiacu s prípravou a organizáciou výstavy slavistických vedeckých a odborných monografií, zborníkov vedeckých štúdií, ročeniek, časopisov a ďalších neperiodických i periodických publikácií publikovaných v rokoch 2003-2007. Výstava periodických i neperiodických publikácií počas svetového slavistického kongresu bola jedinečnou možnosťou prezentovať výsledky domácich výskumov na svetovom slavistickom fóre.

SÚJS SAV v spolupráci so SKS a s finančným príspevím Ministerstva kultúry SR vydal z príležitosti 14. medzinárodného zjazdu slavistov v Ochride zborník vedeckých štúdií (*XIV. medzinárodný zjazd slavistov v Ochride. Príspevky slovenských slavistov*. Bratislava : Slovenský komitét slavistov / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2008. 299 s.) a výberovú bibliografiu slovenskej slavistiky (*Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 2003-2007, výber*. Bratislava : Slovenský komitét slavistov / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2008. 164 s.). V zborníku vedeckých štúdií sa publikujú výsledky aktuálnych vedeckých výskumov slovenských slavistov. Jednotlivé štúdie prezentujú výsledky viacroč-

ných výskumov vývinu slovanských kultúr a christianizácie Slovanov v priestore stredného Dunaja, s čím súvisí aj najstaršie slovanské osídlenie v Európe a na Balkáne, teda s počiatkami južných a západných Slovanov. Prezentujú sa výsledky práce slovenských expertov na Slovanskom jazykovom atlase, perspektívy slovenskej hydronymatiky i výskumy dezintegračných procesov v slovanských spisovných jazykoch v 20. storočí. Zborník prináša aj najnovšie výsledky v oblasti jazykových, etnických a konfesionálnych procesov v byzantsko-slovanskom prostredí karpatského regiónu. Pertraktujú sa niektoré ohlasy byzantsko-balkánskych a slovanských tradícií na ikonách východného Slovenska a v cirkevnom speve v prostredí cirkvi byzantského obradu na Slovensku. V oblasti literárnovednej slavistiky sa v zborníku štúdií prezentujú vývinové aspekty polarizácie medzi traktátovým a románovým žánrom v literatúre 18. storočia, ďalšie otázky literárnych procesov a ich vývinových zákonitostí a tiež aspekty adaptability prekladov poézie zo slovenčiny do srbčiny a chorvátčiny a naopak v prvej polovici 19. storočia. V zborníku sa publikuje aj tematický blok štúdií venovaný výskumom najstaršieho slovanského osídlenia v strednej Európe a na Balkáne a počiatkom južných a západných Slovanov. Slovenská slavistika sa súborom týchto štúdií už tretíkrát komplexne prezentovala na svetovom fóre, čo svedčí o naplňaní vedecko-výskumnej koncepcie i o programovej a koordinačnej úlohe Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV a Slovenského komitétu slavistov.

V spolupráci s Bulharským kultúrnym inštitútom sa v Bratislave dňa 28. mája 2008 v rámci riešenia spoločného slovensko-bulharského projektu APVV (SK-BUL-01806) uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia *Bulharská a slovenská lexikografia v zjednotenej Európe* venovaná pamiatke profesorky Vesy Kiuvlievovej-Mišajkovej. Na konferencii sa reflektovali potreby lexikografickej teórie a praxe. Slovanskí a bulharskí lingvisti uvítali možnosť organizovania spoločných stretnutí, ktoré sú i budú prínosom pre národnú lexikografiu každej zo zúčastnených strán v teoretickej i praktickej rovine. Na konferencii sa prezentovali koncepcné postupy pri optimálnom riešení mnohoaspektovej slovensko-bulharskej lexikografickej problematiky.

V spolupráci s Ministerstvom kultúry SR usporiadal SÚJS SAV dňa 27. júna 2008 aj interdisciplinárnu konferenciu s medzinárodnou účasťou *Slovensko-nemecké jazykové, historické a kultúrne vzťahy – Slowakisch-deutsche Beziehungen im Bereich der Sprache, Geschichte und Kultur*. Cieľom konferencie bolo objasniť niektoré aspekty slovensko-nemeckých vzťahov, ktoré sú odrazom vplyvu početnej nemeckej kolonizácie najmä v mestách na Slovensku. Z konferencie vyšiel zborník štúdií s názvom *Z histórie slovensko-nemeckých vzťahov* (Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2008. ISBN 978-80-969992-1-7. 202 s.), na ktorý finančne prispelo Ministerstvo kultúry SR. V zborníku sa publikovala štúdia monografického charakteru Jána Doruľu s názvom *O slovensko-nemeckých jazykových vzťahoch v 17. storočí* v rozsahu 88 strán. J. Doruľa v nej prináša doteraz nevyužitý cenný materiál k dejinám slovensko-nemeckých jazykových vzťahov. Svoje zistenia podporia príkladmi z účtovných kníh mesta Banskej Bystrice

z roku 1651. Prínosné sú aj štúdie, v ktorých sa Inge Bily, Lucia Lichnerová, Hana Urbancová a Ladislav Kačic venujú recepcii sasko-magdeburského práva na území Slovenska, nemeckej vydavateľskej produkcii na našom území v 16. a 17. storočí, typológii slovensko-nemeckých vzťahov v tradičnom piesňovom repertoári Nemcov na Slovensku a nemeckému školskému divadlu v 17. a 18. storočí na Slovensku. Konferencia i vydanie zborníka sú výsledkom riešenia grantového projektu VEGA 2/6142/2008 – *Odras slovensko-nemeckých jazykových vzťahov v písomnostiach 16.-18. storočia*.

V dňoch 4.-5. novembra 2008 SÚJS SAV v spolupráci s Ministerstvom kultúry SR usporiadal ďalšiu interdisciplinárnu vedeckú konferenciu zameranú na zber a výskum ľudovej prózy na Slovensku vo včasnom období rozvoja profesionálnych základov spoločenskovedných disciplín – jazykovedy, folkloristiky, historiografie a literárnej vedy. Vedecké podujatie sa uskutočnilo v rámci rovnomeného grantového projektu agentúry VEGA 2/6145/2006-2008. Konferencia bola venovaná dejinám dialektologických a folkloristických výskumov na prelome 19. a 20. storočia s dôrazom na interdisciplinárne presahy dialektológie a folkloristiky na príklade niektorých osobností (S. Cambel, V. Hnat'uk, Š. Mišík, O. Broch, I. Verchratský, I. I. Sreznjevský, I. Paňkevyč, J. Polívka a iní) i na vzájomné inšpirácie v oblasti metodológie terénneho výskumu. Pozvanie prijalo trinásť referentov – folkloristov, dialektológov, slavistov a literárnych vedcov, ktorí z hľadiska svojich odborov uvažovali nad folkloristickým a dialektologickým výskumom (povahou vedy, prioritami, výstupmi a zápismi) konca 19. a začiatku 20. storočia. Konferencia sumarizovala výsledky trojročného výskumu zameraného na terénny výskum, zbieranie, zapisovanie a spracovanie artefaktov folklórnej prózy v období konštituovania profesionálnych vedeckých disciplín.

Z príležitosti 40. výročia obnovenia činnosti Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku sa dňa 24. mája 2008 v priestoroch Zemplínskeho múzea v Michalovciach uskutočnil odborný seminár pod názvom *Ku koreňom našej viery*. Podujatie organizačne pripravil Spolok sv. Cyrila a Metoda v spolupráci so Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV. Podujatie sa uskutočnilo pod záštitou košického eparchu Milana Chautura. Na seminári odznela aj prednáška Petra Žeňucha, garanta odborného seminára, *Cyrilské rukopisné pamiatky východoslovenskej proveniencie*, v ktorej poukázal na možnosti štúdia starých cyrilských rukopisov, ktoré vznikali a používali sa v prostredí byzantského obradu na Slovensku. V rámci seminára sa uskutočnila aj vernisáž vzácných bohoslubných kníh, dokumentov a predmetov, ktorá je sprístupnená ako monotematická expozícia pre návštevníkov Zemplínskeho múzea v Michalovciach.

V roku 2008 SÚJS SAV pripravil na vydanie a vydal aj súbor vedeckých štúdií *Pohľady do vývinu slovenského jazyka a ľudovej kultúry* (Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2008. ISBN 978-80-969992-3-1. 317 s.), ktorý v zmysle jeho súhrnného pomenovania predstavuje dnešné pohľady väčšiny zúčastnených bádateľov do skúmania trvalo aktuálnej, živej problematiky slovenskej histórie, kultúry a slovenského jazyka z hľadiska viacerých vedných disciplín, ktoré majú

spoločný predmet výskumu – každá zo svojho špecifického pohľadu. Súbor štúdií tvoria predovšetkým vedecké state pracovníkov SÚJS SAV, v ktorých sa pertraktujú otázky súvisiace s problematikou výskumu postveľkomoravského a cirkevnoslovenského kultúrneho dedičstva (Žeňuch, Škoviera, Lukoviny), ďalej slovensko-latinských jazykových vzťahov a hudby v predbernolákovskom období (S. Zavarský, L. Kačic), kázňovej tvorbe Jána Kollára (J. Doruľa). Cenou je aj štúdia venovaná výskumu ľudovej prózy na Slovensku (K. Žeňuchová) a výskumu bulharsko-slovenskej frazeológie (M. Košková). Okrem pracovníkov SÚJS SAV v zborníku publikujú výsledky svojich výskumov aj dlhoroční spolupracovníci a spolupriešitelia projektov SÚJS SAV.

Aj ďalší zborník z produkcie nášho ústavu *Aurora Musas nutrit – Die Jesuiten und die Kultur Mitteleuropas im 16.-18. Jahrhundert* (Ed. Ladislav Kačic a Svorad Zavarský. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Teologická fakulta Trnavskej univerzity 2008. ISBN 978-80-969992-2-4. 330 s.) prináša nové poznatky k dejinám a kultúre jezuitov z pohľadu rozličných vedných odborov: historiografie, dejín vedy, literárnej historiografie a filológie, teatrológie, hudobnej vedy a hymnológie, ako aj dejín výtvarného umenia a architektúry. Zborník je výsledkom spolupráce SÚJS SAV a Teologickej fakulty Trnavskej univerzity na grantovom projekte VEGA *Jezuiti v dejinách slovenskej kultúry* (VEGA 2/6141/2006-2008), v ktorom sa poukazuje na prínos Spoločnosti Ježišovej v rozličných oblastiach kultúrneho, náboženského i spoločenského života na Slovensku a v strednej Európe. Ukázalo sa, že niektoré podnes tradované koncepcie najmä z hľadiska dejín umenia, ako napríklad „jezuitský barok“, vyžadujú nové formulovanie. Komplexný pohľad rozličných vedných disciplín poukázal na mnohé paralely napríklad medzi literatúrou a architektúrou, hudbou a výtvarným umením, ba dokonca i medzi „jezuitskou“ vedou a rozličnými druhmi umenia.

Pracovníci SÚJS SAV v roku 2008 pôsobili ako vedúci riešiteľských kolektívov šiestich (6) spoločných projektov SAV a vysokých škôl financovaných agentúrou VEGA: 2/6142/28 *Odras slovensko-nemeckých jazykových vzťahov v písomnostiach 16.-18. storočia* [vedúci projektu J. Doruľa]; 2/6141/28 *Jezuiti v dejinách slovenskej kultúry* [vedúci projektu L. Kačic]; 2/6143/28 *Duchovná tvorba v latinskom a slovenskom jazyku v prostredí slovenských vzdelancov 15.-19. storočia* [vedúca projektu A. Škovierová]; 2/6145/28 *Ľudová prozaická tradícia na východnom Slovensku v období konštituovania profesionálnych vedeckých disciplín – národopisu, jazykovedy, historiografie a literárnej vedy* [vedúca projektu K. Žeňuchová]; 2/6144/28 *Cyrilská rukopisná spíša na Slovensku – jazykové, historické a teologické aspekty* [vedúci projektu P. Žeňuch]; 2/7039/28 *Bulharsko-slovenský slovník (C – T)* [vedúca projektu M. Košková]. Ako spoluriešiteľ pracoval jeden pracovník ústavu (L. Kačic) na riešení úloh projektu VEGA *Musica Scepsum veteris (Hudobnokultúrne dedičstvo Spíša a jeho začlenenie do dnešných tradícií)* [vedúca projektu Jana Petöczová z Ústavu hudobnej vedy SAV]. Ako spoluriešiteľka pracovala A. Škovierová na riešení úloh projektu VEGA (1/3726/08) *Diachronné aspekty súčasnej slovenskej náboženskej terminológie* [ve-

dúca projektu E. Krasnovská]. Riešenie všetkých projektov prebiehalo podľa časového harmonogramu, v súlade so stanovenými cieľmi a metodickými postupmi. Pracovníci Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV pracovali aj na dvoch medzinárodných vedeckých projektoch – na projekte *Bulharská a slovenská lexikografia v zjednotenej Európe* (*Bulgarian and Slovak lexicography in united Europe*), ktorý sa riešil v spolupráci s Ústavom bulharského jazyka BAV v Sofii, a na projekte *Vydanie cyrilských rukopisných pamiatok z východného Slovenska z 15.-19. storočia* (*Edition of 15th to 18th Century Manuscripts from Eastern Slovakia*), ktorý sa rieši na základe dohody o spolupráci s Pápežským východným ústavom (Pontificio Istituto Orientale) v Ríme. V SÚJS SAV prebieha aj intenzívna spolupráca s Ústavom slavistiky Filozofickej fakulty Masarykovy univerzity v Brne a tiež na riešení bilaterálnych projektov, na ktorých náš ústav spolupracuje s Inštitutom slavianovedenia Ruskej akadémie vied v Moskve a Ústavom etnológie SAV [*Naratívna každodennosť v historicko-etnologickej a lingvistickej perspektíve*] a s Cyrilometodským výskumným centrom Bulharskej akadémie vied v Sofii [*Cyrilo-metodská tradícia a národná identita Bulharov a Slovákov*].

V rámci aplikácie výsledkov výskumov v praxi sa SÚJS SAV zapojil do aktivít organizovaných z príležitosti Týždňa vedy a techniky na Slovensku 2008. Dňa 25. 11. 2008 sa uskutočnila tlačová beseda s novinármi. V ten istý deň bola v priestoroch ústavu sprístupnená stála expozícia faksimile rukopisov z elektronickej databázy. Expozície faksimile najvýznamnejších cyrilských a latinských písomností v databáze SÚJS SAV dopĺňajú panely o výskumných projektoch riešených v SÚJS SAV. Popri panelovej výstave bola pre záujemcov inštalovaná aj výstava publikačnej činnosti ústavu od jeho vzniku až podnes. Na tlačovej besede predstavil riaditeľ ústavu P. Žeňuch koncepciu porovnávacích slavistických interdisciplinárnych výskumov a po ňom vedúci projektov a zodpovední pracovníci za jednotlivé výskumné oblasti prezentovali výsledky svojho bádania. Počas Týždňa vedy a techniky navštívilo náš ústav viacero záujemcov, významná bola najmä prítomnosť zástupcov médií (TASR, SITA, Tlačového odboru P SAV, denníka Pravda). Počas TVT 2008 sa na Slovensku uskutočnili aj štyri prednášky pre verejnosť (K. Žeňuchovej, *Na cestách za príbehmi ľudových rozprávání – Samuel Cambel a východné Slovensko*; L. Kačica, *Hudba v jezuitskej školskej hre na Slovensku*; A. Škoviera, *Učeníci a spolupracovníci svätých Cyrila a Metoda*; S. Zavorského, *Martin Sentiváni – osobnosť slovenskej vedy*). Jednotlivé prednášky boli sprevádzané aj vizuálnymi a audiovizuálnymi prezentáciami.

Medzi významné aktivity aplikáčného typu patrí aj prednáška J. Doruľa *Die slovakische Bibelübersetzung*, ktorá odznela 28. 11. 2008 na pôde Vestfálskej akadémie vied a umení v Düsseldorfe. Prednáška odznela v rámci prezentácie série faksimilových vydaní v edícii BIBLIA SLAVICA. Prítomných bolo vyše 100 účastníkov z Nemecka a zo zahraničia, medzi nimi významné osobnosti a uznávaní odborníci. Na podujatí sa zúčastnil aj tajomník slovenského veľvyslanectva v Bonne.

V Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v roku 2008 úspešne prebehli dve obhajoby dizertačných prác.

Dizertačnú prácu na tému *Životy svätých sedmopočetníkov* dňa 20. júna 2008 obhájil pracovník Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV a doktorand v externej forme štúdia Mgr. Andrej Škoviera, PhD. (školiťel P. Žeňuch, SÚJS SAV). Oponentmi práce boli prof. ICDr. Cyril Vasil SJ, PhD., rektor Pontificio Istituto Orientale v Ríme, prof. Dr. Dmitrij Afinogenov, DrSc., vedúci vedecký pracovník Ústavu všeobecnej histórie (Институт всеобщей истории) Ruskej akadémie vied, a prof. PhDr. Pavel Šima, CSc. z Filozofickej fakulty UCM v Trnave. A. Škoviera bol po úspešnej obhajobe a po schválení návrhu na udelenie vedeckej hodnosti PhD. vedeckou radou Filozofickej fakulty UK v Bratislave od 1. augusta 2008 preradený do kategórie vedecký pracovník (II. b.). Dňa 31. októbra 2008 úspešne obhájil dizertačnú prácu na tému *Cyrilo-metodské dedičstvo a jeho korene – vybrané aspekty z pohľadu byzantskej literatúry* doktorand v dennej forme štúdia Mgr. Ľuboš Lukoviny, PhD. (školiťel P. Žeňuch, SÚJS SAV). Oponentmi práce boli: prof. PhDr. Pavel Šima, CSc., z Filozofickej fakulty UCM v Trnave, prof. ThDr. Ján Šafin, PhD., z Pravoslávnej bohosloveckej fakulty Prešovskej univerzity a PhDr. Martin Hurbanič, PhD., z Filozofickej fakulty UK v Bratislave.

Pracovníci SÚJS SAV uskutočnili v roku 2008 viacero zahraničných i domácich pracovných a výskumných ciest. Zahraničnú cestu v rámci MAD do Budapešti realizoval v dňoch 8.-12. septembra 2008 S. Zavorský. Navštívil Literárnovedný ústav Maďarskej akadémie vied a Sčeneného národnú knižnicu, kde získal fotokópie starých tlačí viažucich sa na polemickú literatúru 17. a 18. storočia a na dejiny cirkvi byzantsko-slovanského obradu v karpatskom priestore. V dňoch 23.-27. júna 2008 absolvoval S. Zavorský aj pracovnú cestu do univerzitnej knižnice vo Viedni, kde študoval sekundárnu literatúru k polemickému teologickej spisbe 17. storočia. A. Škovierová absolvovala dve pracovné cesty v rámci MAD – jednu v dňoch 2.-6. júna 2008 do Poľska (do Poznane), počas ktorej sa zameriavala na štúdium sekundárnej literatúry súvisiacej s prácou na príprave monografie o D. Mokošovi. Pracovnú cestu do Ruskej federácie (Moskva) zameranú na štúdium literatúry a konzultácie s klasickými filológmi na partnerskom pracovisku absolvovala A. Škovierová v dňoch 1.-11. decembra 2008. A. Škoviera absolvoval v rámci medziakademickej dohody pobyt v Bulharsku (Кирило-Методиевският научен център при Българската академия на науките) od 9. októbra do 7. novembra 2008. Počas pobytu získal ďalšie potrebné podklady pre pripravovanú monografiu o učeníkoch sv. Cyrila a Metoda a absolvoval viacero konzultácií s odborníkmi. V dňoch 10.-23. novembra 2008 realizovala v rámci MAD pracovnú cestu do Bulharska aj M. Košková, kde konzultovala s bulharskou redaktorkou Bulharsko-slovenského slovníka G. Đulgerovou a pracovala v kartotéke a v knižnici Ústavu bulharského jazyka BAV. V rámci MAD sa uskutočnila v dňoch 12.-17. mája 2008 pracovná cesta P. Žeňucha a K. Žeňuchovej na Ukrajinu – na X. krymský kongres religióznych štúdií s názvom *Религия в жизни человека и общества / Religion in the Life of Man and Society*. Na kongrese predniesli príspevok *Ethnische, sprachliche und konfessionelle Beziehungen im Karpatenraum*. Pracovníci ústavu M. Košková, K. Že-

ňuchová a P. Žeňuch sa v dňoch 10.-16. septembra 2008 aktívne zúčastnili na 14. medzinárodnom zjazde slavistov, kde predniesli pripravené referáty. P. Žeňuch sa zároveň zúčastnil na zasadnutí Medzinárodného komitétu slavistov, na ktorom bol J. Doruľa zvolený za čestného člena Medzinárodného komitétu slavistov. Lenka Majchráková bola od 1. februára 2008 do 31. decembra 2008 na študijnom pobyte v Ústave slavistiky Univerzity v Regensburgu (Institut für Slavistik, Universität Regensburg).

P. Žeňuch uskutočnil v júli 2008 výskumnú cestu do Michalovského múzea, kde sa mu podarilo získať štyri cyrilské pamiatky, v ktorých je zemplínske nárečie zapísané cyrilikou. V priebehu roka 2008 uskutočnil L. Kačič komplexný výskum v archíve chóru Kostola Najsvätejšieho Spasiteľa v Bratislave.

V dňoch 25.-26. februára 2008 navštívil SÚJS SAV profesor Dr. Janko Ramač z Vojvodinskej akadémie vied. Pracoval s vybranými dokumentmi z databázy pamiatok, prezrel najmä niektoré časti archívu Rímskokatolíckeho arcibiskupského úradu v Košiciach. V dňoch 19.-26. 6. 2008 opäť pricestoval do SÚJS SAV prof. Dr. Janko Ramač, vedecký pracovník Vojvodinskej akadémie vied a umení v Novom Sade. Jeho cesta sa však už realizovala v rámci MAD. Počas obidvoch pracovných ciest uskutočnil výskum vybraných cyrilských a latinských pamiatok, ktoré sa nachádzajú v elektronickej databáze. Prof. Dr. Janko Ramač venoval knižnici SÚJS SAV svoju monografiu, v ktorej sa venuje výskumu vzťahov dolnozemskej Rusnák k svojej vlasti (Slovensku), a do databázy pamiatok venoval fotokópie dvoch rukopisov z 19. storočia. Počas pobytu sa uskutočnili rokovania o príprave spoločného výskumného projektu zameraného na zber a digitalizáciu cyrilských rukopisov v prostredí dolnozemskej gréckokatolíkov. Na rokovaníach sa dohodli perspektívy a možnosti spoločných projektov zameraných na komplexný výskum rukopisných textov byzantskej tradície karpatského regiónu.

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV navštívila v dňoch 8.-14. septembra 2008 v rámci MAD Desislava M. Atanasovová, pracovníčka Ústavu literatúry BAV, ktorá sa venuje výskumu cyrilo-metodského dedičstva, hagiografiám a staroslovienskej literatúre.

V dňoch 14.-26. júla 2008 a v dňoch 17.-19. septembra 2008 pricestovala do SÚJS SAV v rámci MAD aj Dr. Anna Zelenková, vedecká pracovníčka Slovanského ústavu AV ČR v Prahe. Počas pobytov v našom ústave sa venovala výskumu slovensko-českých vzťahov; v spolupráci s Dr. Katarínou Žeňuchovou a Dr. Hanou Hložkovou pripravili podklady pre pripravovaný zborník venovaný J. Polívkovi. Anna Zelenková pracovala aj v Slovenskej národnej knižnici v Martine, kde študovala pozostalosti slovenských literátov a sledovala ich vzťah k českému kultúrnemu prostrediu. Osobitne sa venovala štúdiu prameňov a literatúry, ktorá súvisí s tematikou jej pripravovanej monografie a bibliografii k problematike slovensko-českých literárnych vzťahov 19. - prvej polovice 20. storočia.

V čase od 26. 10. 2008 do 23. 12. 2008 pracoval v SÚJS SAV docent Dr. Angel Pačev z Bulharskej akadémie vied na projekte zameranom na sociologický výskum Bulharov na Slovensku. Jeho štipendijný pobyt bol finan-

covaný prostredníctvom agentúry SAIA. Doc. Angel Pačev z Bulharskej akadémie vied úspešne splnil zámary projektu; prostredníctvom pracovníčky nášho ústavu M. Koškovej sa mu podarilo kontaktovať s respondentmi, a tak sa plne venoval sociologickému výskumu Bulharov na Slovensku. Problematike bulharskej komunity na Slovensku sa venovala aj Vesela Vladimirova z Bulharska, ktorá v našom ústave pracovala na projekte financovanom SAIA. Spolupráca na tejto úrovni môže perspektívne pokračovať aj po návrate štipendistu do domovskej inštitúcie v Bulharsku.

Od 1. júla 2008 nastúpil do pracovného pomeru v SÚJS SAV Mgr. Juraj Molčányi, ktorý sa venuje odbornej činnosti zameranej na informatizáciu, digitalizáciu a správu databáz cyrilských a latinských pamiatok uložených v SÚJS SAV, zabezpečuje diagnostiku a správu informačných systémov, servera a počítačovej siete SÚJS SAV, spracúva a upravuje texty zborníkov a časopisov vydávaných v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV, stará sa o aktualizáciu a správu internetovej stránky www.slavu.sav.sk a vykonáva aj ďalšie organizačné a technické práce súvisiace s činnosťou Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV a s prezentáciou a popularizáciou jeho vedeckých výsledkov. J. Molčányi bol vzhľadom na svoju odbornosť zaradený do kategórie odborný pracovník s úplným vysokoškolským vzdelaním.

Peter Žeňuch

Plenárne zasadnutie Slovenského komitétu slavistov

Dňa 13. marca 2009 sa v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v Bratislave uskutočnila členská schôdza Slovenského komitétu slavistov (SKS). Minútou ticha si prítomní členovia SKS uctili pamiatku zosnulého profesora PhDr. Vincenta Sedláka, CSc., ktorý navždy odišiel 20. januára 2009. V. Sedlák bol podpredsedom SKS, patrili medzi významných slovenských historikov medievistov a vysokoškolských pedagógov. Venoval sa predovšetkým výskumu a vydávaniu stredovekých prameňov k dejinám Slovenska. Bol členom redakčnej rady interdisciplinárneho časopisu *Slavica Slovaca*. Pracoval v Historickom ústave SAV, prednášal na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity a významne sa podieľal na práci Matice slovenskej, najmä ako člen Historického ústavu MS. K jeho najvýznamnejším vedeckým dielam patria *Regesta diplomatica necnon epistolaria Slovaciae I - II.* (1980, 1987), *Dejiny osídlenia Bratislavskej stolicy* (1964), *Monumenta Vaticana Slovaciae I. 1332-1337* (2008). V Sedlák bol aj spoluautorom Vlastivedného slovníka obcí na Slovensku I - III (1977-1978).

Plenárne rokovanie SKS viedol predseda SKS doc. PhDr. Peter Žeňuch, CSc., ktorý predniesol správu o činnosti SKS za minulý rok. V nej konštatoval, že SKS sa v uplynulom období sústreďoval na prípravu a organizovanie účasti slovenských slavistov na 14. medzinárodnom zjazde slavistov v macedónskom Ochride. Z celkovej kvóty 20 referátov odznelo na zjazde slavistov iba 12 referátov; zoznam schválených referátov a tematických blokov na

14. medzinárodný zjazd slavistov je publikovaný v časopise *Slavica Slovaca* (2007, roč. 42, č. 1, s. 93-95) a správa o aktivitách slovenskej slavistiky a prednesených referátoch na zjazde v Ochride sa publikuje v časopise *Slavica Slovaca* (2008, roč. 43, č. 2, s. 182-183). P. Žeňuch uviedol, že k významným výsledkom činnosti SKS patrí vydanie zborníka referátov slovenských slavistov v podobe vedeckých štúdií (*XIV. medzinárodný zjazd slavistov v Ochride. Príspevky slovenských slavistov*. Bratislava : Slovenský komitét slavistov / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2008. 299 s.), ktorý finančne podporilo Ministerstvo kultúry SR prostredníctvom svojho grantového systému. Slovenský komitét slavistov už tradične pripravil a vydal aj výberovú bibliografiu slovenskej slavistiky (*Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 2003-2007, výber*. Bratislava : Slovenský komitét slavistov / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2008. 164 s.). SKS sa podieľal aj na vydaní bulletinu venovanom Kočovi Racinovi (*Кочо Рацин, Бели мизир / Kočo Racin, Biele úsvity*. Bratislava 2008), ktorý edične pripravil a zostavil Ján Jankovič.

Predseda SKS zároveň informoval plénum SKS o tom, že na zasadnutí Medzinárodného komitétu slavistov (MKS) v Ochride v septembri 2008 bol profesor PhDr. Ján Doruľa, DrSc., čestný predseda Slovenského komitétu slavistov, prijatý za čestného člena Medzinárodného komitétu slavistov. P. Žeňuch ďalej uviedol, že Bieloruský komitét slavistov listom zo dňa 21. 9. 2008 požiadal SKS o zorganizovanie prvého zasadnutia prezídia MKS na Slovensku. Zasadnutie prezídia (vybraných slavistických expertov) MKS sa bude venovať vedecko-organizačným otázkam prípravy 15. medzinárodného zjazdu slavistov, ktorý sa uskutoční v roku 2013 v Minsku. Poverenie organizovať pracovný seminár spojený s prvým zasadnutím prezídia MKS je svedectvom o významnom medzinárodnom postavení slovenskej slavistiky. Medzinárodný seminár slavistických expertov spojený so zasadnutím prezídia MKS sa uskutoční v dňoch 25.-28. augusta 2009 v Starej Lesnej v hoteli Academia. Na tento účel Predsedníctvo Slovenskej akadémie vied vyčlenilo prostriedky na pokrytie výdavkov (uznesenie P SAV č. 1270 zo dňa 18. 12. 2008). SKS požiadal o finančnú podporu zasadnutia prezídia MKS aj Ministerstvo kultúry SR. Predseda SKS predstavil strategický zámer slovenskej slavistiky, ktorým je uplatniť interdisciplinárny model prezentácie slavistických výskumov. Porovnávací interdisciplinárny výskum utvára predpoklady na komplexný pohľad na skúmanú problematiku a umožňuje jednotlivým slavisticky orientovaným vedným disciplinám v čo najširšom zábere postihnúť a charakterizovať jazykový, literárny, historický, etnický, kultúrny i konfesionálny vývin národných spoločenstiev a ich uplatnenie v širších spoločenských a kultúrnych kontextoch. Významnú zložku tohto zámeru bude tvoriť aj prezentácia najvýznamnejších publikácií slovenskej slavistiky, ktoré vyšli v oblasti jazykovedy, literárnej vedy, histórie s archeológiou, etnológie a folkloristiky.

V diskusii k predloženej správe a k zámeru SKS sa hovorilo najmä o potrebe cieľavedome zhromažďovať vedecké a odborné monografie, zborníky vedeckých štúdií, ročenky, časopisy a ďalšie neperiodické i periodické publikácie publikované v období medzi dvoma slavistickými kongresmi, ktoré sa budú prezentovať na medzinárodnej

výstave slavistických publikácií. Takéto systematické zhromažďovanie publikácií poskytne v rámci jednotlivých vedných disciplín (jazykoveda, literárna veda, história, archeológia, etnológia a folkloristika, vedy o umení) možnosť výberu reprezentatívnych publikácií na ich samostatnú prezentáciu na medzinárodnej úrovni počas zjazdu slavistov.

Na rokovaní pléna SKS bola prednesená a prerokovaná správa z revízie hospodárenia SKS za rok 2008. Správu vypracovala externá spolupracovníčka komitétu Helena Rummelová a na rokovaní pléna SKS ju predniesla profesorka PhDr. Tatiana Štefanovičová, CSc. Revízorka SKS správu preskúmala a jej správnosť potvrdila. Plénum SKS jednomyseľne schválilo správu o činnosti SKS za rok 2008 i správu z revízie hospodárenia SKS za rok 2008.

Slovenský komitét slavistov na svojom zasadnutí prerokoval aj niektoré zmeny, ktoré nastali v zložení SKS. SKS konsenzuálne prijal uznesenie, v ktorom sa profesorovi PhDr. Vincentovi Blanárovi, DrSc., vyjadruje uznanie a ocenenie vedecko-organizačných aktivít pri prezentácii slovenskej slavistiky v slovenskom i medzinárodnom kontexte. V. Blanár listom z 5. marca 2008 požiadal SKS o prerušenie členstva. SKS v tejto súvislosti prijal návrh predsedníctva SKS a zvolil Vincenta Blanára za čestného člena Slovenského komitétu slavistov. Za nového riadneho člena SKS bol jednomyseľne zvolený doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD., mimoriadny profesor Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, ktorý sa venuje onomastike. Namiesto zosnulého profesora Vincenta Sedláka bol za riadneho člena SKS zvolený pracovník Slavistického ústavu Jána Stanislava Mgr. Andrej Škoviera, PhD., ktorý sa zameriava na výskum teologických, kulturologických a historických otázok pôsobenia cyrilo-metodskej misie na Veľkej Morave a jej pokračovania u južných Slovanov, venuje sa problematike hagiografii spojených so svätými sedmopočetníkmi a otázkam súvisiacim s prítomnosťou cirkvi byzantsko-slovenského obradu na našom území. Za riadneho člena SKS bol zvolený aj profesor PhDr. Juraj Glovňa, CSc., z Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Za podpredsedu SKS pre oblasť vied o dejinách bol v súlade so stanovami SKS jedhlasne zvolený PhDr. Ján Bobák, CSc.

V diskusii sa prítomní členovia SKS venovali možnostiam zorganizovať stretnutie slavistov na národnej úrovni, kde by sa prerokovali nielen výsledky výskumov vedeckých pracovníkov z inštitúcií Slovenskej akadémie vied a vysokých škôl na Slovensku. Hlavným cieľom tohto stretnutia by bola diskusia o stave, aktuálnych výsledkoch a perspektívach porovnávacích slavistických výskumov v oblasti jazykovedy, literárnej vedy, histórie s archeológiou a etnológie s folkloristikou. Osobitne by sa mohli prediskutovať otázky rozvoja slavistiky na slovenských univerzitách, v pamäťových inštitúciách, predovšetkým stav výskumu v oblasti slovensko-slovenských i slovensko-neslovenských vzťahov. Slovenský komitét slavistov sa bude usilovať organizačne zabezpečiť takéto stretnutie nielen v spolupráci so slovenskými vedeckými inštitúciami a vysokými školami, ale aj s pomocou širšej odbornej verejnosti.

Peter Žeňuch

CONTENTS

STUDIES

P. ŽIGO: <i>Slavic Linguistic Atlas</i> – a Historical and Cultural Phenomena in the Areal Aspects	5
J. KRŠKO: Old Slavonic Appellatives as Motivating Words for Hydronyms of the Váh River Basin.....	13
M. PUKANEC: Etymology of the Name <i>Svarog</i> and Some Indian and Iranian Parallels	24
B. ДИМОВ: Slavic Traces in the Music from Bulgaria Recorded on Gramophone Plates	31
J. DORULA: The Slavonic-Slovak Patriot Ján Kollár	46

REVIEW ARTICLES

D. PIVK: Linguistic Transfer in Learning Slovene Language in Slovakia	69
V. BLANÁR: A Note on Reference and System Identification	75

REPORTS and REVIEWS

J. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: A Life Anniversary of the Linguist Zuzana Hanudel'ová	77
A. BRANDNER: The Eightieth Anniversary of Professor Stanislav Žaža	78
T. LEWASZKIEWICZ: Prof. Dr. Zenon Sobierajski (1917-2007)	79
A. ŠKOVIEROVÁ: Report on the Scholarly Conference Klasický filológ v úlohe prekladateľa	80
J. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: Významné vedecké podujatie v Moskve	82
A. ŠKOVIERA: Konštantínove listy – A New Periodical in the Field of Cyrillo-Methodian Research.....	83
V. BLANÁR: DOBRÍKOVÁ, M.: Vlastné meno ako komponent slovenských a bulharských frazém (na pozadí asymetrie frazeologických koncepcií)	83
P. ŽIGO: ŠTEC, M.: Cirkevná slovančina v 21. storočí	84
P. ŽEŇUCH: Slavista Jiří Polívka v kontexte literatúry a folklóru	85
Z. TANESKI: An Important Contribution to Slovak-Croatian Literary and Cultural Relations KULIHOVÁ, A.: Miroslav Krleža na Slovensku (Analýza vybraných prekladov)	86
L. MAJCHRÁKOVÁ: Studia etymologica Brunensia. 3.	87
P. ŽIGO: ВЕНДИНА, Т. И.: Из кирилло-мефодиевского наследия в языке русской культуры.....	88
L. KRÁLIK: STEINKE, K. – YLLI, XH.: Die slavischen Minderheiten in Albanien (SMA).....	90
P. ŽEŇUCH: Digest of the report on the activities of Ján Stanislav Institute of Slavistics in 2008	92
P. ŽEŇUCH: Plenary meeting of the Slovak Committee of Slavists	95

MIČ 49 601

SLAVISTICKÝ ÚSTAV JÁNA STANISLAVA SAV BRATISLAVA
MATICA SLOVENSKÁ MARTIN

SLAVICA SLOVACA, ročník 44 (2009), č. 1. Vychádza dvakrát do roka. Cena jedného čísla 1,99 € (60,- Sk).
Ročné predplatné 3,98 € (120,- Sk). Tlač: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 842 34 Bratislava.
Tel.: 02/54774253, fax: 02/54772682.

Objednávky do zahraničia / Distributed by:

Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin
Slovak Academic Press, s. r. o., P. O. Box 57, Pošta 15, 810 05 Bratislava
Slovart G. T. G., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava
ISSN 0037-6787

